

Tijdschrift voor vrouwenstudies

Redactie

Thea Campagne, Floor van Gelder, Marijke Geurten, Saskia Grotenhuis,
Riet Paasman, Jannie Poelstra, Annerieke Vos, Jette Westerbeek

Redaktieraad

Anna Aalten, Carla Bal, Jeanne de Bruijn, Rosemarie Buikema,
Dorly Deeg, Fokkelien van Dijk-Hemmes, Hanneke de Groot,
Rina Van der Haegen, Annemiek Hoogenboom, Marijke de Jong,
Jos Knops, Aafke Komter, Barbara van Koppen, Selma Leydesdorff,
Marijke Linthorst, Heidi de Mare, Tineke den Nijs,
Jantien van den Oord, Renée Römken, Marlies Vulto,
Tienka Wiersma.

Redaktiesekretariaat

Saskia Grotenhuis
Amstelveenseweg 97, 1075 VX Amsterdam

Uitgeverij en abonnementenadministratie

SUN Socialistische Uitgeverij Nijmegen
Bijleveldsingel 9, 6521 AM Nijmegen, (080) 22 17 00

Abonnementen

Een jaargang omvat vier nummers van gemiddeld 140 bladzijden. De prijs van een abonnement bedraagt voor particulieren f 37,50 per jaargang, na het eerste nummer f 26,50, na het tweede f 18,50 en na het derde f 10,—. Losse nummers kosten circa f 12,50. Voor betaling van abonnementsgelden dient een akseptgirokaart te worden afgewacht. Abonnementen worden voor een gehele jaargang verlengd, tenzij men één maand voor het einde van het kalenderjaar schriftelijk opzegt. Nieuwe abonnementen kunnen worden opgegeven bij de abonnementenadministratie.

Inhoud

- 3 Redactioneel
- 5 Is dat nu typies vrouwenwerk? De maatschappelijke positie van vroedvrouwen *Floor van Gelder*
- 34 Delila's onschuld. Narratologie, psychoanalyse en ideologiekritiek *Mieke Bal*
- 74 De door Lillian Rubin gevolgde methode van onderzoek *Manja Zaat*
- 92 Vrouwenstudies of feministiese studies? Het debat over feministiese wetenschap en methodologie *Maria Mies*
- Recensies*
- 123 'Moederschap als balsem. Ervaringen van katholieke vrouwen met huwelijk, seksualiteit en moederschap in de eerste helft van deze eeuw' van Mirre Bots en Maria Noordman *Marjan Schwegman*
- 125 'Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten – een historisch onderzoek' van Rudolf Dekker en Lotte van de Pol *Yvonne Scherf*
- 126 'Vrouwen van Indonesië. Strijd om het bestaan' *Sawitri Saharso*
- 128 'Socialisties-Feministiese Teksten 5. Feminisme en Antropologie' onder redactie van Vrouwengroep Antropologie Amsterdam *Joke Schrooten en Thea Campagne*
- 131 'Women, power, politics' van Margaret Stacey en Marion Price *Marijke Prins en Eeuwke Sijses*
- Verlagen van bijeenkomsten*
- 134 Feminisme en filosofie *Franciska Ruessink*
- 136 LOVA-dag, Nijmegen 13 november 1981 *Thea Campagne*
- 137 Tijdschrift voor Vrouwenstudies: Lezeressenvergadering 24 oktober 1981 *Tienka Wiersma*

- 140 *Kroniek*
- 145 IAV-inventarisatie vrouwenstudies
- 153 Gegevens over de auteurs

Redactioneel

In dit eerste nummer van de derde jaargang probeert de redactie tegemoet te komen aan verlangens die op de lezeressenvergadering van 24 oktober 1981 naar voren zijn gekomen (zie ook: *Verlagen van bijeenkomsten* in dit nummer). De wensen van verschillende lezeressen zijn daarna uitvoeriger besproken in een vergadering van de redaktieraad, waarna besloten werd te proberen in het Tijdschrift regelmatig aandacht te besteden aan enkele thema's voor onderzoek die relevant geacht worden voor de verdere ontwikkeling van vrouwenstudies. Met dit nummer maakt de redactie een begin met wat hopelijk een serie artikelen, discussiebijdragen en boekrecensies gaat worden over allerlei methodologische aspecten van vrouwenstudiesonderzoek. We nodigen ieder die aan deze serie een bijdrage wil leveren, hetzij in de vorm van een artikel, hetzij in de vorm van een discussiebijdrage of boekbespreking, uit haar of zijn ideeën daarover aan ons op te sturen.

Het artikel van Manja Zaat en de discussiebijdrage van Maria Mies staan in het licht van deze thema-achtige opzet die het Tijdschrift hopelijk zal krijgen. Manja Zaat schrijft over interviewmethoden in de sociale wetenschappen. Onder de indruk van de belangwekkende boeken van Lillian Rubin heeft zij veel aandacht geschonken aan de wijze waarop het onderzoek dat Rubin verricht heeft in elkaar zit. Stapsgewijs zet zij Rubins methode van werken uiteen. Het artikel van Manja Zaat levert daarmee naar ons idee een methodies handvat voor beginnende onderzoeksters. Haar bijdrage is met name van belang omdat Lillian Rubin binnenkort naar Nederland komt (zie de *Kroniek* in dit nummer).

In de discussierubriek gaat Maria Mies uitgebreid in op alle kritiek die zij de afgelopen jaren, onder andere in het Tijdschrift, heeft gekregen. In 1977 publiceerde zij haar *Methodische Postulate zur Frauenforschung*. Dit opmerkelijke stuk bleek vooral vanwege het expliciete karakter van de postulaten voor veel vrouwen een bron van inspiratie te zijn bij het zoeken naar voorwaarden en

mogelijkheden voor feministies onderzoek. Van 'Methodische Postulate' is door veel vrouwen gebruik gemaakt, niet in het minst doordat het opriep tot een duidelijke standpuntbepaling ten aanzien van feministiese vormen van onderzoek. In haar bijdrage aan dit nummer probeert Maria Mies een meer toegespitste aanzet te geven tot feministiese wetenschap. Voor de vertaling ervan zorgde Birgit Felstau.

Het eerste artikel in dit nummer, van de hand van Floor van Gelder, is mogelijk een bijdrage aan een ander thema dat aandacht zou verdienen binnen vrouwenstudies, te weten vrouwenarbeid. Vanuit histories perspectief geeft zij een beschrijving van de status van het vroedvrouwenberoep rond 1900. Die status blijkt nogal af te wijken van die van andere vrouwenberoepen waarvan de potentiële beoefenaarsters uit ongeveer dezelfde sociale klasse voortkwamen. Met behulp van de traditionele stratifikatietheorieën is de oorzaak van dit verschil moeilijk vast te stellen. Floor van Gelder probeert daarom vanuit een andere vraagstelling te werk te gaan en de specifieke status van het vroedvrouwenberoep te verklaren vanuit de 'onvrouwelijke' eigenschappen die voor het beroep vereist waren. De illustratie bij haar artikel is van Arjanne Laan.

In het tweede artikel laat Mieke Bal zien, dat met behulp van feministiese vraagstellingen en psychoanalytische uitgangspunten verrassende resultaten bereikt kunnen worden bij het interpreteren van (literaire) teksten. Aan de hand van de geschiedenis van Simson en Delila, zoals die beschreven staat in het bijbelboek Richteren, toont ze aan dat het vrouwbeeld dat uit deze tekst naar voren komt, niet overeen hoeft te komen met dat van de traditionele bijbelexegeten.

In de recensierubriek gaat Marjan Schwegman grondig in op de problemen met de voor veel histories onderzoek nuttige 'oral history'-methode. Verder is aandacht besteed aan de antropologie, vrouwen in Indonesië, vrouwen (als man) in mannenberoepen en het probleem van vrouwen en politieke macht.

De verslagen betreffen deze keer het kongres 'Feminisme en filosofie', de landelijke Lezeressenvergadering van het Tijdschrift en de LOVA-dag van de antropologes in Nederland.

Het IAV-overzicht van lopend onderzoek op het gebied van vrouwenstudies vindt weer een vervolg. En tenslotte waren een aantal aankondigingen voor vrouwenactiviteiten deze keer gelukkig op tijd binnen, zodat ze konden worden opgenomen.

Is dat nu typies vrouwenwerk?

De maatschappelijke positie van vroedvrouwen

Inleiding

In dit artikel wil ik ingaan op de plaats van de vroedvrouw in de gezondheidszorg. Omdat ik hier voornamelijk de periode rond 1900 aan de orde stel, zal de tegenstelling tussen artsen en vroedvrouwen, hoog- en laaggeschoolden, mannen en vrouwen werkzaam in de verloskunde, slechts zeer globaal ter sprake komen. Deze tegenstelling staat veeleer bij de behandeling van de geschiedenis van het vroedvrouwenberoep in de zeventiende en achttiende eeuw centraal. Nu wordt meer het aspekt vrouwenarbeid belicht, gerelateerd aan vergelijkbare mogelijkheden voor vrouwen om een beroep uit te oefenen. Ik beperk mij daarbij tot de sfeer van maatschappelijke dienstverlening.

Om deze reden ook wil ik een poging doen de negentiende-eeuwse vrouwenbeweging in het verhaal te betrekken. Het trof mij van meet af aan dat er ogenschijnlijk geen verband was te vinden. De meest voor de hand liggende verklaring is uiteraard, dat het de vrouwenbeweging er meer aan was gelegen de mediese wetenschap in zijn geheel te veroveren en dat men geen genoeg wenste te nemen met een klein en onaanzienlijk deel. Het openbreken van de universiteit was een principiële stap dan de verbetering van de positie van het bestaande vroedvrouwenberoep, hoezeer dat ook nodig was. Wat dat betreft is het voorstelbaar dat de feministes eerder van mening zullen zijn geweest dat de vroedvrouw maar beter kon verdwijnen, een standpunt dat in elk geval door talloze artsen werd gedeeld en openlijk werd verkondigd. Niettemin hielden de dames zich terecht ook met allerlei niet-akademiese vakopleidingen en beroeps-mogelijkheden bezig, waarom dan niet met de vroedvrouw. Ik geef hiervoor aan het slot van mijn artikel enkele suggesties.

Het vroedvrouwenberoep is waarschijnlijk één van de oudste en meest kontinu uitgeoefende vormen van vrouwenarbeid die uitgaat

boven de dagelijkse taak van de huisvrouw. De plaats van de vrouwelijke verloskundige in de gezondheidszorg – en in verband hiermee in de samenleving – is daarentegen niet altijd dezelfde geweest. We hoeven slechts te bedenken dat verloskunde en gynaekologie, tot het einde van de zeventiende eeuw zaken waar uitsluitend vrouwen zich mee bemoeiden en die voor mannen taboe waren, vanaf ongeveer 1700 steeds meer mannen aantrokken. Dit geeft het concurrentieprobleem in al zijn complexiteit weer.

Aanvankelijk ging het mannen om de uitzonderingen en de moeilijke gevallen in de verloskundige praktijk. Eind achttiende eeuw komt daar het element ‘klassebewust bevallen’ bij. Vrouwen uit hogere standen die het konden betalen, ontboden een vroedmeester aan het kraambed, ongeacht het feit of dat medies gezien noodzakelijk was. In het laatste kwart van de negentiende eeuw namen geleidelijk aan artsen bij steeds grotere groepen van de bevolking de normale bevalling over. Zij deden in 1906-1909 36% van de verlossingen, vroedvrouwen nog 59%.¹ Dit betekende voor de vroedvrouw van 1900 een steeds beperkter arbeidsterrein en een zeer onduidelijk toekomstperspectief.

Overheidsreglementen begrenzen het terrein

De gezondheidswetgeving van Thorbecke in 1865 was er debet aan, dat de rivaliteit tussen arts en vroedvrouw zich verscherpte en dat de maatschappelijke positie van de vroedvrouw in toenemende mate werd bedreigd. Met deze wetten verdween een hele reeks geneeskundigen met verschillende soorten bevoegdheden. Het uit de Middeleeuwen stammende onderscheid tussen akademies en niet-akademies gevormden kwam te vervallen ten gunste van de eersten en het was niet meer mogelijk om in de afzonderlijke vakgebieden als genees-, heel- en verloskunde apart bevoegd te zijn. Iedere arts, na 1865 gediplomeerd, was uit hoofde van zijn examen van alle takken van de mediese wetenschap zowel theoreties als prakties op de hoogte. Vóór die tijd moest iedere geneeskundige, universitair geschoold of niet, een apart vroedmeestersexamen afleggen voor hij de verloskunde mocht uitoefenen. De nadruk bij dit examen lag op de chirurgiese obstetrie en de meest indrukwekkende truuk was de tangverlossing, die enkele chirurgijns geslachten lange tijd als kostbaar

1. C. van Tussenbroek, *De ontwikkeling van de aseptische verloskunde in Nederland*. Haarlem 1911, p. 182.

familiegeheim koesterden. Weliswaar wisten de overige heel- en vroedmeesters zich deze techniek in de tweede helft van de achttiende eeuw ook toe te eigenen, maar er werd zorgvuldig voor gewaakt het instrument uit handen van de vroedvrouwen te houden.

Nu had de overheid in het kader van de reorganisatie van het medies onderwijs niet alleen de opleiding van doktoren verbreed en verdiept, maar tegelijkertijd die van vroedvrouwen, die met opheffing van de oude Geneeskundige Scholen na 1865 zou komen te vervallen, op een hoger plan gebracht. In 1861 en in 1882 werden er in Amsterdam en in Rotterdam Rijkskweekscholen voor vroedvrouwen opgericht die duidelijk meer te bieden hadden dan de vroegere opleiding aan de Geneeskundige Scholen. Toch werd de kloof tussen de vroedvrouwen en de overige geneeskundigen met deze ontwikkeling niet alleen bevestigd maar ook vergroot. Immers haar eigen specialisme, althans iets wat voordien niet elke geneeskundige automatisaties beheerste, was nu ieders gemeengoed geworden terwijl háár terrein beperkt bleef tot het begeleiden van de normale bevalling en er geen uitbreiding van bevoegdheden voor haar had plaatsgevonden. Bovendien waren de kweekscholen duidelijk gericht op een zuiver praktische beroepsopleiding, terwijl van alle artsen nu in de eerste plaats een wetenschappelijk-theoretiese scholing werd geëist.

Vroedvrouwenonderwijs was overigens in de negentiende eeuw geen nieuw verschijnsel, want ook vóór de periode van de Geneeskundige Scholen is er sprake van. Al eeuwen droegen de stedelijke overheden hier de zorg voor op eenzelfde manier als men regelingen voor chirurgijns- en apothekersopleidingen had getroffen, via docenten door de stad aangesteld en betaald en onder controle van de gilden. Zolang vroedvrouwen maatschappelijk nuttig en nodig waren, werd deze overheidsverantwoordelijkheid vanzelfsprekend erkend. En maatschappelijk noodzakelijk werden zij ook in 1865 nog beschouwd, al was de zuiver technische noodzaak met de herziening van de artsenopleiding opgeheven.

Vakonderwijs voor vrouwen

Vanuit het perspectief van gereguleerd beroepsonderwijs voor vrouwen, met een door de staat erkend examen en de mogelijkheid een aanstelling als ambtenaar te verkrijgen, is de oprichting van de Rijkskweekscholen opmerkelijk te noemen. De traditie van een vakopleiding met staatsexamen en ambtenarenstatus werd hiermee bevestigd in dezelfde tijd waarin de vrouwenbeweging druk bezig

was om naast eisen als gelijke politieke rechten, haar wensen omtrent meer en betere kansen voor vrouwen in onderwijs en op de arbeidsmarkt geaccepteerd en gehonoreerd te krijgen. Dit resulteerde in tal van opleidingen voor allerlei beroepen in de dienstensfeer op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijk werk. In dat licht gezien is het merkwaardig te moeten konstateren dat er geen aantoonbaar verband bestaat tussen de oprichting van deze vroedvrouwenscholen en het negentiende-eeuwse feminisme, zoals de gynaekoloog Catharina van Tussenbroek in 1911 terecht opmerkte.² Tekenend voor de afwezigheid van een verhouding tussen de vrouwenbeweging en deze typische vorm van vrouwenarbeid is het feit, dat vroedvrouwen in de opzet voor de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898 niet voorkwamen.³ Nadat deze vergissing gelukkig tijdig kon worden rechtgezet, zagen de vroedvrouwen zich ondergebracht in een overgeschoten hoekje bij de afdeling ziekenverpleging.

Op dit gebrek aan belangstelling voor het vroedvrouwenprobleem van de zijde van feministen kom ik straks terug. Ik wil mijn verhaal nu toespitsen op de vraag, welke plaats de vroedvrouw eind negentiende eeuw in de samenleving innam. Achtereenvolgens komen aan de orde: de sociale achtergronden van vroedvrouwen, haar inkomenspositie en de aard van opleiding en beroep, vergeleken met enkele andere vormen van vrouwenarbeid, vooral in de gezondheidszorg. Hierbij denk ik in eerste instantie aan de verpleging. Over de geschiedenis van verpleegsters, de verpleegkunde en de desbetreffende opleiding is veel meer bekend, niet in de laatste plaats vanwege de bemoeiingen van de toenmalige vrouwenbeweging met de ziekenzorg.⁴

2. Van Tussenbroek, a.w.

3. M. Niemeyer bracht dit naar voren op een bijeenkomst van friese vroedvrouwen op 8 december 1897 te Sneek; uit: *Maandblad voor Praktische Verloskunde* (MvPV), december 1897, pp. 97-98.

4. Overzichtswerken op het gebied van vrouwengeschiedenis noemen de vroedvrouwen zelden, besteden daarentegen bladzijden aan verpleging. Daarnaast verschijnen er aan de lopende band afzonderlijke studies over. Ik noem in chronologische volgorde: L. Bijleveld/A. Dercksen, 'De roeping van een verpleegster', in: *Socialisties-feministische teksten 1*, Amsterdam 1978; T. Spijker, *Mooi en beschaafd verplegen. Een analyse van een vrouwenberoep*. Lochem 1979; C. Bakker-van der Kooij, 'Mara. Pleegzuster zijn. Ontwikkelingen in de ziekenverpleging en de organisatiepogingen van verpleegsters in Nederland, 1870-1920', in: *Tweede Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis*. Nijmegen 1981. M. Arends e.a., *Liefdezusters of geëmancipeerde despoottjes. Verslag van een onderzoek naar de komst en positie van verpleegsters in de Amsterdamse gasthuizen, eind 19e eeuw*. Amsterdam 1981 (ongepubliceerd).

De bronnen

De periode rond 1900 is relatief toegankelijk vanwege de beschikbare bronnen. Artsen hebben altijd al geschreven en, zoals na enig speuren blijkt, niet alleen over verloskunde maar ook over de vroedvrouw. Voor het eerst in de nederlandse geschiedenis echter zijn er nu op ruimere schaal gegevens van de kant van vroedvrouwen zelf voorhanden. De Commissie van vroedvrouwen, in maart 1898 belast met de zorg voor de deelname aan de Nationale Tentoonstelling, besloot in het kader van haar werkzaamheden een bliksemenquête te houden onder haar kollegae. Hoe kon men immers beter een overzicht samenstellen van de maatschappelijke positie van de vroedvrouw dan op basis van inlichtingen door vroedvrouwen zelf verschaft. Van de ongeveer 600 verstuurde vragenlijsten – meer adressen waren op korte termijn niet te achterhalen – kwamen er 315(!) ingevuld terug. Zo was ruim een-derde van het Nederlandse vroedvrouwenbestand door middel van het onderzoeksverslag op de Tentoonstelling vertegenwoordigd. Tobia Venlet, vroedvrouw te Beverwijk en sekretaresse van de Commissie, had hooggespannen verwachtingen van deze expositie. ‘Door ons streven naar meerdere kennis en het verkrijgen eener betere maatschappelijke positie onder de oogen van het beschaafde publiek te brengen, zal het ons misschien gelukken verscheidene vooroordelen, welke nu nog tegen de vroedvrouw bestaan, te doen verdwijnen en meerdere waardeering voor onzen ernstigen arbeid te verkrijgen’.⁵

Behalve de enquête zijn er de vele ingezonden stukken in het vakblad. Ik doel hier op het *Maandblad*, later *Tijdschrift voor Praktische Verloskunde, hoofdzakelijk ten dienste van Vroedvrouwen* (TvPV). Dit werd in 1897 door enkele welwillende heren medici opgericht, onder andere met de bedoeling vroedvrouwen de mogelijkheid te geven na haar schooltijd het vak bij te houden en op de hoogte te raken van nieuwe ontwikkelingen. Een ruime plaats werd geboden aan discussie over problemen die zich in de praktijk voordeden, zowel op medies als op sociaal-ekonomies terrein. De redactie, bestaande uit de huisarts M. Niemeyer en de gynaekoloog G.C. Nijhoff, vond dat ieder het recht had ‘hare meening te uiten en hoe meer gezichtspunten over een zaak worden geopend, hoe ruimer de blik wordt... door wrijving van gedachten komt de waarheid aan

5. T. Venlet, ‘Iets over de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid en de wijze waarop Vroedvrouwen zich daar zullen doen vertegenwoordigen’, in: *MvPV*, april 1898, pp. 153-154.

het licht'.⁶ De redactie bleek zich meer dan eens aan dit uitgangspunt te houden.

Wat het maatschappelijk aanzien bepaalde

Voor een nadere precisering van wat het vroedvrouwenvraagstuk rond 1900 inhield, wil ik aanknopen bij de omschrijving van Mej. Beth, vroedvrouw in Schiedam. Zij schreef in 1897 in het Maandblad: 'Wij zijn over het algemeen niet gezien; bij enkele weldenkenden verwekken wij medelijden, bij de onbeschaafden en dommen spot en minachting. De vroedvrouw leidt meestal een geïsoleerd leven, heeft geen kring waarin zij verkeert en geene amusemenen, doordat zij staat in eene scheeve positie. In kennis, ontwikkeling en verantwoordelijkheid staat zij boven velen, maar ze verdient minder'. Zij eindigt haar brief met de verzuchting 'Wanneer zal men toch eens gaan inzien dat wij gewone mensen zijn, die dezelfde behoeften hebben als anderen?'⁷ Het probleem blijkt niet slechts van materiële aard te zijn, al speelt dat zeker een belangrijke rol, maar de sociale aspecten wegen minstens zo zwaar. Er zijn rijen citaten te vinden in de door artsen geschreven literatuur die getuigen van minachting, zo niet erger. Het onbehagen van vroedvrouwen over gebrek aan maatschappelijk aanzien is niet uit de lucht gegrepen.

Nu lieten deze medici zich niet alleen over vroedvrouwen zo weinig positief uit, maar ook van hun eigen voorvaderen hadden ze geen hoge dunk. Zo lang waren deze artsen het milieu van geschoolde ambachtslieden waar chirurgijns en vroedvrouwen beide toe behoorden nog niet ontgroeid, zo lang waren ze nog niet opgenomen in de gestudeerde bovenlaag van de bevolking, dat zij zich al over hun verleden konden heenzetten. Zij gaven daar nog flink op af; helaas was van velen het beschavingspeil, waar zij zich zo vreselijk zorgen om maakten als het vroedvrouwen betrof, nog niet tot die hoogten gestegen als zij wel voorgaven. Restanten van dit misplaatste meerderwaardigheidsgevoel vinden we nog steeds terug in de hedendaagse populaire geschiedschrijving over gezondheidszorg in vroeger eeuwen.⁸ We laten de identiteitsproblemen van de artsen

6. Redactioneel 'Bij den aanvang van den vijfden Jaargang', in: TvPV, 1 mei 1901, pp. 2-3.

7. MvPV, november 1897.

8. Bijvoorbeeld A.F. Manning, *Op zoek naar het alledaagse vaderland*. Amsterdam 1975, pp. 108-111.

verder voor wat ze zijn en beperken ons tot de vraag, welke plaats de vroedvrouw in de samenleving innam en door welke factoren die werd bepaald.

Tekenend voor het feit dat de positie van de vroedvrouw niet alleen in haar eigen ogen, maar ook in bredere kring als problematies werd gezien, is de houding van de Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst. De NMBG stelde in 1896 een onderzoek in 'naar de wijze waarop door geneeskundigen verbetering gebracht kan worden in het gehalte en de positie der vroedvrouwen in Nederland'⁹. Deze formulering houdt weliswaar al in dat men verwacht dat artsen wellicht een bijdrage zouden kunnen leveren aan de verbetering van de arbeidsomstandigheden van vroedvrouwen, en de konklusie van het rapport was ook dat de artsen wel eens wat meer bemoedigende belangstelling konden tonen en concurrentie dienden te vermijden. De bezorgdheid om het 'gehalte' deed vele ondervraagden toch de wenselijkheid benadrukken dat vroedvrouwen uit betere standen zouden moeten komen.¹⁰ In 1910 werd dit onderzoek min of meer herhaald, nu in samenwerking met de Ned. Gynaecologische Vereeniging en de Geneeskundige Inspectie te Den Haag. Dit keer ondervroeg men niet alleen artsen naar hun bevindingen, maar werden ook de vroedvrouwen door middel van een enquête gepolst. De grote vraag was nu, welke redenen er te vinden waren voor de bestaande ontevredenheid over vroedvrouwen. Weer werd door vele artsen 'de nadruk gelegd op de noodzakelijkheid van recruterende leerling-vroedvrouwen uit de hogere klassen der samenleving'¹¹.

Het werd vroedvrouwen dus nogal eens verweten dat ze van te geringe afkomst waren om hun vak behoorlijk te kunnen uitoefenen, en dat suggereert dat vrouwen uit hogere standen daardoor alleen al meer waardering zouden oogsten. Iets als vakbekwaamheid lijkt voor het aanzien van deze werkende vrouwen onbelangrijk. Verbetering van positie en opwaardering van de vroedvrouwenstand is overigens een onderwerp dat al in de jaren zestig van de negentiende eeuw naar voren was gekomen in de discussies rond het oprichten van de Rijkskweekscholen. Toen ook leefden er bij medici ideeën om bijvoorbeeld vreemde talen in het vakkenpakket op te nemen.¹²

9. Het rapport hierover werd gepubliceerd in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* (NTvG), 1897, pp. 610-628.

10. *Rapport*, NTvG, 1897, p. 623.

11. 'Rapport der Commissie inzake het vroedvrouwenvraagstuk hier te lande', in: NTvG, 1911, pp. 1105-1182.

12. Van Tussenbroek, a.w.

Onderwijs lijkt eerder een betrouwbare maatstaf voor het nivo van het beroep. Het 'oneigenlijke' argument van de afkomst heeft de meningen over de stand van verschillende categorieën werkende vrouwen echter wel beïnvloed, daarom komt het hier ter sprake.

Stand werd door tijdgenoten verder deels door inkomen, vooral echter door het beroep bepaald. Maar de moeilijkheid is nu juist vast te stellen tot welke stand het vroedvrouwenberoep te rekenen valt. Ook beroepsstratificatiemodellen uit later tijd geven geen indicatie. In de toch al spaarzaam te vinden reeksen vrouwenberoepen komt de vroedvrouw niet voor.¹³ Wel zijn daarin beroepen opgenomen als (kleuter)onderwijzeres, verpleegster, apothekersassistente, kantoorbediende, verkoopster, kinderjuffrouw en dienstbode. Opmerkingen over de onderlinge verhouding tussen één van deze beroepen en dat van de vroedvrouw zijn mogelijk een indirecte aanduiding waar we de vroedvrouw moeten plaatsen, al kunnen er in een halve eeuw talloze veranderingen zijn opgetreden in het waarderingspatroon.

De leerling-verloskundigen

Welke vrouwen meldden zich nu aan bij de vroedvrouwenscholen? Omdat de toelatingsleeftijd tussen de 20 en 26 jaar moest liggen is het zeer waarschijnlijk dat de leerlingen voor die tijd niet met de handen in de schoot hebben gezeten. Gegevens over sociale achtergronden zijn te vinden in bovengenoemd rapport uit 1910. In de onderzoekskommissie zat toen onder andere K. de Snoo, de directeur van de Rotterdamse kweekschool voor vroedvrouwen, en het is te merken dat het leerlingenarchief in zijn tijd gelukkig nog aanwezig was.¹⁴ Daardoor beschikken we over een opgave van de voormalige werkkring van leerlingen die tussen 1882 en 1910 in Rotterdam stonden ingeschreven. Het betreft hier 467 vrouwen van wie 199 voorafgaand aan de schoolperiode een beroep uitoefenden en eentje het gymnasium had doorlopen.¹⁵

Uit het onderwijs afkomstig waren 37 vrouwen, uit paramediese

13. Modellen van vrouwenberoepen gevonden bij: I.E. van Hulten, *Stijging en daling in een modern grootbedrijf*. Leiden 1954, p. 27-28; en C. Vellekoop, 'Naar een beroepsprestige-stratificatie van vrouwen', in: *Sociologische Gids*, 1963, pp. 294-305.

14. Ik heb het niet meer terug kunnen vinden.

15. Van de 467 leerlingen hebben er 59 de school verlaten zonder diploma, maar het is niet duidelijk wie van de 200 van wie iets naders bekend is, daarbij hoorde.

beroepen 18. Opvallend is een aantal kwekelingen en verpleegsters zonder diploma. Kennelijk verkozen zij de verloskunde boven een verdere opleiding in haar eigen vakgebied. Verder telde men 15 winkeljuffrouwen en kantoorbediendes, 28 naaisters en 101 vrouwen met een huishoudelijk beroep.¹⁶ Er zijn geen aanwijzingen dat de situatie aan de Amsterdamse Rijkskweekschool voor vroedvrouwen anders was. Op overeenkomst wijst een opmerking van de direktrice Mej. M.H. Bing over het feit dat er heel wat dienstmeisjes op haar spreekuur komen om inlichtingen te verkrijgen over het toelatings-examen.¹⁷

Naast de beroepen van de leerlingen zijn in Rotterdam ook die van echtgenoten en ouders genoteerd. Slechts zestien leerlingen waren al getrouwd, met onderwijzers, kantoorbedienden en ambachtslieden. We kunnen vaststellen dat de oorspronkelijke traditie, dat een vrouw vroedvrouw kan worden als zij zelf de nodige ervaring heeft met het huwelijk en het krijgen van kinderen, de werkelijkheid in deze tijd niet meer dekt. De beroepen van de moeders van de leerlingen laten zien dat de gewoonte van een 'familiebedrijf van moeder op dochter' wel in ere werd gehouden, 27 van de 43 moeders die een werkkring opgaven waren zelf vroedvrouwen. De overigen hadden een zaak, een herberg of winkel, waren naaister, deden huishoudelijk werk of bakerden.

Het valt op dat dit laatste beroep bij de leerlingen niet voorkwam. Nu was het wel zo dat het tussen vroedvrouwen en bakkers niet altijd boterde in verband met het onbevoegd uitoefenen van de verloskunde door de laatsten.¹⁸ Maar juist omdat het nogal eens plaatsvond lijkt de verwachting te rechtvaardigen dat vrouwen vanuit die achtergrond zouden proberen een erkend diploma te halen. Waarschijnlijk speelt hier de leeftijd een rol. Een blik in de beroepstelling van 1889 wijst weliswaar uit dat er ook jonge bakkers voorkwamen, zo waren er in Kralingen vier onder de 25 jaar. Gebruikelijk was, veel meer dan bij vroedvrouwen in die tijd, dat een baker de respectabele leeftijd der grootmoeders had bereikt.¹⁹

Nu wordt over statistieken in verband met vrouwenarbeid

16. Voormalige werkkring van leerling-vroedvrouwen: Onderwijzeres kweekeling (18), Onderwijzeres met hulpakte (6), Onderwijzeres bewaarschool (8), Handwerkonderwijzeres (5), Verpleegster met diploma (4), Verpleegster zonder diploma (12), Apothekersbediende met diploma (2), Winkeljuffrouw (12), Kantoorbediende (3), Naaister (28), Kinderjuffrouw (11), Dienstbode (90).

17. TvPV, 15 november 1901, p. 216.

18. Verslag van de enquête van vroedvrouwen in MvPV, augustus 1898, p. 52.

19. Nagegaan voor Noord- en Zuid-Holland. Bij bakkers was de categorie van

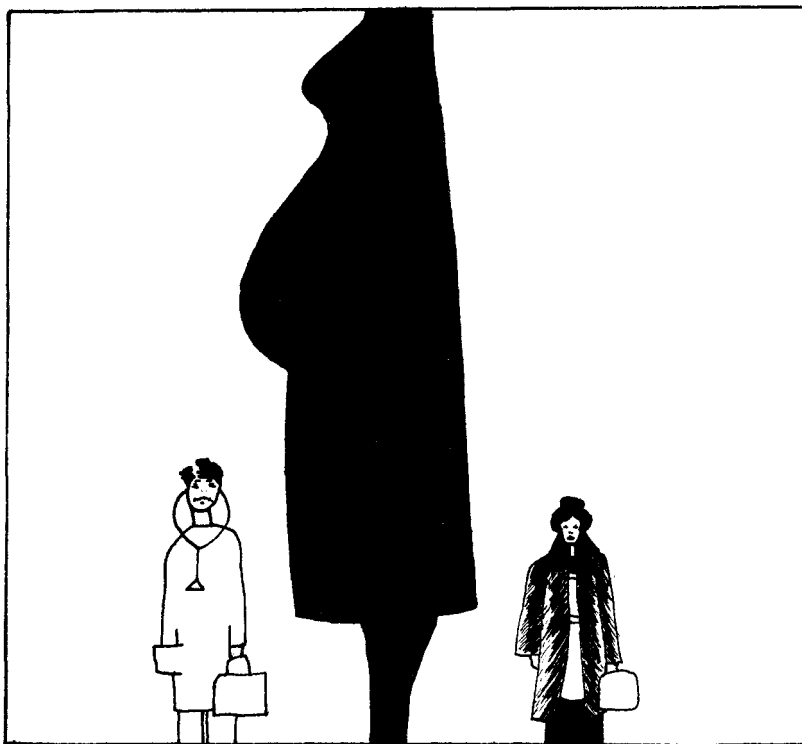
doorgaans terecht skepties geoordeeld. Ik denk ook dat baker typies één van die vrouwenberoepen is waarvoor de statistiese gegevens absoluut inadekwaat zijn. Kraamverzorging was in de negentiende eeuw nog zozeer afhankelijk van ervaringskennis, al dan niet aangevuld met persoonlijke raadgevingen van artsen die hun eigen kraamhulpen opleidden, zoveel meer gebaseerd op goede reputatie en voorspraak dan op controleerbare 'geleerdheid' en diploma's, dat het bakeren makkelijker nog dan het verlossen door de mazen van het net, in dit geval de ruitjes van het rekenpapier, kan zijn gevallen. En van vroedvrouwen zijn de officiële statistiese opgaven al aan de lage kant. De aantallen die te vinden zijn in de Beroepsklapper van Marie Jungius, een veel gebruikte lijst, samengesteld op basis van de beroepstellingen van 1889 en 1899, zijn beduidend lager dan de opgaven in het *Geneeskundig Jaarboekje*. De Beroepsklapper vermeldt respectievelijk 707 en 714 vroedvrouwen in heel Nederland, het Jaarboekje telde 806 vroedvrouwen op 1 januari 1890, 899 op 1 januari 1899 en 851 een jaar later²⁰. Vroedvrouwen zelf houden zich aan de laatste cijfers. De landelijke aantallen bakers in de Beroepsklapper, 1472 in 1889 en 1224 in 1899, zouden dan ook wel eens flink aan de lage kant kunnen zijn. Waar het er echter om gaat de spreiding over de leeftijds categorieën te weten, kunnen we de beroepstellingen waarschijnlijk wel als indikator vertrouwen.

De afkomst van vroedvrouwen

Het meest werd er in verband met de sociale afkomst gewezen, op wat de vaders van de Rotterdamse leerlingen deden. In het genoemde rapport uit 1910 is een waslijst opgenomen van 117 beroeps-aanduidingen, uitgeoefend door 430 vaders. De op zichzelf voor meerdere interpretaties vatbare omschrijving 'landbouwer' is de enige die veel voorkomt, 63 keer; een flink aantal vrouwen kwam van buiten. Verder gaat het doorgaans om kleine aantallen. Opvallend zijn talloze soorten fabrikanten, handelaren, kooplieden en 20 winkeliers zonder nadere specialiteit. Vervolgens een hele reeks ambtenaren, kantoorbedienden, militairen met en zonder rang, onderwijzers en veldwachters. Daarnaast een grote groep geschoolde

50-60 jaar het meest vertegenwoordigd. De meeste vroedvrouwen bleken tussen de 25 en 50 jaar te zijn.

20. Gebaseerd op gegevens van het Geneeskundig Staatstoezicht. TvPV, 15 mei 1910. Deze getallen worden ook gebruikt door C. van Tussenbroek.

ambachtslieden, meest kleermakers en timmerlieden, ook smeden, wagenmakers en meubelmakers, schilders, metselaars, molenaars, schippers. Een kleiner aantal behoorde tot de meer ongeschoolden, in elk geval onzelfstandigen, zoals fabrieksarbeiders, (pakhuis)knechten, bodes, een los werkman en een lakei. Een paar leerlingen tenslotte, dochters van geneeskundigen, architecten, predikanten, een leraar HBS, kwamen uit een intellectueel milieu.²¹

Aan de hand van beroepsstratifikatiemodellen zoals die van Jacques Giele en Geert-Jan van Oenen en van Van Tulder, is het mogelijk iets naders te zeggen over de sociale laag waaruit de leerlingen afkomstig zijn.²² Al is de indeling van Giele en Van Oenen gekonstrueerd met de beroepstelling van 1849 als uitgangspunt en slaat de lijst van Van Tulder op de samenstelling van de bevolking van

21. Rapport in NTVG, 1911, pp. 1118-1119.

22. J. Giele/G.J. van Oenen, 'Theorie en praktijk van het onderzoek naar de sociale structuur', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (TvSG), mei 1976, pp. 167-186.

een eeuw later, toch blijkt het beeld dat verkregen wordt als men de beroepen volgens criteria van de genoemde modellen indeelt, in grote lijnen homogeen. Uit de hoogst gewaardeerde bevolkingsgroep is 2 à 3 procent van de leerlingvroedvrouwen afkomstig, ruim 10% komt uit een arbeidersmilieu, 15% is van boerenafkomst, van de rest komt minder dan de helft uit de groepering van ambachtslieden en kleine zelfstandigen en de laatste 40% uit de iets hoger gewaardeerde middenstand en employees. De kleine burgerij als groep waar de vroedvrouwen uit afkomstig zijn is duidelijk oververtegenwoordigd. De konklusie van de onderzoekskommissie uit 1910 lijkt allerlei mogelijkheden voor differentiatie in de middelste sociale lagen van de bevolking niet aan te brengen – artsen staan tenslotte overal boven en kijken dan op iedereen neer, waarbij het perspectief vervaagt. Men veegt er alle vaders op een hoop door te stellen dat de vroedvrouwen voor het grootste deel afkomstig zijn uit de arbeidersstand, al noemt de commissie in tweede instantie ook meteen de kleine middenstand als leverancier van leerlingen.²³

Ter vergelijking: verpleegsters

Over de sociale afkomst van verpleegsters is daarentegen minder nauwkeurig iets te zeggen, al wijzen verschillende opmerkingen erop dat in dezelfde richting moet worden gezocht. Ik verwijs hiervoor naar recent onderzoek naar voornamelijk Amsterdamse verpleegsters uit de beide Gasthuizen, waarin hun sociale afkomst ter sprake komt. Gegevens uit het personeelsarchief van het Wilhelmina-Gasthuis bevestigen de indruk dat, in elk geval vanaf de jaren negentig, ‘de verpleegsters vooral afkomstig waren uit de middenstand, de kleine burgerij en de boerenstand’²⁴. Hierbij zij aangetekend dat in diakonessenhuizen en psychiatrische inrichtingen vaak meisjes uit arbeidersgezinnen gewerkt moeten hebben. Niet duidelijk is overigens of zij daar als dienstbode of als verpleegster werden ingehuurd, dan wel hoeveel er na een leerperiode de verpleegstersstatus wisten te bereiken.²⁵

Voordat zieken verzorgen, van oudsher de taak van de huisvrouw, in de jaren tachtig tot een beroep voor nette meisjes uit de burgerij

23. Rapport in NTvG, 1911, p. 1116.

24. Bakker-van der Kooij, a.w., p. 212; Arends e.a., a.w., p. 161; Bijleveld/Dercksen, a.w., p. 229.

25. Bakker-van der Kooij, a.w., p. 212.

werd omgevormd, was de gasthuisverpleging in de eerste plaats een zaak voor en van de armen en uitgestotenen. In het kader van de uitbreiding van de liefdadigheid en gewenning van de bevolking aan bijvoorbeeld moderne eisen van hygiëne en mediese discipline, alsmede vanwege het zoeken naar passende vrouwenarbeid, werd er, meer ideologies dan in de praktijk, een onderscheid geformuleerd tussen verplegend en huishoudelijk personeel. Vooral onder hoofdverpleegsters treft men de vermaarde vrouwen uit gegoede stand aan. Haar taak was ook niet in de eerste plaats verzorgend maar meer kontrollerend en beschavend – zowel naar de patiënten toe als naar de rest van de inwoners.²⁶ Wel wordt konstant de gedachte verwoord dat verpleegsters van goeden huize zouden moeten zijn, juist vanwege de vereiste hogere moraliteit, takt, fatsoen en dergelijke vrouwelijke eigenschappen.²⁷ Het hogere aanzien van het verpleegstersberoep is dan ook meer gebaseerd op deze verlangens aangaande afkomst en ontwikkeling, dan dat de gewenste ideaal-typen in snel tempo het vroegere ziekenhuispersoneel vervingen; daarvoor was de selectie te scherp en het aantal opleidingsplaatsen te gering.²⁸ Het grote probleem was daarnaast dat, vóór opleiding en diploma tenslotte in 1921 wettelijk erkend werden, het beroep niet beschermd was in die zin dat iedereen, met of zonder veel ervaring en handigheid, als verpleegster kon optreden. Dit levert onder andere in de kraamverpleging spanningen op met vroedvrouwen. Ik kom hier nog op terug.

Vroedvrouw of onderwijzeres, soms een kwestie van geld?

Enige vergelijking is vervolgens mogelijk met leerling-onderwijzeressen. Ook het leerlingenbestand van de gemeentekweekschool in Groningen is bewerkt.²⁹ Dit is, voor zover mij bekend, de enige groep meisjes in het beroepsonderwijs waar een dergelijk vergelijkbaar onderzoek omtrent sociale afkomst naar is gedaan. Het betreft hier 665 leerlingen die tussen 1876 en 1915 schoolgingen. Weliswaar is van 70 van hen verder niets bekend en hebben 96 alleen een weduwe

26. Instructie BG 1884, aangehaald in: Arends, a.w., p. 134.

27. Arends, a.w., p. 116.

28. Zie voor de inhoud van de opleiding: Arends, a.w., Hfdst. 3: De ideale Verpleegkundige.

29. I. Megens/P. Rol, 'Rijkeldochters en arbeiderszonen', in: *Jaarboek 1979 voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*. Nijmegen 1979.

zonder nadere aanduiding achter zich staan, van de overige 75% was het beroep van de vader wel te achterhalen. Pieter Rol en Ine Megens, die dit onderzoek deden, gebruikten eveneens het stratifikatiemodel van Van Tulder en dan valt op dat onderwijzeressen gemiddeld uit iets hogere sociale lagen afkomstig waren dan vroedvrouwen; 12% uit de hogere burgerij en maar 3% uit de arbeidersklasse.

Het latere beroepsperspektief bijvoorbeeld op het gebied van arbeidstijden en salariëring en de mate waarin dit soort overwegingen tot een eventueel klassegebonden beroepskeuze leidt buiten beschouwing gelaten, kan de aard van de opleiding één en ander wellicht verduidelijken. In beide gevallen gaat het om families die een dochter, zuster of echtgenote niet alleen een tijd lang als bron van inkomsten kunnen missen, maar haar ook nog gedeeltelijk moeten onderhouden, en een dergelijk financieel offer gaat de draagkracht van veel arbeidersgezinnen te boven. Toch was de vroedvrouwenopleiding makkelijker toegankelijk dan die voor onderwijzeressen. De Groningse kweekschool duurde, vanaf het moment dat zij in 1882 een gemeenteschool werd, vier jaar, terwijl de vroedvrouwenopleiding na twee jaar voltooid kon zijn. De overheid stond garant voor de exploitatie van de Vroedvrouweninternaten, de toekomstige onderwijzeressen moesten op een enkele uitzondering na, zelf voor het schoolgeld en, wanneer ze van buiten de stad kwamen, voor kostgeld zorgen. Studiebeurzen werden hier, door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, sporadisch verstrekt waardoor een aantal meisjes van de opleiding heeft moeten afzien. Toen er in 1894 in Apeldoorn een Rijkskweekschool voor onderwijzeressen werd geopend deden veel leerlingen een dubbel toelatingsexamen of vertrokken na een jaar naar Apeldoorn.³⁰

De schoolgeldkwestie als selektiemiddel om 'betere' leerlingen te krijgen komt ook naar voren in het rapport van 1910. De onderzoekskommissie deed aanbevelingen hoe men 'vroedvrouwen uit iets betere kringen met meer beschaving en meer vormen' zou kunnen krijgen.³¹ Verschillende mogelijkheden werden overwogen. Een zwaarder toelatingsexamen schoot het doel voorbij, 'want de scholen hebben geen geleerden nodig en geleerdheid geeft bovendien niet altijd een brevet van beschaving'³².

Mogen we hier de hoop koesteren dat dit wijze oordeel berust op

30. Rol/Megens, a.w., pp. 103-104.

31. Rapport in NTvG, 1911, p. 1178.

32. Ibidem.

inzicht over het handelen van de artsen zelf, in die zin dat de kommissie hier de kollega's op het oog heeft die nog steeds op ongeoorloofde wijze de vroedvrouwen zwart maken? Of is het eerder aannemelijk te maken dat ook deze objektief onderzoekende medici blijven vasthouden aan een wijd verbreid gevoelen, dat de algemene ontwikkeling van vroedvrouwen onvoldoende is, ondanks het feit dat hun eigen verzamelde gegevens aantonen dat er in het algemeen niets te klagen valt over de theoreties en prakties opgedane kennis en de manier waarop de vroedvrouw haar vak uitoefent. Hoewel het rapport duidelijk erkent dat sommige kollega's door vroedvrouwen tegen te werken een smet werpen op de eigen stand, blijft het hameren op de persoonlijke eigenschappen van vroedvrouwen, vooral verantwoordelijkheidsgevoel en takt. Die zouden de onderlinge verhouding tussen artsen en vroedvrouwen kunnen verbeteren. En meisjes die worden aangemeld door een moeder zonder hoed op haar hoofd, werkelijk, 'hoe moet daar iets van terecht komen?'³³

De relatie tussen kennis, geld en beschaving levert in de analyse de nodige problemen op. De onderzoekskommissie meende wel, dat door een matig schoolgeld te heffen, in ieder geval het aantal aanmeldingen voor het toelatingsexamen zou afnemen. Dit zou dan het grote voordeel hebben dat de examenkommissie, die het daar nu kennelijk moeilijk mee had, haar schiftingswerk nauwkeuriger kon doen en makkelijker de voor de verloskunde echt begaafden zou kunnen opsporen. Maar men zag schoolgeld ook weer niet als waarborg, het meeste werd uiteindelijk toch van de school zelf verwacht. 'Er blijft dan ook geen andere weg over dan de opleiding te verlengen, zooals dat trouwens direkt door sommige artsen en vroedvrouwen wordt gevraagd.'³⁴

Het was niet de eerste keer dat dit standpunt werd verdedigd. Dokter W.F. Unia Steyn Parvé was hier in 1898 op de Tentoonstelling al over begonnen, toen hij bij de eerste algemene vergadering van de in januari van dat jaar opgerichte Nederlandsche Vroedvrouwen-Vereeniging een historische verhandeling ten beste gaf.³⁵

Onder vroedvrouwen leefden in diezelfde tijd wel ideeën over verhoogde toelatingseisen wat vooropleiding betrof, over opheffing van kosteloos onderwijs, over uitbreiding en verlenging van het onderwijs en over aanpassing van de bevoegdheid om minder op hulp

33. Idem, p. 1168.

34. Idem, p. 1178.

35. W.F. Unia Steyn Parvé, 'Voordracht voor de eerste algemene vergadering der "Nederlandsche Vroedvrouwen-Vereeniging" op 13 september 1898', in: MvPV, januari 1899.

van artsen aangewezen te zijn.³⁶ Dit waren echter minderheidsstandpunten. *'Bijna alle* vroedvrouwen, die verbetering in haar positie gewenscht of noodzakelijk achten, verwachten deze in meer of minder mate van het *ophouden der concurrentie van de zijde der doctoren.*'³⁷

Daarmee verlaten we het thema 'afkomst' en zijn we toe aan enkele aspecten van het eigenlijke vroedvrouwenberoep.

Het inkomen van de vroedvrouw

De voormalige werkkring van leerlingen, die van hun ouders, en het kunnen opbrengen van schoolgeld waren indicaties bij het bepalen van de sociale status van vrouwenberoepen voor zover die beïnvloed wordt door omstandigheden die met het vak nog niets te maken hebben. De positie van de vroedvrouw als ze haar ambt eenmaal bekleedt, wordt onder meer ook gekoppeld aan haar inkomen. Vroedvrouwen zagen vooral op dit terrein een mogelijkheid verbeteringen door te voeren. Het inkomen is meestal opgebouwd uit twee gedeelten. De meeste vrouwen zijn in dienst van een gemeente, enkelen bij een arts, ziekenfonds of armenbestuur, en hebben zo een vast basisloon van *f* 200,— tot *f* 300,— per jaar. Sommige gemeentes krijgen hiervoor subsidie van provincie of Rijk.³⁸ De voorwaarden wisselen per aanstelling. Het komt voor dat de gemeente een maximum aantal verlossingen vaststelt die voor dat bedrag begeleid moeten worden, voor alle extra bevallingen wordt dan bijbetaald. Hier en daar is sprake van een tegemoetkoming in de woonkosten. Enkelen krijgen de benodigde verbanden, watten en desinfectiemiddelen en Rotterdam levert de gemeentevroedvrouwen bovendien gratis nagelborstels.³⁹ Veel vroedvrouwen, vooral die in de grote steden, proberen daarnaast of zelfs uitsluitend een partikuliere praktijk op te bouwen voor zover hun kontrakt en de concurrentie van de huisartsen ter plaatse dat toelaten. De tarieven die ze voor verlossingen kunnen berekenen zijn afhankelijk van de regio en de draagkracht der ouders en variëren van *f* 2,50 tot *f* 10,— (in 1898). Maar een praktijk onder de meer goeuden komt doorgaans weinig voor.

36. Verslag van de enquête van vroedvrouwen in MvPV, augustus 1898, p. 50.

37. Idem, p. 51.

38. MvPV, juni 1898, pp. 15-16, en oktober 1898, p. 99. In 1899 gaat het om dertig gemeentes.

39. MvPV, juni 1898, pp. 17 en 22; Rapport in NTvG, 1897, p. 614.

Wat vooral demoraliserend werkt is het feit dat vroedvrouwen niet zelf hun honorarium kunnen bepalen. Om te beginnen moeten ze onder de prijs van een arts blijven en waar die voor minder dan *f* 15,- uitgaat en desnoods ook nog voor *f* 5,- of *f* 6,- wil komen, wat met name jonge pas gevestigde artsen nogal eens doen om populair te worden, is de manoeuvreerruimte voor de vroedvrouw wel erg beperkt.⁴⁰ De gedachte dat gelijk loon voor gelijke arbeid rechtvaardig zou zijn om te verlangen, was – ook onder vroedvrouwen – nog lang niet aanvaard. Zij wilden voorlopig niet meer dan dat de artsen zich aan een naar haar maatstaven redelijk hoog minimumtarief zouden houden.⁴¹ Daarnaast is zij, meer dan de arts, afhankelijk van wat de patiënten er voor over hebben en krijgt het loon het karakter van een fooi. In veel streken maken de fooien zelfs een groot gedeelte van het jaarinkomen uit.⁴² Vroedvrouwen vinden dergelijke regelingen fnuikend voor haar onafhankelijkheidsgevoel, zo blijkt uit het verslag van de enquête voor de Tentoonstelling in 1898.

De onderzoekskommissie van de NMBG in 1896 berekende dat de meeste vroedvrouwen gemiddeld *f* 500,- tot *f* 600,- aan jaarinkomen hebben maar voegde daaraan toe: ‘Niet onwaarschijnlijk is de schatting der geneeskundigen eerder iets te hoog, dan te laag. Stelt men *f* 800,- als een billijk honorarium voor een vroedvrouw met een vrij drukke praktijk, dan blijkt, dat deze som in de meeste gevallen op verre na niet bereikt wordt.’⁴³ De commissie adviseert ook dan al de kollega-artsen om niet als konkurrent van de vroedvrouw op te treden, al is het maar uit goed begrepen eigenbelang. ‘Wanneer op kleine plaatsen de inkomsten uit de verloskundige praktijk den medicus een niet onbelangrijk en niet te verwerpen gedeelte van zijn inkomen toeschijnen, bedenke de jonge medicus, die zich op een plaats vestigt, waar reeds een vroedvrouw is, wèl, dat hij door een behoorlijke regeling zijner tarieven in staat is aan hèmzèlf het leven aangenaam, en aan de vroedvrouw het leven mogelijk te maken. Menigeen heeft, wanneer hij door concurrentie de vroedvrouw gedwongen had heen te gaan, later berouw gehad, dat hij dan een zoo veel zwaardere taak had gekregen. Menig geneesheer, gevestigd op een kleine plaats zonder vroedvrouw, zou een belangrijk deel van zijn

40. Mej. G.J.W., in: MvPV, oktober 1897, p. 72; Verslag van de enquête van vroedvrouwen in: MvPV augustus 1898, p. 51.

41. MvPV, augustus 1898, p. 51; Rapport in NTvG, 1911, p. 1165.

42. MvPV, oktober 1897, p. 69.

43. Rapport in NTvG, 1897, p. 617.

eigen verdiensten willen opofferen, als hij minder tijd aan het bijwonen van normale verlossingen onder dikwijls ongunstige verhoudingen, moest verspillen.⁴⁴ Vroedvrouwen hebben dàar recht op arbeid en inkomen waar het werk voor de man te saai en te lastig wordt. In kleine woningen bijvoorbeeld, met nauwe bedsteden en slechts een enkel walmend oliepitje als verlichting. Daar waar het moeilijk is de vereiste aseptiese handelingen toe te passen, omdat er geen behoorlijke waskom is, geen handdoeken en schoon beddegoed. En waar de mensen – niet aan ‘zulke meneuvels’ gewoon – het de vroedvrouw onmogelijk maken haar vak zo zorgvuldig uit te oefenen als zij geleerd heeft dat het hoort, op straffe van beschuldigingen als slordig, onbekwaam en gewetenloos.⁴⁵

Ondanks de aansporingen van de Maatschappij voor Geneeskunst schijnen de lonen niet veel verbeterd te zijn. In 1910 is het inkomen volgens opgave van de zijde der vroedvrouwen gemiddeld niet hoger dan f 600,-.⁴⁶ Volgens het artsenrapport van dat jaar komt het wel op f 700,- à f 800,-, maar ook dat acht de onderzoekskommissie aan de krappe kant.⁴⁷ Vroedvrouwen zoeken dan ook nog steeds, zoals ze dat al eeuwen gewend zijn, naar bijverdiensten. Sommigen houden een winkel, anderen kommensaals, of ze nemen het nabakeren en de luiervas voor haar rekening.⁴⁸

Deze vroedvrouwenlonen zijn vergelijkbaar met lonen in andere vrouwenberoepen.⁴⁹ In 1916 zitten vroedvrouwen, apothekers-assistenten en verpleegsters op hetzelfde loonnivo als naaisters en kantoorbediendes, ongeveer zes tot achthonderd gulden; onderwijzeressen en boekhoudsters verdienen dan anderhalf tot twee keer zoveel.⁵⁰

Verlos-kunde versus zieken-verzorging

Zijn er dus sociale en economiese verschillen te konstateren tussen de onderwijzeres en de vroedvrouw, moeilijker ligt dat met de

44. Idem, p. 627.

45. MvPV, oktober 1897, p. 72.

46. *Adres aan den Minister v. Binnenlandse Zaken betreffende Verbetering van de positie en opleiding van de vroedvrouwen. Met Toelichting.* z.p. (1910), p. 7.

47. Rapport in NTvG, 1911, p. 1163.

48. Idem; Rapport in NTvG, 1897, p. 615.

49. M. Morée, *Apothekersassistente: Van mannen- tot vrouwenberoep 1867-1920*. Leiden 1980 (skriptie), bijlage 9.

50. Idem, bijlage 10. Op basis van Anna Polak, *Sociaal Jaarboek 1916*.

verpleegster. Het blijkt niet juist om de beide laatsten, uitgaande van een vergelijkbaar inkomensnivo, vermoedelijke overeenkomst in maatschappelijk aanzien van de ouders of een vermeende verwante werkkring, dezelfde sociale status toe te kennen. Wat officiële erkenning van het beroep betreft, vroedvrouwen hadden al lang hun tweejarige internaatsopleiding met staatsexamen, toen de verpleegstersverenigingen elk in eigen beheer, nog langdurig zaten te modderen en voortdurend de overheid onder druk moesten zetten om uniforme regelingen betreffende opleiding, diploma's en wettelijke bescherming te verkrijgen. Als deze omstandigheid al effect mocht hebben gehad op de status van een beroep, dan was dat in dit geval omgekeerd evenredig met de verwachtingen. Verpleegsters genoten meer aanzien. Vroedvrouwen zelf wijzen er in 1911 op dat 'over het geheel een zuster met meer welwillendheid door den arts wordt behandeld dan de vroedvrouw.⁵¹ Dat heeft gevolgen voor de beoordeling door het publiek en sommige vrouwen denken dat haar prestige zou toenemen als ze een kraamverpleegstersdiploma konden halen.

Als het te konstateren statusverschil niet direkt met afkomst of inkomen te maken heeft moeten andere factoren een rol spelen. Een aanknopingspunt is wellicht te vinden in de aard van de opleiding, als indicatie voor de kwaliteiten die het beroep naderhand vereist. De vroedvrouwenopleiding is van ouds in de eerste plaats prakties, het gaat erom de kunst van het verlossen machtig te worden en dat leer je door te kijken en te doen. Vanaf de zeventiende eeuw wordt hier een theoreties gedeelte aan toegevoegd, vooral bestaande uit anatomie. Verloskunde wordt niet meer enkel aan de hand van hoogzwangere vrouwen bestudeerd maar daar komen hulpmiddelen bij als leerboeken met platen, wasmodellen en lijken. Later, naarmate de ontwikkeling van de mediese wetenschap verder gaat, neemt ook het onderdeel hygiëne en antiseptiek in belangrijkheid toe. Pas met de invoering van het internaatsysteem op de Rijkskweekscholen horen we ook geluiden die wijzen op eisen van algemene vorming, ontwikkeling enz., omdat de vroedvrouw behalve bij het ingang doen vinden van de mediese stand als autoriteit op het gebied van leven en gezondheid, een taak zou dienen te hebben bij het in stand houden en bevorderen van gezinsvorming en moederschapskultus.⁵² De technische uitrusting houdt echter de overhand.

Bij verpleegsters verloopt de ontwikkeling enigszins tegengesteld.

51. Rapport in NTvG, 1911, p. 1163.

52. Van Tussenbroek, a.w., p. 142.

Sommige artsen achtten aanvankelijk een opleiding helemaal overbodig omdat het juist ging om eigenschappen van beschaafde vrouwen die reeds aanwezig horen te zijn. Maar ook verder werden de opleidingen in eerste instantie op persoonlijkheidsvorming gericht, medies-technies inzicht was niet zo nodig als men maar stipt uitvoerde wat de artsen voorschreven. Vanaf 1890 wensden verpleegsters daar geen genoegen meer mee te nemen en begint de vraag naar kennis: dat hoeft immers niets met eigenwijsheid te maken te hebben, noch de zelfopofferende liefde in de weg te staan.⁵³

Kijken we vervolgens naar de aard van beide beroepen. Voedvrouwen, of ze nu gemeenteamtenaar zijn of een eigen praktijk opzetten, oefenen binnen de beperkingen die haar bevoegdheid hen oplegt – en artsen deden zeer veel moeite hen binnen die perken te houden – zelfstandig haar beroep uit. Zij werken meestal alleen, hebben beslissingsbevoegdheid, dragen een grote verantwoordelijkheid en zijn dan ook op hun onafhankelijkheid gesteld. Verpleegsters daarentegen zijn assistenten van de arts. Ze moeten goed kunnen gehoorzamen en hebben een uitvoerende taak, een verzorgende en dienende functie. Weliswaar wordt een zelfstandig ambachtsman doorgaans hoger aangeslagen dan een hulp, waar het werkende vrouwen betreft blijkt dat niet zo eenvoudig te liggen. Ter illustratie wil ik enige argumenten weergeven uit de discussie rond de kraamverpleging zoals die begin deze eeuw werden gehanteerd.

Konflikten rond het kraambed. Voedvrouwen verdedigen hun vak

Het kwam blijkbaar nogal eens voor dat een voedvrouw als kraamverpleegster optrad. Verpleging van moeder en kind, zowel van gezonden als zieken, was een vaardigheid die op de kraamzaal van de voedvrouwenkweekscholen zorgvuldig getraind werd. Een groot deel van de tijd in het tweede leerjaar ging er mee heen, onder andere uit overwegingen van besparing op de post verpleegkosten. De Nederlandse Bond voor Ziekenverpleging maakte echter bezwaren omdat zij geen supervisie over deze opleiding had. Belangrijker lijkt overigens de angst voor concurrentie.

Op de 15e algemene vergadering in 1907 kwam men er niet uit, zodat het probleem het volgend jaar nog eens grondig werd besproken. De nadelen die het verpleegsters opleverde dat voedvrouwen in hun vakgebied gingen werken werden breed

53. Arends, a.w., p. 134.

uitgemeten. De afdeling Utrecht uitte bij monde van de gezaghebbende psychiater W.H. Cox de bezorgdheid dat juist de slechte vroedvrouwen het pad der verpleging zouden opgaan. Maar 'ook is het een niet te onderschatten bezwaar, dat het voor een vroedvrouw moeilijk is, een scheiding te maken tusschen haar taak als vroedvrouw en verpleegster. Als vroedvrouw toch is zij de handelende en verantwoordelijke persoon; als verpleegster heeft zij slechts de voorschriften van den dokter op te volgen... Van waarnemen, verplegen en uitvoeren van voorschriften zal zij gemakkelijk overgaan tot behandelen. Dit is niet wenschelijk'. En tenslotte is 'het standsverschil... in dezen mede een factor van geldende kracht. Over 't geheel toch zijn de verpleegsters uit een beschaafder stand afkomstig dan de vroedvrouwen. Slechts door nood gedrongen, mag men van die richting afwijken'.⁵⁴ Het verslag van deze vergadering werd samengevat in het *Tijdschrift voor Praktische Verloskunde* door de toenmalige redakteur, dr. J.A. van den Brink.

De Nederlandsche Bond van Verloskundigen behandelde dit punt op haar 10e algemene vergadering op 27 september 1907 en was eenstemmig van oordeel dat de vroedvrouw uiteraard bekwaam is de verpleging van moeder en kind op zich te nemen, maar ook 'dat hare opleiding haar recht geeft op een meer wetenschappelijke werkkring, nl. de verloskunde'.⁵⁵ Opmerkelijk is dat vroedvrouwen het zelfstandig optreden als verloskundige hoger aanslaan dan het dienende verplegen op grond van het karakter van het werk. In hun oordeel laten zij zich niet leiden door de maatschappelijke positie van haar vaders of de hoed van haar moeders.

Naar aanleiding van de vergadering van de Bond voor Ziekenverpleging in 1908 schreef Marie Verbrugge, zelf vroedvrouw en al vijf jaar kraamverpleegster, een uitgebreid commentaar. Allereerst behandelt zij het punt van Cox dat juist de slechte vroedvrouwen zich tot de verpleging zouden voelen aangetrokken. Volgens haar kan dit geen argument vormen want ook een slechte vroedvrouw kan best een goede kraamverpleegster zijn, evenals het omgekeerde mogelijk is, het vroedvrouwenexamen test uiteindelijk niet op verpleegcapaciteiten. Aan de andere kant kan zelfs de beste kraamverpleegster geen verloskundige zijn, zelfs geen slechte, omdat ze de nodige scholing niet heeft gekregen. Het kunnen verplegen ligt niet zozeer aan het technies kennen van de vroedvrouw, 'zelfs de stomste onder de stommerikken zal wel doordrongen zijn van het

54. TvPV, 15 juli 1908, p. 93.

55. TvPV, 15 oktober 1907, p. 188.

feit, dat een kraamvrouw aseptisch behandeld moet worden'.. Het zit hem meer in andere kwaliteiten. 'Lichamelijk en geestelijk wordt ook van de particuliere kraamverpleegster veel gevraagd, maar in geheel anderen zin.' Marie voegt hier voor de duidelijkheid aan toe: 'Daarom is het overgaan van vroedvrouw op kraamverpleegster, het wisselen van eene zelfstandige werkkring tegen eene zonder directe verantwoordelijkheid in zekere zin te beschouwen als een *degradatie* (niet als mensch).'⁵⁶ Het argument van overschrijding van de bevoegdheid vindt zij vervolgens theoretiese nonsens. Doorgaans heeft de vroedvrouw een verpleging op aanbeveling van een arts, en wie zal het er nu op aansturen met zo iemand in konflikt te komen. Bovendien is de patiënt er ook nog. 'Vergeet niet, dat het vertrouwen van de vrouw in de vrouw in ons land niet groot is... Wees gerust! – zoo'n vaart zal 't niet loopen: lang vóór den tijd staat de familie al aan de telefoon.'⁵⁷ Ook verder hecht zij meer aan de mondigheid van de patiënt dan aan meningen door andere partijen geuit. Over het standsverschil als 'factor van geldende kracht' zegt zij: 'Laat, bid ik U, de beslissing hiervan over aan het publiek, de beste criticus in dezen. Geeft haar een kans. Leeft en laat leven.'⁵⁸

Marie Verbrugge is niet de enige die in de pen klimt. Ook H. Bremer-Outhuys, vroedvrouw sinds 1874 en al jaren op Texel gevestigd, ergert zich openlijk aan het standsbesef van de NBZ. Zij vindt het treurig en grievend dat vroedvrouwen door wetenschappelijke mannen 'zoo door het slijk worden gehaald. Waar zoo de H.H. Doctoren spreken, volgen de leeken wel na'. Antipropaganda is volgens deze vroedvrouw niet eens het ergste, het gaat vooral om het onterechte van de beschuldiging. 'Verdiene wij den naam van onbeschaafd te zijn? Neen – en nogmaals neen. Wij zijn de stille, de bescheidene, de opofferende vrouwen, die zich tot levensdoel stellen niet een gemakkelijke, maar een moeitevolle, weinig loonende werkkring. Zij, die doordrongen is van het gewicht van haar taak, kan niet onbeschaafd zijn. De mensch maakt zijn stand, maar niet de stand de mensch.'⁵⁹

Dit laatste wil Van den Brink wel toegeven, maar hij probeert er toch nog een redelijke draai aan te geven. Als, schrijft hij, iemand als Vroesom de Haan, de directeur van de Rotterdamse kweekschool, zich nou misprijzend over vroedvrouwen had uitgelaten, was het wat

56. TvPV, juli 1908, p. 95.

57. Idem, p. 96.

58. Idem, p. 98.

59. TvPV, 1 september 1908, p. 158.

anders geweest. Maar ‘vergeet niet, dat mijn geachte collega Dr. Cox psychiater is, en thans geneesheer-direkteur van het Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen te Utrecht, iemand dus die naar mijn bescheiden mening door zijn werkring weinig voeling heeft kunnen houden met vroedvrouwen’. Zich kennelijk niets aantrekkend van het maatschappelijk prestige van een psychiater probeert Van den Brink de belediging terug te brengen tot slechts een vergelijking in letterlijke zin. ‘Beweerd dat vroedvrouwen onbeschaafd zijn heeft hij (Cox) in het geheel niet, evenmin heeft hij gezegd dat de verpleegsters uit een beschaafden stand afkomstig zijn en de vroedvrouwen niet.’ In dat geval zou het verslag ‘niet geplaatst zijn zonder een krachtig woord van protest mijnerzijds, die sinds eenige jaren het genoegen heb gehad tal van vroedvrouwen te leeren kennen en tevens te waarden’. Overigens, ‘dat verscheidene jonkvrouwen en adellijke dames onder de verpleegsters worden aangetroffen is een feit en dat dit onder vroedvrouwen niet het geval is, is ook een feit’,⁶⁰ ons in het ongewisse latend welke betekenis Van den Brink aan deze feiten toekent.

Hij gaat verder over het begrip beschaving, zowel voor verpleegsters als voor vroedvrouwen noodzaak, en hij bedoelt daarmee het volgende: ‘om een *goede* vroedvrouw of verpleegster te zijn, moeten m.i. meer persoonlijke karaktereigenschappen als factoren van geldende kracht worden aangemerkt. De vraag is niet of men uit een beschaafden stand afkomstig is, maar of men beschaafd *is*’. Had Van den Brink hiermee gelijk gehad, het zou vroedvrouwen veel misplaatste minachting bespaard hebben. Maar al ondertekent hij zijn weerlegging van misverstanden met nog zoveel vriendelijke groeten, noch alle artsen noch de rest van het publiek schijnen hier voldoende van doordrongen te zijn geraakt. Voorbeelden uit later tijd wijzen er althans niet op dat het bestaande patroon van verschil in achting en sociale status ingrijpend is veranderd.

Hoger gewaardeerde beroepen

J.G.A. Honig, arts te Zevenaar, signaleert in 1920 ‘dat het ambt van vroedvrouw op zooveele plaatsen nog niet die waardering ondervindt, waarop het toch ten volle recht heeft’, ondanks de ‘wetenschappelijke opleiding die de vroedvrouw tegenwoordig geniet, het lang niet gemakkelijk examen dat zij moet afleggen, en de zeer

60. Idem, p. 159.

gewichtige taak die zij in de maatschappij te vervullen heeft'. En is het dan niet verwonderlijk 'dat vaak nog de zeer belangrijke, zeer verantwoordelijke positie van de vroedvrouw minder geacht wordt dan de positie van wijkverpleegster of ziekenzuster?'⁶¹

De vergelijking met een wijkverpleegster wordt meer gemaakt. Net als een vroedvrouw immers komt zij bij de mensen aan huis en is minder opgesloten en voor de wereld afgesloten dan ziekenhuispersoneel. Vroedvrouw H. Jansen uit Vlijmen vraagt zich af 'Waarom zou ons verantwoordelijk beroep niet minstens zooveel waardering verdienen als b.v. het werk van de wijkverpleegster?'⁶²

Nog even het woord aan Honig over de economische positie van het vroedvrouwenberoep in 1920 en de alternatieven in die tijd. Hij schrijft dat het niet genoeg is, dat het beroep veel voldoening geeft, maar vrouwen moesten 'dat ambt kunnen uitoefenen zonder zorgen voor het dagelijks brood, en zonder het gevoel, dat men niet inneemt de plaats in de maatschappij, waarop men met het oog op dat werk ten volle recht heeft. En omdat hiervoor niet gezorgd wordt, zoeken zoo vele vroedvrouwen een anderen werkkring'. Als voorbeelden van aantrekkelijker beroepen noemt hij tuberculose-huisbezoekster en vooral 'een plaats op kantoren of bij de belastingen en posterijen, waar meisjes van 18 jaar bijna zonder opleiding en na een heel gemakkelijk examen evenveel verdienen als zij, met veel minder arbeid en minder zorgen voor de toekomst'.⁶³ Honig is dan ook niet te spreken over gemeentes die van alle ambtenaren tot en met de straatveger de traktementen verhogen, alleen dat van vroedvrouwen niet, onder het voorwendsel dat dat gedeeltelijk een vrij beroep is zodat zij haar inkomen zelf naar believen zouden kunnen bepalen. In 1923 wordt in een anoniem artikel in het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* (NTvG) getiteld 'De vroedvrouw voorheen en thans', opgemerkt dat de bestaansvoorwaarden voor vroedvrouwen, vooral op het platteland, nog steeds niet schitterend zijn. Zij vestigen zich noodgedwongen in een stad en als het ook daar niet lukt 'gaat een gedeelte over naar het beter gewaardeerde en betaalde beroep van verpleegster'.⁶⁴

De redactie van het *Tijdschrift voor Praktische Verloskunde* signaleert overigens een sterk toegenomen aandacht voor

61. TvPV, 1 juli 1920, p. 89.

62. *Maandblad voor R.K. Vroedvrouwen*, 15 maart 1927.

63. TvPV, 1 juli 1920, p. 89.

64. NTvG, 1923, p. 83.

vroedvrouwen in dit artsenlijfblad. De trend in het NTVG samenvattend merkt Van den Brink op: ‘Eigenaardig is het, hoe gansch verschillend die beoordeelingen vaak luiden. Velen zijn slechts veroordeelingen, waarin zij (vroedvrouwen) worden beschouwd als een “noodzakelijk kwaad”.’ Hij voegt hier aan toe dat anderen haar weliswaar niet het recht van bestaan ontzeggen en haar werk op prijs stellen.⁶⁵ Dat neemt niet weg dat over het algemeen de steun van de zijde der artsen niet bepaald groot was.

Over de verhouding tussen verloskundigen en verplegenden tot slot een ontroerende getuigenis van een leerling van de Rotterdamse school in een brief aan de Geneeskundig Inspecteur voor de Volksgezondheid voor Zuid-Holland, over de naar haar mening onjuiste textieldistributie in 1946. Zij toont zich verontwaardigd dat leerling-vroedvrouwen allemaal een paar kousen, schoenen en één schort hadden gekregen, terwijl in de ziekenhuizen alle zusters twee schorten kregen.⁶⁶ Het onderscheid blijft kennelijk gehandhaafd, en naar de mening van vroedvrouwen onterecht zoals zij keer op keer lieten weten. Tot zover deze weergave van enkele voorbeelden die een statusverschil tussen vroedvrouwen en verpleegsters laten zien.

Waar het hem in zit

Voor de vraag naar de oorzaak van dit verschil wil ik om te beginnen wijzen op de visie van prof. dr. G.J. Kloosterman. Bij het honderdjarig bestaan van de Amsterdamse vroedvrouwschool in 1961 heeft hij zijn licht laten schijnen over ‘De Toekomst van de Nederlandse Vroedvrouw’.⁶⁷ Dat er voor de vroedvrouw nog steeds een toekomst is weggelegd erkent hij wel, maar haar historische rol als ‘zendeling van de officiële wetenschap tegenover ondeskundigen en ongeletterden’ – over haar rol als verloskundige heeft hij het hier niet – is zijns inziens volbracht.⁶⁸ De wetenschap is nu gekompliceerder geworden en ‘ontwikkelt zich meer en meer naar taakverdeling en hulp in groepsverband’.⁶⁹

Laten we ons niet vergissen. De konstruktie vroedvrouw-als-trouwe-medewerkster-van-de-arts heeft niets te maken met democratisering van de structuren in de gezondheidszorg. Kloostermans

65. TvPV, 1 februari 1921, pp. 300-301.

66. Brief, 30 maart 1946. Archief Ministerie van Volksgezondheid.

67. *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde* (TSG), 13 oktober 1961, pp. 627-629.

68. Idem, p. 628.

69. Idem, p. 629.

toekomstverwachting gaat in andere richting. ‘De vroedvrouw zal een deel van haar zelfstandigheid moeten prijsgeven en meer dan in het verleden bereid moeten zijn verantwoordelijkheid te delen en controle en toezicht op haar werk te accepteren.’ En daarom ‘zal het een vooruitgang zijn wanneer in steeds toenemende mate de leerling-vroedvrouwen gerecruiteerd worden uit de gelederen der verpleegsters. De samenwerking met de artsen zal erdoor vergemakkelijkt worden’.⁷⁰ Inderdaad, verpleegsters hebben zich immers al een eeuw lang getraind in gehoorzaamheid, dat werkt vast heel prettig samen.

Waar het haar in zit. De houding van de vrouwenbeweging ten aanzien van beroepsarbeid

Dit laatste brengt ons op de vraag of het toeval kan zijn dat de negentiende-eeuwse feministes, terwijl ze zich met allerlei beroepsopleidingen en vormen van vrouwenarbeid bezighielden, de opleiding van vroedvrouwen overlieten aan het professionele paternalisme van de heren medici en evenmin iets ondernamen om de vrouwelijke verloskundige van de haar toebedeelde minachting te ontlasten. Dat dit laatste in principe niet onmogelijk was, is aantoonbaar in het geval van de verpleging. Stond het ziekenhuispersoneel aanvankelijk in een kwade reuk, na bemoeienis van jonkvrouwe Jeltje de Bosch Kemper en anderen stond de verpleegster hoger in aanzien dan de vroedvrouw. Dit kan niet aan een spektakulair verbeterde vakopleiding voor verpleegsters liggen waardoor zij medies gezien professioneler werden uitgerust dan de vroedvrouw. De verpleegstersopleiding bevond zich ook na 1880 nog in een amateuristische fase vergeleken bij die voor vroedvrouwen. De toelating tot en de inhoud van dat onderwijs, alsook van de exameneisen, waren zeker sinds de oprichting van de Rijkskweekscholen volledig onder controle van diezelfde mediese stand die de in eigen beheer opgeleide leerlingen zo weinig wist te waarderen. Wat dat betreft bleken de medici meer op uiterlijke schijn af te gaan dan op geschooldheid. Een zogenaamd hogere afkomst, ook in een tijd dat de werkelijkheid deze voorstelling van zaken niet meer dekt, lijkt doorslaggevend. Het verschil wordt gemeten aan maniertjes, beleefde gehoorzaamheid, en aan oppervlakkig vertoon. Tekenend hiervoor is de aanbeveling van de ‘vroedvrouwvriendelijke’ Groningse hoogleraar Nijhof in 1898. Hij vond het een hele vooruitgang als de vroedvrouw een jurk aan zou trekken met een helder wit boordje en

70. Ibidem.

hagelwitte manchetten. Immers ‘de onderscheiding, waarmee de ziekenverpleegster waar zij komt, wordt behandeld, is voor een groot deel te danken aan haar uiterlijk’.⁷¹

Tot zover berust het verschil in waardering op verschijnselen achteraf en biedt dit geen verklaring waarom de dames niets in het vroedvrouwenberoep zagen toen ze uit waren op typies vrouwelijke bezigheden waar een net beroep van te maken was. Het is niet aan te nemen dat ze het vak inhoudelijk niet interessant zouden kunnen vinden. Integendeel, we zien dat de bekende ‘Vrouwen feministen die van genezen wisten’⁷² zich juist toeleggen op de onderwerpen geboortenregeling, vrouwen- en kinderziekten, onder andere omdat de patiëntes daarom vroegen. Moederschap en het krijgen van kinderen werden nog zo van alle kanten aangeprezen en stonden voor iedere vrouw zo hoog op de ranglijst van mogelijke bestemmingen, dat je om die bevalling toch niet heen kon zou je zeggen. Het argument dat juist die bevalling in de gedachtenwereld werd overgeslagen omdat dat toch soms wat bloederig terrein voor nette vrouwen taboe was, lijkt te victoriaans om steekhoudend te zijn. De historische komst van de mannelijke dokter in de kraamkamer, rond 1800 algemeen aanvaard, vergde een heel wat ingrijpender mentaliteitsverandering dan nu het baren – waar elk net meisje toch, al was het maar passief, aan moest geloven – weer tot het speciale werkterrein van een beschaafde vrouw te verklaren. Men verdiepte zich wel in onzedelijker zaken dan het baringsproces.

Bij de vraag naar arbeid ging het de toenmalige vrouwenbeweging, gezien de intensieve bemoeienis met bepaalde beroepsopleidingen, om specifieke arbeid voor een specifieke groep vrouwen. Deze valt nader te omschrijven als de verarmde of helaas ongehuwd blijvende dochters uit de burgerij, die een zelfstandig bestaan wilden opbouwen dat toch iets met vrouwelijkheid te maken moest hebben om het gemiste moederschap te compenseren. Wat dat betreft blijkt het vroedvrouwenberoep om verschillende redenen minder aan te spreken dan de ziekenverzorging.

71. Op een lezing voor groningse vroedvrouwen over haar rechten en plichten. TvPV, oktober 1898, p. 104.

72. Titel van het boek van E. Pereira-d’Oliveira, over de vrouwelijke arts in Nederland.

Mogelijke verklaring voor het gebrek aan feministiese belangstelling inzake het vroedvrouwenvraagstuk

Om te beginnen was er, gezien het ziekenhuissysteem van internen en de traditionele wèl-goede voorloopsters als nonnen en diakonessen, de impliciete eis dat verpleegsters ongehuwd waren, terwijl de vroedvrouw in de regel een gezin had.

Daarnaast zagen we het verschil in karakter van het werk: de zelfstandigheid, geschoolde ambachtslieden eigen, tegenover de dienstbaarheid in de vorm van het strikt uitvoeren van besluiten van anderen; de flinke aanpak tegenover de zachte hand. De vroedvrouw moet een persoonlijk overwicht kunnen laten gelden, zelf invloed kunnen uitoefenen op de kraamvrouw, terwijl de verpleegster de autoriteit van de hele mediese stand staat te vertegenwoordigen. De vroedvrouw ontleent haar zelfbewustzijn dan ook aan vakbekwaamheid, de verpleegster aan maatschappelijk aanzien, berustend op sublimering van vrouwelijke eigenschappen. Wat dat laatste betreft kunnen we konstateren dat verzorgen daar eerder onder valt dan, samen met de kraamvrouw, het scheppingsproces te voltrekken. Want wat anders is de arbeid⁷³ van de zwangere èn van de vroedvrouw dan een bijzondere uiting van creativiteit, al ervaren velen het als een onafwendbaar lot dat zich aan je voltrekt. Een kraamvrouw is in de regel een gezonde, een bevalling hoort bij het normale gebeuren in het leven van een mens en behalve dat het een wonder is, is er niets geheimzinnigs aan. Er bestaat slechts een verhoogde kans op gevaren voor de gezondheid, vandaar de vereiste deskundige begeleiding van een ervaren vroedvrouw die voorzorgsmaatregelen neemt in de vorm van desinfectie, ondersteuning en controle of het proces inderdaad volgens verwachting verloopt.

Anders ligt dat bij het begrip ziekte. Dat brengt iets met zich mee van machteloosheid, angst voor het onbekende, het onheilspellende. Het enige dat hier uiteindelijk te doen viel was afwachten of de zieke voldoende weerstand had om het gevecht tegen de koorts – vanouds een verzamelterm voor alle onbegrepen ziekteverschijnselen – te winnen. De enige die hier iets van zegt te begrijpen is de arts, die indruk maakt met zijn potjeslatijn en potten medicijn. De taak van de verpleegster is hierbij een zuiver afgeleide maar dat neemt niet weg dat de alwetendheid die de arts een aureool verleent, een beetje op

73. 'in arbeid zijn', oude term voor: baren.

haar afstraalt als degene die de mystiek kan vertalen in medelijden en zorgzaamheid.

Parallel aan de ontwikkeling van de mediese wetenschap nam ook het inzicht in het geboorteproces toe en eveneens het begrip van de gevaren die dat met zich mee kan brengen. Door nu het bevallen tot een gevaarlijke operatie te verklaren en de eraan verbonden risico's te benadrukken kwam de weg vrij voor de komst van de medikus aan het kraambed met de verpleegster in zijn kielzog. Natuurlijk, men achtte de hele medikalisering in het belang van moeder en kind, maar het is meermalen aangetoond dat vooral beginnende huisartsen opzienbarend vaker aanleiding zagen tot het uitvoeren van pijnlijke en frustrerende 'kunstbehandelingen' dan vroedvrouwen.⁷⁴ Terwijl vroedvrouwen in het algemeen zeker geen hoger sterftecijfer in hun praktijk hadden.⁷⁵

De in die tijd van de zijde der vroedvrouwen gestelde eis – de normale bevalling behoort aan de vroedvrouw – berustte in ieder geval, naast de zorg om het uitsterven van haar beroep, op veiligheidsoverwegingen ten bate van moeder en kind. Behalve dat de arts meer met besmettelijke ziekten in aanraking kwam en minder de tijd nam of had, was de vroedvrouw er meer op uit het natuurlijke proces voorrang te verlenen boven overhaast en gewelddadig ingrijpen van buitenaf.

Pas de huidige vrouwenbeweging heeft deze draad opgepakt waar zij de trend tot medikalisering tracht te keren door te stellen dat zwangerschap geen ziekte is en dat een kraamvrouw het recht heeft op haar eigen bevalling als creatieve daad. Dat schept eindelijk ruimte voor een voorzichtige herwaardering van het oude vroedvrouwschap, meer dan alle verbeteringen in de mediese opleiding en bijpassende uitbreiding van de bevoegdheden in de laatste honderd jaar.

74. Onder meer: M. Dekker, *TvPV*, 15 januari 1902, p. 281.

75. Van Tussenbroek, a.w., p. 190.

Mieke Bal

Delila's onschuld

Narratologie, psychoanalyse en ideologiekritiek¹

Het onbewuste is, als het bewuste, een verhaal, en wel dat stuk van het verhaal dat aan het (bewuste) verhaal ontbreekt, maar waarvan dit in zijn leemtes en misvormingen getuigenis aflegt.

A. Mooij, *Taal en verlangen. Lacans theorie van de psychoanalyse.*

1. Inspiratie voor deze interpretatie kwam van drie kanten.

– Het werk van de leidse semitikus Jan Fokkelman. Deze bestudeert de teksten van de bijbel als literaire teksten. Zijn werk heeft mij de ogen geopend voor de fascinerende literaire rijkdom van het Oude Testament. Het werd mij daardoor duidelijk, dat er geen enkele reden is ervoor terug te schrikken, oudere, mythise teksten met moderne analysemodellen te lijf te gaan. Zie zijn *Narrative Art in Genesis*. Assen (Van Gorcum) 1975; *Oog in oog met Jakob*. Assen 1981, en *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*. Deel 1, Assen 1981.

– Het werk van Freud heeft mij gesterkt in het vermoeden, dat de diepste betekenis tevens de oppervlakkigste is. Freuds tekstgerichtheid is door Lacan opnieuw onder de aandacht gebracht. In de lijn van Freud ligt het werk van Rank, die mythen opvat als kollektieve fantasma's. Die opvatting opent de mogelijkheid van een verklaring van het *effekt* van ideologies geladen teksten.

– De belangrijkste inspiratie kreeg ik van Fokkelien van Dijk en Grietje van Ginneken. Deze feministiese theologen hebben mijn aandacht op de bijbelverhalen gericht door mij uit te nodigen bij hun studiebijeenkomsten. Met enthousiasme voor het feministiese gezichtspunt en deskundigheid op het gebied van de bijbel bestuderen zij de vraag, wat de bijbel in onze tijd voor vrouwen kan betekenen. Zij kijken daarbij krities naar de ideologische lading van de verhalen, en sporen resten op van de overgang van de matriarchale samenleving naar het patriarchaat.

Dit artikel kan worden gezien als een vervolg op mijn artikel 'Methoden in de literatuurwetenschap', dat in nummer 7 van dit tijdschrift verscheen. Het kan deels dienst doen als een illustratie van wat in dat artikel over methoden werd gezegd; deels is het een verdergaande discussie over die methoden.

1. Uitgangspunten

In onze cultuur staat het verhaal van Simson en Delila (Richteren, boeken 13-16) model voor de slechtheid en onbetrouwbaarheid van de vrouw. Het is het verhaal van een oersterke man die tot zijn ongeluk verliefd wordt. Zijn geliefde ontfutselt hem het geheim van zijn kracht die schuilt in zijn nooit geknipte haar. Zij verraadt het geheim aan zijn vijanden. Zo wordt hij overmeesterd. De moraal is duidelijk: hoe sterk een man ook is, tegen de verleidingsstrategieën van vrouwen kan hij uiteindelijk niet op, en eenmaal verleid wordt hij verraden. Zo wordt de mythe van Simson doorgaans geïnterpreteerd.²

Wie de tekst gaat lezen met deze gangbare interpretatie voor ogen, stuit op een paar *interpretatieproblemen*.

- Waarom verwijt Simson Delila haar verraad niet?
- Waarom aksepteert hij haar verwijten zonder protest, zonder jij-bak?
- Waarom geeft hij ondanks het driedubbele verraad dat al heeft plaatsgevonden, uiteindelijk toch de cruciale informatie?
- Waarom denkt hij dat het wel weer goed zal komen, terwijl hij weet dat hij zijn gelofte jegens god heeft geschonden?

Het ligt voor de hand te proberen, een narratologische analyse van de tekst te maken, in de hoop daardoor antwoord op deze vragen te krijgen. Daarbij ontstaan *analyseproblemen*. Bij toepassing van het aktantiële model van Greimas bleek het moeilijk te bepalen wie in de Delila-episode de *begunstiger* is. Is dat god, of de Filistijnen? Delila of Simson? Het blijkt, dat Simsons *visie* op de gebeurtenissen niet wordt gegeven, terwijl hij de hoofdfiguur van de geschiedenis is. Waarom? Delila neemt steeds het initiatief tot *spreken*, terwijl Simson slechts reageert op haar woorden. Hoe is deze verdeling van de spreekbeurten te verklaren?

Een antwoord op de interpretatieproblemen levert dit dus nog niet op. Er komen vragen bij. Leidraad voor het verdere onderzoek, en voor de keuze van een methode, is het zoeken naar antwoorden op beide series vragen, en naar het verband tussen de series. De hier gepresenteerde interpretatie is gebaseerd op de volgende methoden. *Narratologie*.³ Een narratologische analyse ligt voor de hand. De tekst

2. Een interpretatie die ik representatief acht, is die van Th.J.M. Naastepad, *Simson*. Kampen (Kok) z.j. Dit boek is niet exclusief theologies van strekking en is gemakkelijk toegankelijk. Bovendien probeert de auteur ook het verhaal te interpreteren in modern psychologische zin.

3. Ik gebruik de methode uit: Mieke Bal, *De theorie van vertellen en verhalen*. Muiderberg (Coutinho) 1980², waarin invloeden zijn verwerkt van A.J. Greimas.

is immers verhalend. Een dergelijke invalshoek heeft twee voordelen. Ten eerste legt een vooraf bestaand analysemodel een aantal vragen voor, die de interpretatie op gang kunnen helpen. Bovendien garandeert zo'n model dat een zekere volledigheid wordt nagestreefd, zodat relevante aspecten niet worden vergeten. Ten tweede krijgt de interpretatie een duidelijke structuur. Het voordeel van een vastliggend analysemodel is, dat de resultaten vergelijkbaar zijn met andere analyses. Ook zijn de resultaten controleerbaar. De gebruikte termen zijn eenduidig en systematies met elkaar verbonden. Een nadeel kan echter liggen in een zekere starheid. Dat nadeel is te ondervangen door de technische aspecten een duidelijke maar bescheiden plaats te geven, en ze te verbinden met een fundamentele inhoudelijke analyse.

Psychoanalyse.⁴ De psychoanalyse stelt ons in staat, onderliggende betekenissen bloot te leggen. De interpretatie kan daardoor fundamenteel zijn en, volgens het motto van Mooij, schijnbare tekortkomingen en inkonsistenties in de tekst verklaren en opheffen. Ten tweede is in deze theorie de verhouding tussen de geslachten uitvoerig bestudeerd. Deze relatie is in het Simsonverhaal fundamenteel. De theorie kan helpen een verklaring te vinden voor het provocerende tekstkenmerk van de zwart-wit oppositie tussen man en vrouw. Ten derde is de psychoanalytische interpretatie sterk gericht op de tekstverschijnselen. In een psychoanalytische interpretatie wordt alles in de eerste plaats letterlijk genomen. De taal en de vorm bepalen de richting van de interpretatie. Ook wat er opvallend *niet* staat, de *béance* (Lacan) of *zero-priëm* (Lotman) is belangrijk.

Feminisme.⁵ Feminisme is geen methode maar een gezichtspunt dat

Sémantique structurale. Parijs (Larousse) 1965, en *Du sens*. Parijs (Ed. du Seuil) 1970, vooral 'Pour une théorie de l'interprétation du récit mythique'; verder van G. Genette, 'Discours du récit', in *Figures III*. Parijs (Ed. du Seuil) 1972. Zie voor een eenvoudige bespreking van deze methode: Mieke Bal, 'Methoden in de literatuurwetenschap', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 7, 1981, nr. 3, pp. 394-416.

4. Bronnen zijn, naast Freud, *Gesammelte Werke*, en Lacan, *Ecrits*, het bijzonder verhelderende boek van A. Mooij (zie motto) en voor de relatie tussen psychoanalyse en literatuur: Han Verhoeff, *De Januskop van Oedipus*. Assen (Van Gorcum) 1981. Specifieke relevantie voor de tekst van het Simsonverhaal bezit: O. Rank, *Le traumatisme de la naissance*. (1924) Parijs (Payot) 1968.

Interessant zijn ook: P.C. Kuiper, *De mens en zijn verhaal*. Amsterdam (Athenaeum) 1976, en *Verborgene betekenissen*. Deventer (Van Loghum Slaterus) 1980; en Jan Groen, *Achter spiegels en maskers*. Meppel (Boom) 1980.

5. Een aantal feministische publikaties op het gebied van de bijbelstudie worden

methodiese keuzen kan bepalen. Dit gezichtspunt is hier relevant, omdat de strijd tussen man en vrouw onderwerp van de tekst is. De belangrijkste personages uit de bijbel illustreren een algemeen menselijk thema. Ze zijn dikwijls gebruikt om als voorbeeld te dienen en hebben in die functie een sterke ideologische invloed gehad. Omdat het grootste deel van de bijbel uitgesproken patriarchaal van inhoud is, kan men zich afvragen, wat vrouwen er mee kunnen beginnen. Wanneer mythen kollektieve fantasma's uitbeelden, kan men stellen, dat deze fantasma's door de vormgeving in de mythen overdraagbaar worden. De lezer herkent de fantasma's die aanknopen bij zijn eigen onbewuste, en kan ze verwerken. In die zin zijn sprookjes en mythen uit een patriarchale cultuur dus sterk vooroordeelbevestigend. Het feministiese gezichtspunt kan fungeren als zoeklicht. De methodiese implicaties ervan zijn echter paradoxaal. Enerzijds moet door dat zoeklicht duidelijk worden, *dat* de verhouding tussen de geslachten zwart-wit is, en negatief voor de vrouw. Vervolgens moet het gezichtspunt ons in staat stellen te verklaren, *waarom* dat beeld zo negatief is. Tegelijkertijd kan men vanuit het feministiese gezichtspunt dat negatieve beeld natuurlijk niet onderschrijven. Daarom zal de verklaring tevens een poging tot *ontmanteling* moeten zijn. 'Achter' of zo men wil 'onder' het negatieve vrouwbeeld zal men vanuit het feministiese gezichtspunt zoeken naar een mogelijk minder negatieve visie op de vrouw. Het gevaar van 'zoeken wat je er eerst instopt' is hierbij groot. Overigens is dat beslist niet afwezig bij andere gezichtspunten, ook niet bij het zogenaamde 'waardevrije'. De beste en enige garantie tegen dat gevaar is het vooraf expliciet formuleren van de uitgangspunten.

De wijze waarop ik deze bronnen gebruik, vraagt toch nog een korte toelichting. Ik maak in de psychoanalytische interpretatie geen onderscheid tussen het onbewuste van Simson als personage, en de onbewuste inhoud van de hele tekst. Ik neem bovendien aan, dat de tekst representatief is voor de maatschappij waarin hij ontstond, en zelfs dat hij ook het onbewuste van de lezer van nu aanspreekt. Alleen door die laatste veronderstelling kan immers van ideologie

besproken door F. van Dijk-Hemmes in 'Want eerst is Adam geformeerd en daarna Eva...', in: *Opstand*, Zeist 1979, ook verschenen in *Intermediair*, nr. 15, 1979. Zie over feminisme en methoden in de literatuurwetenschap bijv. E. Showalter, 'Towards a Feminist Poetics', in: Mary Jacobus (red.), *Women writing and Writing about Women*. Londen 1979; en in Nederland: M. van der Veldt-Brüggmann, 'De kleine vuist in de magiese cirkel van het denken', in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 2, 1980; zie voor een skeptischer standpunt: M. Bal, 'Methoden in de literatuurwetenschap', a.w.

invloed van deze verhalen worden gesproken. En alleen als die invloed aannemelijk is, heeft mijn interpretatie relevantie.

Om deze stappen te rechtvaardigen doe ik weer een beroep op de narratologie. In mijn in noot 3 genoemde boek ga ik uit van de impliciete stelling van Benveniste, die uitgewerkt is door Tamir, dat de vertelhandeling altijd een al dan niet geëxpliciteerde 'eerste persoon' impliceert.⁶ Zelfs het meest objektief lijkende, registrerende vertellen van historische gebeurtenissen kan altijd aan een subjekt worden toegeschreven. Bovendien formuleert dat subjekt noodzakelijkerwijs altijd een *visie* op de gebeurtenissen. Deze standpunten hebben ertoe geleid, dat ik een onderscheid maak tussen drie nivo's in de narratieve tekst. De narratologische vragen van het begin kunnen ieder op één van die betekenisnivo's worden geplaatst. De aktantiële vraag ligt op het nivo van de gebeurtenissen, de *geschiedenis*. De vraag naar de visie ligt op het nivo van ordening en presentatie, het *verhaal*. De vraag naar de spreekbeurten ligt op het nivo van de *taalkerst*.

Op alle nivo's is de vraag gerelateerd aan *verantwoordelijkheid* voor de betekenis. Deze pragmatiese structuur geeft een antwoord op de vraag naar de *strekking* van een tekst. De hypothese van de gelaagdheid van de betekenis impliceert, dat die strekking steeds *komplex* is. Nu is het Simsonverhaal verwoord in een onpersoonlijke vorm. Er is geen verteller die naar zichzelf verwijst. De tekst heeft zelfs een zekere historische pretentie. De historische claim is er een van waarheid, van onpersoonlijke weergave van de feiten, van objectiviteit.⁷

De grondstelling van het altijd-aanwezige subjekt echter maakt het mogelijk die waarheidsclaim om te buigen. Geen externe waarheid maar een interne, dat is het maximum haalbare. De interne waarheid wordt gevormd door het geheel van betekeniscomplexen, dat in de gekompliceerde structuur van de verteltekst wordt uitgedrukt. Dit soort 'waarheid' is in de eerste plaats subjektief. Er is dus geen externe, feitelijke toetsingsmogelijkheid. De interne toetsing kan alleen gebaseerd zijn op consistentie. Alleen de interpretatie die alle tekstgegevens *ten opzichte van elkaar* verklaarbaar maakt, kan

6. Zie E. Benveniste, 'L'homme dans la langue', in: *Problèmes de linguistique générale*. Deel 1, Parijs (Gallimard) 1966; en N. Tamir, 'Personal Narrative and its Linguistic Foundation', in: *PTL, A journal of descriptive poetics and theory of literature*, 1976.

7. Dit betekent niet, dat er tegenwoordig ook maar één historicus is die echt denkt dat dat ideaal zou zijn te bereiken. Maar de handeling van het geschiedschrijven impliceert, dat de historicus dat ideaal probeert te *benaderen*.

aanspraak maken op een intern waarheidsgehalte. Dat verklaart de nadruk op schijnbare inkonsistenties, die al in de beginvragen tot uiting komt.

Ten tweede rechtvaardigt dit uitgangspunt – het altijd aanwezige subjeet – de wijze waarop ik psychoanalytische betekenissen zowel aan de hele tekst als aan Simson toeschrijf. De visie die uit de tekst naar voren komt, is uitgebeeld in het personage Simson. Het is de visie van de schrijver die lid was van die maatschappij. Mythiese teksten vertegenwoordigen kollektieve visies. Zo kan het verband gelegd worden tussen de tendens van de tekst, die van de maatschappij waarin hij ontstond, en zelfs die van de maatschappij van de huidige recipiënten. Immers, de bijbel funktioneert nog steeds, en met de bijbel, de negatieve mening over Delila. Daarom probeer ik niet allerlei aspecten door elkaar te halen, maar tussen allerlei aspecten verband te leggen.

Het verhaal van Simson staat in Richteren 13-16. Ik gebruik de editie van 1977 van de Statenvertaling. De interpretatie zal de lineariteit van de tekst volgen. Daarbij doet het probleem zich voor, dat soms vooruitgegrepen moet worden, om een interpretatie te rechtvaardigen; anderzijds zal soms herhaling onvermijdelijk zijn. Om de lektuur te vergemakkelijken geef ik nu vast aan, rond welke thema's de interpretatie cirkelt.

Tegenstellingen die een spanning veroorzaken welke de basis van de interpretatie vormt, zijn: sociaal tegenover individueel; aanverwantschap tegenover bloedverwantschap; vrouwelijk tegenover mannelijk. Deze tegenstellingen worden geproblematiseerd door het verband tussen kracht en seksualiteit. De tegenstelling tussen sociaal en individueel komt voor het eerst aan de orde bij de interpretatie van het raadselmotief. De verwantschapsproblematiek speelt een rol bij alle drie de relaties van Simson met vrouwen, en in zijn relatie met zijn ouders. De tegenstelling tussen vrouwelijk en mannelijk komt vooral aan de orde bij de analyse van Simsons persoonlijkheid. Het verband tussen kracht en seksualiteit is evident. Het vormt de basis van de gebeurtenissen met Delila. Op grond daarvan breng ik het verband al eerder aan, wanneer het nog niet zo duidelijk aanwezig is.

Aanwijzingen voor de interpretatie zijn steeds: de bewoordingen van de tekst, die ik letterlijk neem; dubbelzinnigheden waarvan ik beide betekenissen overweeg, en structuurkenmerken die strijdig lijken te zijn met de genreverwachtingen van de narratieve tekst. Het zal duidelijk zijn, dat deze interpretatie bewust *eenzijdig* is gehouden. Met de theologiese kontekst houd ik me niet bezig, evenmin als met

de historische. Wel heb ik nagegaan, dat er geen historische tegenstrijdigheden ontstaan.

2. Simsons geboorte en eerste avonturen

Simsons moeder was aanvankelijk steriel. In de tijd waarin de geschiedenis zich afspeelt, was dat een ramp voor een vrouw. Het kostte haar haar sociale status. In afwezigheid van haar man verneemt deze vrouw echter van een bode dat zij zwanger zal worden.⁸ De bode heeft de gedaante van een man. Hij draagt de vrouw op, zich te onthouden van drank en onrein voedsel, omdat het kind een Nazireeër gods zal zijn, een speciaal aan god toegewijde. Geen scheermes mag ooit het hoofd van het kind raken. ‘Van moeders buik af tot op de dag van zijn dood’.

Deze late bevruchting wordt door Naastepad (zie noot 2, p. 24) in verband gebracht met een seksueel wellicht niet geweldige relatie tussen de ouders. In elk geval kunnen we een symboliese uitdrukking van het niet-seksuele van Simsons conceptie zien in de opdracht zich te onthouden van al wat onrein is, en in de afwezigheid van de man.

De eerste relatie

Simson wordt verliefd op een filistijnse vrouw. Thuis geeft dat wat moeilijkheden. Zijn ouders zagen hem liever trouwen met een vrouw uit zijn eigen volk. Toch gaan ze met z'n drieën naar Thimnath, de woonplaats van de vrouw.⁹ Onderweg verscheurt Simson met blote handen een leeuw, zonder dat zijn ouders het merken. Na een paar

8. Op verschillende plaatsen in de bijbel zien we, dat een aanvankelijk steriele vrouw door toedoen van god toch wordt bevrucht. Hier wordt gesuggereerd dat dat gebeurt in afwezigheid van de echtgenoot. Van dit thema komen twee varianten, samen of apart, voor: de late bevruchting van een aanvankelijk steriele vrouw en de (niet-seksuele?) bevruchting door god in afwezigheid van de man. Het eerste zien we bijvoorbeeld gebeuren bij Rachel. Zij wordt pas zwanger als zij haar seksuele monopolie heeft afgestaan ten gunste van haar zuster Lea. Sara wordt zwanger na het bezoek van een engel. Dat is de tweede variant. Deze zien we natuurlijk terug bij de geboorte van Jezus. In dat geval wordt er expliciet gesproken over de niet-seksuele bevruchting: ‘er zij samengekomen waren, werd zij zwanger bevonden uit de Heilige Geest’ (Mattheüs 1:18).

9. Naastepad, a.w., p. 35, herinnert er aan, dat Thimnath de plaats is waar Juda (Genesis 38) ‘van de weg afweek om te hoereren’. De vrouw in kwestie blijkt later zijn schoondochter te zijn. Het verband tussen beide passages is in mijn interpretatie nog veel funktioneler dan in die van Naastepad. In beide gevallen is er een verwarrende verknoping van seksualiteit en familierelaties.

dagen, wederom op weg naar zijn aanstaande, komt hij weer langs de dode leeuw. Deze is nu gevuld met honing. Hij eet ervan, en geeft er ook van aan zijn ouders, zonder te zeggen waar de honing vandaan komt. Er komt een bruiloft. Deze wordt gevierd met dertig jongelingen, gedurende zeven dagen.

Tot zover vallen de volgende dingen op. Simson trouwt uit liefde, of liever, *verliefdheid*. Hij heeft de vrouw alleen nog maar gezien, zij bevalt hem. Bovendien wordt hij op een *filistijnse* verliefd. Hij steekt dus zijn neus buiten de deur, in plaats van in eigen kring een vrouw te zoeken. Ten derde geschiedt het huwelijk *tegen de zin* van zijn ouders. Een huwelijk met een vreemde, waarschijnlijk om seksuele redenen, tegen de wil van de ouders: het lijkt een hele emancipatie. Het verscheuren van de leeuw houdt hij voor zijn ouders verborgen. De gebeurtenis is te analyseren in drie motieven: de grote kracht van Simson; de zoetheid, waarmee die kracht 'beloond' wordt; de geheimhouding.

De bruiloft zelf loopt uiteindelijk wat vreemd af. Zeven dagen wordt er feest gevierd met dertig jongelingen. Een soort bokkenfuif. Simson geeft de jonge mannen een raadsel op: 'Spijze ging uit van de eter, en zoetheid van de sterke' (14:14). De inzet is kleding. De jongelingen halen Simsons bruid over het antwoord te achterhalen. Zij smeekt hem het haar te vertellen, want de mannen dreigen haar en het huis van haar vader te verbranden. Ze voelen zich als gasten slecht behandeld. De vrouw 'weende' en 'perste hem'. Zij gebruikt als argument de liefde: als Simson van haar hield zou hij niet haar volksgenoten voor zo'n onmogelijke opgave zetten, zou hij haar toch wel in vertrouwen nemen? Simsons verweer luidt: 'Ik heb het mijn vader en mijn moeder niet verklaard, zou ik het u dan verklaren?' (14:16). Toch geeft hij zich gewonnen, en de vrouw vertelt het antwoord direkt door, zodat de jongelingen op de zevende dag kunnen zeggen: 'Wat is zoeter dan honing? en wat is er sterker dan een leeuw?' (14:18). Simson heeft echter door wat er gebeurd is: 'Zo gij met mijn kalf niet had geploegd, gij zoudt mijn raadsel niet hebben uitgevonden' (14:18).

In deze merkwaardige gebeurtenissen komen enkele motieven die we al eerder zagen, in duidelijker vorm terug; bovendien spiegelen zij hetgeen later opnieuw zal gebeuren. Het motief van het *raadsel* komt terug in het *geheim* dat zo belangrijk zal zijn in Simsons relatie met Delila. De relatie met de *ouders* komt nog aan de orde met name in de laatste zin van de tekst. De betekenissen waarvan de *leeuw* en de *honing* de symbolen zijn, komen in andere uitdrukkingen terug en structureren de tekst in belangrijke mate.

Het opgeven van een raadsel, het vinden van de oplossing, komt in veel mythen en sprookjes voor. Beroemd is het raadsel van de sfinx in *Oedipus Rex*. Bettelheim brengt raadsels in verband met seksuele rijpheid: wie het antwoord kent, kent het mysterie van de vrouw en de seksualiteit.¹⁰ Het feit dat Simson het raadsel opgeeft aan jonge mannen, ongehuwden dus, aan de vooravond van zijn eigen huwelijk, kan betekenen dat hij zichzelf als bruidegom qua seksuele kennis wil onderscheiden van de maagdelijke metgezellen. De knapen kunnen het raadsel niet oplossen: zij zijn nog niet zo ver. Hun enige mogelijkheid is de vrouw. Zij halen haar over, door middel van bedreiging, haar man te verraden.

Nu de kant van Simson. De strategie die de vrouw gebruikt is konform het stereotiepe vrouwbeeld. Zij zeurt. Haar argument is de liefde. Simsons tegenargument is, dat zijn ouders voorgaan. Daarmee geeft hij blijk, ondanks zijn dappere poging zijn ouders te trotseren, nog niet rijp te zijn voor het huwelijk. Het lukt de vrouw, haar zin te krijgen, of liever: die van de knapen. Simson drukt zich duidelijk uit: zij hebben met zijn kalf geploegd. Ploegen kan met de geslachtsdaad vereenzelvigd worden; het woord is in die zin niet minder sprekend dan ons 'naaien'. Het kalf is een jonge, nog niet geslachtsrijpe koe: de maagdelijke vrouw. Dat kalf was Simsons eigendom, een recht dat de knapen hebben geschonden. Het verraad van de vrouw gaat er in deze interpretatie wel erg op lijken dat ze 'vreemd gaat'. Simson is ten opzichte van zijn ouders 'vreemd gegaan' door zich te verbinden met een vreemde vrouw. Deze nu heeft hem verraden ten gunste van haar eigen volksgenoten.

Zo is er een spanning ontstaan tussen *eigen* en *vreemd*. We zouden kunnen zeggen, dat Simson in zijn gedrag in semioties opzicht te kort schiet. Waar hij slechts oog heeft voor een enkelvoudige tegenstelling tussen twee positieve betekeniswaarden (eigen-vreemd) spelen in feite ook de negatieve waarden van de semen (niet-eigen versus niet-vreemd) mee.¹¹ De komplikaties die daardoor ontstaan overziet hij niet: aan- en bloedverwantschap zijn aan zijn kant onvoldoende gescheiden.¹² Hij betreft zijn ouders te sterk bij zijn seksuele relatie; aan hùn biedt hij de honing aan. Aan de andere kant houdt hij onvoldoende rekening

10. Bruno Bettelheim, *The Uses of Enchantment*. New York (A. Knopf) 1976.

11. De abstrakte weergave hiervan is te vinden in: Greimas, *Du sens*, a.w., pp. 141 e.v.

12. Zie voor een strukturalistische analyse van deze relaties: Cl. Lévi-Strauss, *Les structures élémentaires de la parenté*. Parijs 1949. De gelijkstelling honing – seksueel plezier is heel gewoon in het Oude Testament. Het Hooglied werkt dit verband uit. In een heel andere kultuur (zuid-amerikaanse indianen) constateert Lévi-Strauss hetzelfde verband. Zie zijn *Mythologies*. II, Parijs (Plon) 1966.

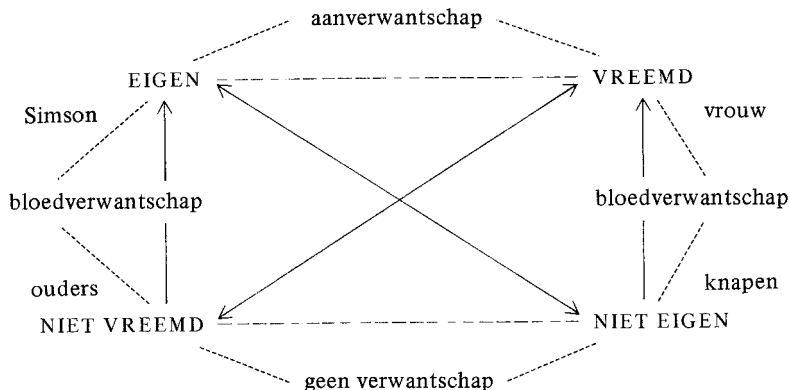
met de bloedverwantschap aan de kant van zijn bruid.

Schematis is dit misverstand zo weer te geven: Simson heeft slechts oog voor de tegenstelling

EIGEN ←---→ VREEMD

terwijl de relaties in feite zo in elkaar passen:

Simsons verwantschapsrelaties

Betekenis van de lijnen

—> implicatie — kontradiktie met disjunctie
 --- oppositie verwantschapsrelatie

Dit schema is een invulling van Greimas' abstracte 'semiotiese vierkant', waarmee hij tracht de te eenvoudige binaire opposities te overschrijden, zonder daarmee de binaire semantiek echt te doorbreken. Het gebruik van binaire semantiek heeft twee kanten. Enerzijds is het betreurenswaardig, dat we op deze manier binnen een oud en ideologies onprettig kader blijven. Anderzijds is het grootste deel van onze cultuur (nog?) onderhevig aan het binaire denken, en vereist een realistische benadering ervan dat van die eigenschap rekenschap wordt gegeven. Greimas' vierkant geeft de mogelijkheid meer complexe denkpatronen *binnen* het binaire denken weer te geven. In dit geval is zo'n weergave zeker verhelderend. Wat Simson niet (tijdig) ziet, is nu juist de komplikatie die in het binaire systeem optreedt, zodra er meerdere subjecten bij betrokken zijn.

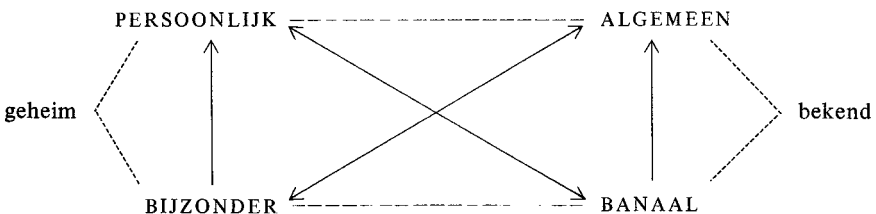
Simson heeft deze semiotiese les, nu het te laat is, begrepen. Hij reageert op twee manieren. De filistijnse knapen krijgen hun kleren, zij hebben hoe dan ook het seksuele geheim ontdekt; maar de kleren worden verworven door de dood van dertig andere Filistijnen. De diefstal wordt gewroken met een nieuwe diefstal. Ten tweede laat

Simson zijn vrouw achter en keert hij terug naar huis. De vrouw van Simson wordt nu de vrouw van zijn bruidsjonker. Dat laatste bevestigt de seksuele interpretatie: de knapen houden méér over dan kleren.

Er blijft nog een raadsel over. Dat is het raadsel zelf. In tegenstelling tot het raadsel van de sfinx in *Oedipus* is dit raadsel, ook *nadat* de oplossing bekend is, niet logies. Aan het raadsel zitten vier aspecten: er is geen logies verband tussen probleem en oplossing; het raadsel heeft betrekking op Simsons geheime ontmoetingen met de leeuw; het antwoord bestaat uit een vraag; de motieven ervan zijn kracht en zoetigheid.

Zoetigheid staat in verband met lust. De zoetigheid zit bovendien in de *buik*. Simson is, zonder het zijn ouders te vertellen, plezier gaan halen in de buik van de verscheurde leeuw. Het verscheuren was dus iets goeds. Dit is een raakpunt met ontmaagding, die andere plezierbrengende verscheuring. Simson wil het geheim niet aan zijn vrouw vertellen. Dit kan als volgt geïnterpreteerd worden. Hij brengt zelf de lust in verband met zijn kracht. Zoetigheid ging uit van de sterke: Simsons kracht leidt voor hem tot (seksueel) plezier, maar dat moet voor anderen geheim blijven. Naast de rijkdom aan betekenissen die het raadsel zelf bevat, is de oplossing banaal. De associatie honingzoetigheid en leeuw-kracht is een *gemeenplaats*.

Het verband dat *Simsons* kracht tot seksueel plezier leidt, dat de sterke leeuw *verscheurd* moet worden voordat in zijn (of haar) buik lekkers te halen is – dat verband geldt alleen voor Simson zelf. In het antwoord is het niet terug te vinden. Het raadsel was iets bijzonders, de oplossing is iets doodgewoons. Het eigenlijke verband tussen raadsel en oplossing is dat tussen het persoonlijke en het bijzondere enerzijds, en tussen het algemene en het banale anderzijds. Het betekeniscomplex dat voor Simson, èn voor de lezer, in dit raadsel-oplossing-spel wordt uitgedrukt kan zo worden weergegeven (in de semenanalyse à la Greimas):

Dit complex geeft aan, dat er voor Simson een probleem bestaat dat zijn sociaal functioneren belemmert. Hij kan niet de stap zetten van zijn hoogst persoonlijke beleving naar de intersubjektieve erkenning.

De interpretatie van deze gegevens berust nog op een tweede verband. Wanneer we de kenmerken van de leeuw naast die van de vrouw zetten, zien we een opvallende gelijkenis.

<i>Kenmerk</i>	<i>Leeuw</i>	<i>Vrouw</i>	<i>(specificatie)</i>
verscheurbaar	+	+	(maagdenvlies)
zoet in buik	+	+	(na ontmaagding/verscheuring)
los van Simsons ouders	+	+	(andere stam)
elders	+	+	(andere woonplaats)
sterk	+	?	

Gezien het grote aantal overeenkomsten, wordt de suggestie gewekt dat voor het laatste kenmerk de vrouw ook positief gemarkeerd is. Dat interpreteren we dan zo: Het is problematies *wie* de sterke is in het raadsel, *wie* in de oplossing. Simson is geïntimideerd door de vrouw, die hij ziet als sterk, zo sterk dat hij zijn enorme kracht in het geweer zal moeten brengen om háár honing te verwerven. Voor het verband tussen de gegevens hebben we de betekenis van de honing nodig. Deze hebben we al met seksueel plezier verbonden. Het raadsel-oplossing-spel en Simsons mislukte poging zijn geheim te bewaren leiden tot de konklusie, dat het raadsel te *pretentius* was. Simson is nog niet in staat, ondanks zijn succesvolle oefening met de leeuw, het maagdenvlies van zijn bruid te verscheuren. Hij bood immers de honing aan zijn ouders aan. Daarmee gaf hij te kennen, dat zijn seksualiteit nog te veel op zijn ouders gericht is. In plaats van een raadsel op te lossen, zoals het een jongeman die in de geheimen van de seksualiteit moet worden geïnitieerd betaamt, *geeft* hij er een op.¹³ Hij doet alsof hij de oplossing in pacht heeft, en dan blijkt dat hij deze ècht slechts 'in pacht', te leen, heeft: de overwinning op de leeuw is nog niet voldoende, niet definitief. Daarom wordt de vraag die hij de knapen stelde in vraagvorm op hemzelf teruggeworpen.

Voorlopig is het aannemelijk, dat Simsons kracht, die door hemzelf met seksualiteit in verband is gebracht, vernietigd lijkt te zijn door het bekend worden ervan. Later zal ik trachten plausibel te maken, dat hier een kiem gelegd wordt voor de zogenaamde *dubbele moraal*, volgens welke de man seksuele vrijheid geniet, terwijl de

13. Hierin ben ik het oneens met Naastepad. Deze is zo partijdig vóór Simson, dat hij in de vraagvorm van het antwoord een teken ziet van zwakte van de knapen (p. 41), terwijl Simsons initiatief, het opgeven van een raadsel, wèl op kracht wijst. Dit is één van de vele voorbeelden van opportunisties, inconsistent redeneren.

vrouw strikt monogaam dient te blijven. Ook hierin kan de angst voor het bekend worden en daardoor banaal worden van de seksuele prestatie van de man, een beslissende rol spelen.

Simson geeft zijn bruid op en keert terug naar het ouderlijk huis. Na een tijdje wil hij haar toch weer gaan bezoeken. Hij wil dan met haar naar bed. Haar vader staat dat niet toe. Zij is immers intussen met een van de knapen getrouwd. Simsons reactie: 'Ik ben *ditmaal* onschuldig aan de Filistijnen, wanneer ik kwaad aan hen doe' (15:3). Hij steekt de velden van de Filistijnen in brand. 'Toen kwamen de Filistijnen op en verbrandden haar en haar vader met vuur' (15:6).

Uit dit vervolg blijkt, dat Simson nog steeds niet rijp schijnt te zijn voor het huwelijk. De knapen, die niet zo ingewikkeld deden over seks, maar het banale antwoord langs het juiste kanaal, niet door eigen kracht of bluf, maar via de vrouw, wisten te bemachtigen, zijn nu met de vrouw gaan strijken. Simson grijpt mis. Simson, die er moeite mee had aanverwantschap vóór bloedverwantschap te stellen, krijgt een koekje van eigen deeg. Ook zijn vrouw stelt bloedverwantschap boven aanverwantschap. De toegang tot de seksualiteit van zijn vrouw wordt hem door haar mannelijke bloedverwanten ontzegd. Hij is van de andere kant al te ver gegaan in zijn streven naar bevrijding uit de band met zijn ouders om dit verlies te aanvaarden. Hij neemt wraak.

Vreemd is dat hij er zo op insisteert dat hij *ditmaal* onschuldig is aan de Filistijnen. We herinneren ons zijn vorige wraakactie: hij doodde dertig Filistijnen, omdat de knapen 'met zijn kalf' geploegd hadden. De nadruk die hij legt op 'ditmaal' doet schuldgevoel over de vorige keer vermoeden. Dat schuldgevoel versterkt de bluf-interpretatie. Het suggereert dat de knapen terecht via Simsons vrouw het raadsel hebben opgelost. We herinneren ons ook dat hij toen zelf zijn vrouw heeft achtergelaten. Waarschijnlijk keert hij in deze scène naar de vrouw terug, omdat hij zich inmiddels wel rijp acht voor de relatie. Zo gemakkelijk staan de Filistijnen hun dochter-zuster echter niet af. De vader zegt te menen dat Simson zijn dochter 'geheel haatte' (15:2). Hij biedt zijn jongere dochter aan ter compensatie en zegt erbij dat deze veel mooier is dan haar zuster. Daarmee verwijst hij Simson symbolies terug naar een jongere leeftijdsgroep. Hij onderstreept zo, dat Simson nog wat moet groeien.

Door zijn wraak, die zoals gezegd *ditmaal* gerechtvaardigd is, jaagt Simson indirect zijn vrouw en zijn schoonvader de dood in. Simson is eerder van zijn eigen rijpheid overtuigd dan de ander; daarom kan hij de weigering niet aksepter. Deze spanning tussen eigen bewuste overtuiging en onbegrip bij de ander zien we later terug in de Delila-

episode. Simson geeft nu definitief dit huwelijk op. De vrouw verliest er het leven bij, hetgeen toch warempel geen detail is, maar wat, althans voor hem, belangrijker is: hijzelf verliest de mogelijkheid dit seksuele avontuur, zijn eerste, tot een volkomen afronding te brengen. De diskrepantie tussen de straf die de vrouw treft, en Simsons vrije aftocht verwijst naar de dubbele moraal, die we nog vaker zullen tegenkomen.

De vijandschap tussen de stammen is nu volledig. Op de strijd tussen de besnedenen van Juda en de onbesneden Filistijnen, verteld in 15: 7-20, zal ik niet verder ingaan. Van belang voor ons onderwerp is slechts, dat de strijd is veroorzaakt door Simsons ongelukkige emancipatiepoging, en dat, zoals staat in 14:4, god het zo heeft gewild.

De tweede relatie

De tweede relatie van Simson met een vrouw wordt uiterst kort weergegeven. Op verschillende manieren wordt het geringe belang van deze vrouw uitgedrukt. De titel van het hoofdstuk in latere indelingen, zoals in de Statenvertaling, verwijst niet naar een relatie maar naar een weinig zeggende plaatsnaam: 'Simson te Gaza'. Evenmin als de vorige vrouw wordt deze met een naam aangeduid. De vorige was 'zijn (wettige) vrouw'; deze is een hoer. De twee uiterste sociale posities die vrouwen kunnen bekleden, zijn daarmee vertegenwoordigd.¹⁴ De twee vrouwen hebben behalve hun naamloosheid nog iets gemeen: zij gaan beiden vreemd. De bruid deed dat symbolies, door het geheim van Simsons blufkracht te verraden. De hoer doet dat qualitate qua. De bruid deed het omwille van haar veiligheid, maar indirekt omwille van het geld van de knapen. De hoer doet het voor geld.

'Toen werd aan de Gazieten gezegd: Simson is hier ingekomen' (16:2). Wie het verraad pleegt wordt niet vermeld. Het is alleszins plausibel, dat het de vrouw is. '*Hier* ingekomen' betekent immers: 'in mijn huis'. Dit voert naar een derde overeenkomst. In beide gevallen bevindt Simson zich in het huis van de vrouw. In de tijd waarin de geschiedenis zich afspeelt, was het de gewoonte dat de

14. Terloops kan worden verwezen naar Freuds essay over het taboe van de maagdelijkheid. Daarin wordt besproken dat mannen die impotent zijn bij hun eigen, respectabele vrouw, 'het' wel kunnen bij een hoer, juist omdat een hoer geen aanspraak maakt op respect. Op deze, voor de ontwikkeling van een onderdrukingsvrije verhouding tussen man en vrouw fatale scheiding tussen seks en affektie, zal ik hier niet ingaan. Ik vermeld het slechts, omdat de opeenvolging bruid-hoer in Simsons liefdesleven in dezelfde richting wijst.

vrouw bij haar huwelijk bij de man introk. Simson trekt hier, zij het tijdelijk, bij de vrouw in. Daardoor werkt hij verder aan zijn emancipatie ten opzichte van zijn ouders, maar is hij ook kwetsbaar.

Het verraad, het gevaar, de hinderlaag: het geschiedt allemaal tijdens de liefdesnacht. De identiteit van de verrader kan om twee redenen onvermeld blijven. De meest oppervlakkige reden ligt in de lage positie van de hoer. Zij zou als 'minderwaardig schepsel' de narratief belangrijke positie van initiatiefneemster, van subjekt, niet kunnen innemen. Ook in narratieve structuren krijgt ideologie immers gestalte. Een tweede reden is, dat Simson zelf de eigenlijke schuldige is. Hij waagt het, wederom los van zijn ouders, naar een vreemde, waarschijnlijk filistijnse vrouw te gaan. Liefde maakt kwetsbaar, zwak. Ook deze keer brengt het *bekend* worden van Simsons seksuele activiteit hem in gevaar. Liefde schijnt zijn kracht te vernietigen. Pas door de vrouw te verlaten herwint hij zijn sterke positie. Dat wordt symbolies uitgedrukt in het uitrukken van de stadspoorten. Daardoor wordt de stad opengebroken, zodat de stad-vrouw geen gevangenis vol gevaren meer is.¹⁵

3. De relatie met Delila

Simson wordt voor de derde maal verliefd. Deze derde vrouw heeft niet een bepaalde sociale status. Zij is niet de respectabele echtgenote, noch de verachtelijke hoer, maar zij draagt een naam. In tegenstelling tot de gewoonte wordt zij niet voorgesteld als de dochter van iemand. Zij is slechts Delila, een vrouw, door Simson bemind.

Dit doet veronderstellen dat Simson eindelijk in staat is een vrouw om haarzelf te beminnen. Zij is volgens vele commentaren ook een filistijnse, ook een vreemde dus. Ze bezit een eigen huis en staat in contact met de filistijnse vorsten. Hoewel ze geen status heeft die is ontleend aan haar positie ten opzichte van mannen, ziet het er naar uit dat ze er behoorlijk voor staat.

Over de relatie wordt al evenmin veel gezegd. Simson kreeg haar lief. Meer gegevens zijn er niet nodig. Simson lijkt rijp voor de liefde, rijp voor het definitieve afscheid van zijn ouders. De *ellips*, het opvallende niet-vermelden van de aard van de relatie, drukt de vanzelfsprekendheid ervan uit.

15. Het verband tussen vrouw en stad, een in de psychoanalyse bekend symbool, komt in de bijbel verschillende malen expliciet voor. Zo wordt met name Jeruzalem dikwijls een vrouw genoemd.

Richteren, hfdst. 16, 4-31

Simson en Delila

4. En het geschiedde daarna, dat hij een vrouw lief kreeg, aan de beek Sorek, wier naam was Delila.
5. Toen kwamen de vorsten der Filistijnen tot haar op, en zeiden tot haar: Overreed hem en zie, waarin zijn grote kracht is, en waarmee wij hem zouden machtig worden, en hem binden, om hem te plagen; zo zullen wij u geven, een ieder, duizend en honderd zilverlingen.
6. Delila dan zeide tot Simson: Verklaar mij toch, waarin uw grote kracht is, en waarmee gij zoudt kunnen gebonden worden, dat men u plage.
7. En Simson zeide tot haar: Indien zij mij bonden met zeven verse zelen, die niet verdroogd zijn, zo zou ik zwak worden, en wezen als een ander mens.
8. Toen brachten de vorsten der Filistijnen tot haar zeven verse zelen, die niet verdroogd waren; en zij bond hem daarmee.
9. De hinderlaag nu zat bij haar in een kamer. Zo zeide zij tot hem: De Filistijnen over u, Simson! Toen verbrak hij de zelen, zoals een snoertje van grof vlas verbroken wordt als het vuur ruikt. Alzo werd zijn kracht niet bekend.
10. Toen zeide Delila tot Simson: Zie, gij hebt met mij gespot, en leugens tot mij gesproken; verklaar mij toch nu, waarmee gij zoudt kunnen gebonden worden?
11. En hij zeide tot haar: Indien zij mij vastbonden met nieuwe touwen, waarmee geen werk gedaan is, zo zou ik zwak worden, en wezen als een ander mens.
12. Toen nam Delila nieuwe touwen, en bond hem daarmee, en zeide tot hem: De Filistijnen over u, Simson! (De hinderlaag nu was zittende in een kamer.) Toen verbrak hij ze van zijn armen als een draad.
13. En Delila zeide tot Simson: Tot hiertoe

- hebt gij met mij gespot, en leugens tot mij gesproken, verklaar mij *toch nu*, waarmee gij zoudt kunnen gebonden worden. En hij zeide tot haar: Indien gij de zeven haarlokken van mijn hoofd vlocht aan een weversboom.
14. En zij maakte ze vast met een pin, en zeide tot hem: De Filistijnen over u, Simson! Toen waakte hij op uit zijn slaap, en nam weg de pin van de gevlochten *haarlokken* en de weversboom.
15. Toen zeide zij tot hem: Hoe zult gij zeggen: Ik heb u lief, daar uw hart niet met mij is? Gij hebt nu driemaal met mij gespot, en mij niet verklaard, waarin uw grote kracht is.
16. En het geschiedde, toen zij hem alle dagen met haar woorden perste, en hem moeilijk viel, dat zijn ziel verdrietig werd tot stervens toe;
17. Zo verklaarde hij haar zijn ganse hart, en zeide tot haar: Er is nooit een scheermes op mijn hoofd gekomen, want ik ben een Nazireeër Gods van mijn moeders buik af; indien ik geschoren werd, zo zou mijn kracht van mij wijken, en ik zou zwak worden, en wezen als al de mensen.
18. Toen nu Delila zag dat hij haar zijn ganse hart verklaard had, zo zond zij heen, en riep de vorsten der Filistijnen, zeggende: Komt ditmaal op, want hij heeft mij zijn ganse hart verklaard. En de vorsten der Filistijnen kwamen tot haar op, en brachten dat geld in hun hand.
19. Toen deed zij hem slapen op haar knieën, en riep een man, en liet hem de zeven haarlokken van zijn hoofd afscheren, en zij begon hem te plagen, en zijn kracht week van hem.
20. En zij zeide: De Filistijnen over u, Simson! En hij ontwaakte uit zijn slaap, en zeide: Ik zal ditmaal uitgaan, als op andere malen, en mij uitschudden; want hij wist niet, dat de *Heere* van hem geweken was.
21. Toen grepen hem de Filistijnen, en groeven zijn ogen uit; en zij voerden hem af naar Gaza, en bonden hem met twee

koperen ketenen, en hij was malende in het gevangenhuis.

Dood van Simson

22. En het haar van zijn hoofd begon weer te groeien, gelijk toen hij geschoren werd.

23. Toen verzamelden zich de vorsten der Filistijnen, om hun God Dagon een groot offer te offeren, en tot vrolijkheid; en zij zeiden: Onze god heeft onze vijand Simson in onze hand gegeven.

24. Evenzo toen hem het volk zag, loofden zij hun god, want zij zeiden: onze god heeft in onze hand gegeven onze vijand, en die ons land verwoestte, en die onze verslagenen velen maakte!

25. En het geschiedde, toen hun hart vrolijk was, dat zij zeiden: Roept Simson, dat hij voor ons spele. En zij riepen Simson uit het gevangenhuis; en hij speelde voor hun aangezichten, en zij deden hem staan tussen de pilaren.

26. Toen zeide Simson tot de jongen, die hem bij de hand hield: Laat mij gaan, dat ik de pilaren betaste, waarop het huis gevestigd is, dat ik daaraan leune.

27. Het huis nu was vol mannen en vrouwen; ook waren daar alle vorsten der Filistijnen; en op het dak waren omtrent drie duizend

mannen en vrouwen, die toezagen, toen Simson speelde.

28. Toen riep Simson tot de Heere, en zeide: Heere, Heere! gedenk toch mijner, en sterk mij toch alleen ditmaal, o God! dat ik mij met een wraak voor mijn twee ogen aan de Filistijnen wreke.

29. En Simson vatte de twee middelste pilaren, waarop het huis was gevestigd, en waarop het steunde, de ene met zijn rechterhand, en de andere met zijn linkerhand.

30. En Simson zeide: Mijn ziel sterve met de Filistijnen; en hij boog zich met kracht, en het huis viel op de vorsten, en op al het volk, dat daarin was. En de doden, die hij in zijn sterven gedood heeft, waren meer, dan die hij in zijn leven gedood had.

31. Toen kwamen zijn broeders af, en het ganse huis van zijn vader, en namen hem op, en brachten hem opwaarts, en begroeven hem tussen Zora en tussen Estháol, in het graf van zijn vader Manóach; hij nu had Israel gericht twintig jaren.

(Bijbel, dat is de ganse Heilige Schrift, bevattende al de kanonieke boeken van het Oude en Nieuwe Testament. Editie 1977. NBG, Haarlem 1979.)

Maar Simson is een Nazireeër gods, en zo gemakkelijk komt hij niet van dat verbond af. De Filistijnen komen direkt in aktie als zij vernemen dat Simson in de stad is. Zij bieden Delila geld aan. Zij gaat op hun voorstel in en begint haar pogingen achter het geheim van Simsons kracht te komen.

Delila vertoont nu overeenkomsten met de twee vorige vrouwen. Met de bruid heeft ze gemeen, dat ze een samenwerkingsverband aangaat met de mannen van haar stam, die Simson willen vernietigen. Met de tweede vrouw, de hoer, heeft ze gemeen dat ze dat voor geld doet. In feite is er weer sprake van een raadsel: het geheim van Simsons kracht. Het initiatief tot het opgeven van het raadsel gaat nu echter niet van Simson uit, maar van zijn vijanden.

De vraag, het raadsel, van de Filistijnen stelt het cruciale probleem

explicieteer aan de orde. Waarin schuilt Simsons kracht? Vermoedend in welke hoek te moeten zoeken proberen ze, net als de knapen, het geheim via Simsons vrouw te achterhalen. Ze gebruiken deze keer geen dreigementen, maar bieden geld. Dit detail heeft lezers van de tekst vaak geschokt.¹⁶ Het verwijst naar de hoer. Delila lijkt hiermee haar verraderlijke slechtheid te tonen. Die interpretatie ligt voor de hand. Toch zijn er wel kanttekeningen bij te plaatsen.

Een opvallend verschil tussen een hoer en Delila is de relatie tussen liefde en geld. Een hoer krijgt geld voor haar liefde; Delila, die haar liefde al had gegeven, krijgt geld voor het afstand doen van haar liefde. Een tweede kanttekening betreft Delila's status. We hebben al gezien dat zij, bij name genoemd, in het bezit van een eigen huis, en in contact met hooggeplaatsten, een prototype kan zijn van de maatschappelijk geslaagde, zelfstandige vrouw. Haar overeenkomst met de Filistijnen is in dat licht bezien eerder een zakelijke transactie. Deze transactie betreft wel een wat lugubere inzet, maar heeft in tijden van oorlog, en zulke tijden zijn het, niets schandelijks. Delila maakt zoals zoveel vrouwen gebruik van haar mogelijkheden haar stam een dienst te bewijzen en daar zelf genoeg aan te verdienen om haar zelfstandigheid te kunnen handhaven.

De eerste poging

Delila vraagt Simson waarin zijn grote kracht schuilt. Zij drukt zich verbijsterend openhartig uit: ze zegt erbij, dat ze wil weten hoe hij te *bedwingen* is. Het werkwoord dat hier gebruikt is in de zin van bedwingen betekent vaak *verkrachten*.¹⁷ In de volgende zin staat het antwoord van Simson: 'Indien *zij* mij bonden', waarmee hij aangeeft goed te hebben begrepen dat het niet om een speelse plagerij tussen

16. De interpretatie van Naastepad is onthullend. Zich eerder op het vooroordeel dan op de tekst baserend beweert hij: 'Dat Delila dat doet *met bedrog* (...)' (p. 64). Uit de tekst blijkt echter, dat er geen sprake is van bedrog: zoals nog zal blijken is Delila's eerlijkheid eerder schokkend te noemen. Op dezelfde bladzijde schrijft Naastepad deze tekenende woorden: '*De tekst van dit hoofdstuk heeft niet zozeer de bedoeling om ons te tonen hoe bedrieglijk de sluwe verleidingen van een vrouw wel kunnen zijn. Want dat weten wij al uit andere boeken, zo de ervaring het ons nog niet heeft geleerd.*' (Kursivering van mij – M.B.). Hieruit blijkt duidelijk, dat Naastepad de bijbel niet uitlegt, maar het ten onrechte eraan gekoppelde vooroordeel tracht te funderen met quasi-evidenties.

17. Op deze, in dit kader wel heel interessante overeenkomst wees mij Fokkelman. Zie voor een analyse van het verband tussen list, machteloos maken en verkrachten/bedwingen. J. Fokkelman, *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*, a.w., hoofdstuk V over de verkrachting van Tamar door Amron (2 Sam., 13).

hem en haar gaat, maar om de beheersing door de Ander, de vijand. Simson beantwoordt Delila's eerste poging met een leugen. Toch geeft hij in die leugen meer van zichzelf bloot dan hij waarschijnlijk denkt. Hij zegt: 'Indien zij mij bonden met zeven verse zelen, die niet verdroogd zijn, zo zou ik zwak worden, en wezen als een ander mens' (16:7). Nog verzwijgt hij in dit antwoord de precieze plaats waar zijn kracht is gezeteld, maar wel geeft hij de aard van de kracht aan. De kracht zit in zijn uitzonderlijkheid. Die kracht nu wordt vernietigd als bekend wordt hoe relatief deze is; door kennis dus. We denken weer aan het raadsel bij Simsons huwelijk.¹⁸

Eerst bekijken we Simsons leugen nader. Hij spreekt van verse pezen (zelen). Pezen zijn organiese bind-middelen. Bovendien zijn ze enkelvoudig van samenstelling, in tegenstelling tot het middel dat hij de tweede keer zal noemen, touw. Simson insisteert dat de pezen vers, nog niet gedroogd moeten zijn. Voorlopig onthouden we deze details, die pas betekenis krijgen in vergelijking met de volgende antwoorden.

Delila nu bindt Simson met de verse pezen die de Filistijnen haar hebben gebracht. De Filistijnen zitten intussen in haar huis. Het is duidelijk dat Delila Simson alleen maar tijdens zijn slaap kan binden. Dat wekt de herinnering op aan de Gaza-episode, en de betekenis daarvan: liefde maakt zwak. Delila maakt hem wakker met de woorden, die we niet letterlijk genoeg kunnen nemen: 'De Filistijnen over u, Simson', en die zij nog drie keer zal herhalen.¹⁹ Ook hier valt weer op, dat zij geen enkele poging doet haar verraad te verbergen. Gelukkig voor Simson had hij haar voorgelogen, zodat hij zich weer gemakkelijk bevrijdt. We kunnen ook zeggen: had hij zich in zijn liefde nog niet helemaal gegeven, zodat hij het engagement nog kon verbreken. Dat is tenminste wat Delila hem later zal verwijten.

De tweede poging

Delila maakt Simson inderdaad verwijten. 'Gij hebt met mij gespot' (16:10). De kern van dit verwijt is de belediging. Je zou beslist denken dat Simson haar ontrouw is geweest, haar liefde heeft

18. Hier zou ook te denken zijn aan de boom in het paradijs, die verboden boom van de *kennis* van goed en kwaad. Ook daar bestaat er verband tussen de verhouding man/vrouw, kennis en schuld (van de vrouw, volgens de gangbare opvatting). Zou er verband zijn, ook hier, tussen goed/kwaad en man/vrouw?

19. De uitdrukking heeft in de eerste plaats de betekenis over-weldigen. Het verband *geweld/kracht, overweldigen/verkrachten* is hier zo nadrukkelijk, dat 'over u' zeker geassocieerd mag worden met de vulgaire nederlandse uitdrukking 'over iemand heengaan'.

versmaad, of iets dergelijks. Dat het enige waar hij schuldig aan is, het redden van zijn leven is door een verraad met een leugen onmogelijk te maken, brengt hij niet als verweer naar voren.

We komen nu terecht bij de interpretatieproblemen van het begin, en proberen die te verbinden met de narratologische problemen. Waarom verdedigt Simson zich niet tegen zulke onrechtvaardige verwijten? Waarom verwijt hij Delila haar verraad niet? Dit probleem is direkt te verbinden met een narratologies probleem: waarom wordt de visie van Simson op de gebeurtenis niet gegeven, terwijl het verhaal toch om hem draait? Waarom neemt hij niet het initiatief tot een spreekbeurt? Tot nader order kunnen we slechts akseptereren dat wie zwijgt toestemt. Omdat wat zij zegt zijn visie *is*, omdat hij niets te verwijten heeft.

Simsons antwoord op Delila's hernieuwde vraag naar de bron van zijn kracht is bijna een herhaling van zijn eerste antwoord. Weer is er een nieuw, nog ongebruikt bindmiddel nodig, ditmaal touw. Weer benadrukt hij, dat hij bij gebruik van het juiste bindmiddel zwak zou worden 'als een ander mens'. Delila gelooft hem. Ze moet dus gevoelig zijn voor het verschil tussen de twee bindmiddelen. Dat verschil is dat tussen *enkelvoudig* en *samengesteld*. Het ineengedraaide van touw wekt de suggestie van een moeilijk los te maken verband tussen de delen. We hoeven ook hier niet erg diep te zoeken naar een mogelijke betekenis van deze details. Het nieuwe, ongebruikte staat in verband met maagdelijkheid. Nu is het niet zo waarschijnlijk dat deze zelfstandige vrouw nog maagd is. Wie dan wel? Dat laat zich raden: Simson is weliswaar al met de hoer uit Gaza naar bed geweest – al werd die nacht hardhandig verstoord – en ook al eerder met Delila, maar 'ergens' is hij blijkbaar, volgens de logika van de metonymie, nog maagd. Waar is dat 'ergens', en staat het in verband met zijn kracht? De symboliek van bindmiddelen is ook niet ver te zoeken. Bindmiddelen maken een band mogelijk. Voorlopig veronderstel ik daarom dat Simsons maagdelijkheid betrekking heeft op zijn onmacht zich in emotioneel opzicht te laten binden. Deze interpretatie wordt door het verdere verloop bevestigd. De enkelvoudige pezen waren onvoldoende, want enkelvoudig. Het touw symboliseert, niet alleen in zijn gebruik als bindmiddel maar ook in zijn structuur op zich, de ineenstrengeling van een liefdesrelatie die niet uitsluitend op vrijblijvende seks is gebaseerd.²⁰ Simson lijkt dus

20. Vergelijk het indische symbool van de ineengestrongelde staarten van twee slanggoden in de *metuna*, het liefdespaar.

vorderingen te maken op emotioneel gebied. Daarom gelooft Delila hem.

De gebeurtenissen die volgen zijn identiek aan de vorige.

De derde poging

Volgens de regel dat drie maal scheepsrecht is²¹, zou deze poging moeten lukken. Het getal drie heeft veel symboliese betekenissen, waarvan er twee hier interessant kunnen zijn. Bettelheim legt het uit als de positie van het kind in het kerngezin: vader, moeder, kind. Een minder specifieke, maar niet met de eerste strijdige betekenis, is *volledigheid* in het algemeen.

Delila doet Simson dezelfde verwijten als de vorige keer. Weer verdedigt Simson zich niet, weer beschuldigt hij niet. Hij geeft opnieuw een vals antwoord. Deze keer luidt het: 'Indien gij de zeven haarlokken van mijn hoofd vlocht aan een weversboom' (16:13). Dit antwoord is weliswaar een leugen, maar nog meer dan de vorige keren geeft Simson er iets van zichzelf in bloot. Het eerste dat opvalt is, dat er nu niet staat 'zij' maar 'gij'. Hoewel beide gelieven weten dat de inzet van de strijd Simsons uitlevering aan de Filistijnen is, geeft hij te kennen dat hij begrijpt dat de relatie met Delila de diepere inzet is. Zal zij hem weten te binden en hem zo over de laatste reserves heen helpen die hij heeft tegenover een volledige liefdesrelatie? Laten we het bindmiddel bekijken.

In de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap staat het nog duidelijker: 'Als gij de zeven haarvlechten van mijn hoofd met de schering van een weefgetouw samenweeft'. Er is een grote rijkdom aan betekenissen in dit beeld – want een beeld is het. *Zeven* is het getal van de volheid. In de meest uiteenlopende culturen komt deze symboliek voor. *Vlechten* bestaan uit hoofdhaar; we kunnen zelfs eventueel zeggen, dat ze een falliese vorm hebben. *Samenweven* is een sterkere manier om iets vast te houden dan binden. Het *weefgetouw* is een metonymies beeld voor de vrouw. Het staat voor huishoudelijke bezigheden, voor het leven binnenshuis.

We kunnen aan dit beeld een psychoanalytische en een sociale betekenis onderscheiden: sociaal staat het weefgetouw voor het privéleven, in tegenstelling tot het openbare leven; psychoanalytisch bekeken kunnen we denken aan het, meestal lange, haar van de vrouw. Er zijn sprookjes waarin de vrouw haar eigen haar weeft. Integreer we de sociale en de psychoanalytische betekenis, dan

21. Zie bijv. 2 *Samuel* 9 en 2 *Samuel* 14:5-11, geanalyseerd in: J. Fokkelman, *Narrative Art and Poetry in the Books of Samuel*, I, a.w., hoofdstuk II en VI.

komen we tot de volgende interpretatie. Traditioneel is binnenshuis de vrouw de baas, buitenshuis de man. In zo'n visie wordt het begrijpelijk, dat de man bang is, als hij te lang, vast, voorgoed aan het privédomein wordt gebonden. Voor hoeveel mannen is hun werk buitenshuis niet een veilige vluchthaven – evenals natuurlijk omgekeerd. De angst voor de emotionele binding die opsluiting zou betekenen, kan de man gereserveerd maken. Het haar van de vrouw²² wordt vaak als een essentieel onderdeel van haar sex-appeal gezien. Die visie maakt de gelijkstelling van het weefgetouw, althans de schering ervan, met Delila's haar mogelijk. Zien we dan in het vastweven het concrete beeld van het door elkaar raken van beider hoofdhaar tijdens de slaap, dan wordt steeds duidelijker dat Simson in toenemende mate zijn eigen angsten onder woorden brengt. Is het haar zozeer de attractie van de vrouw dat je erin verward kunt raken? Dan zou zelfs de volgende vergelijking te verdedigen zijn: het haar, ook via het schaamhaar, als symbool voor de vagina. De vagina duidt in die symboliek de gevaren aan van de liefdesrelatie waar je teveel in vast raakt: de vagina dentata, dat fantasma van mannen die vrezen hun penis en, via de pars pro toto, zichzelf erbij in te schieten. De psychoanalytische betekenis van de vagina dentata wordt ook hier verdiept door de sociale betekenis van de valstrik van de vaste relatie, waarin je opgesloten raakt. Terloops merken we op, dat de symboliek huis-kamer-vagina hier een volstrekt hernieuwde, letterlijke kracht krijgt.²³

Met het haar zijn we nog niet klaar. Delila's haar is in het weefgetouw in symboliese vorm opgevoerd als haar gevaarlijke charme. Maar het gaat vooral om Simsons haar. Wij, die het verhaal al kennen, weten dat het hoofdhaar de zetel van Simsons kracht is, een kracht die in verband is komen te staan met mannelijkheid. Delila en Simson lijken dus op elkaar: haar vrouwelijke en gevaarlijke, want bindende charme, zijn mannelijke en gevaarlijke, want verscheurende kracht zit in het haar. In de freudiaanse symbolenleer, die ik, overeenkomstig Freuds eigen adviezen, overigens niet geïsoleerd maar alleen structureel hanteer, staat scheren en haarknippen voor kastratie. We hoeven maar te denken aan de angst van de heer van middelbare leeftijd, vanwege zijn 'wijkende haargrens' seksueel niet meer voor vol te worden aangezien, om ook dit psychoanalytische

22. Zie de analyse van Verhoeff van het vrouwenhaar-motief bij Baudelaire: *Januskop*, a.w., pp. 26-30.

23. De overgang van hoofdhaar naar schaamhaar, en zo naar vagina, is op deze plaats niet dwingend. Later, bij Simsons gevangenneming, wordt dit verband duidelijker, zodat ik toch meen hierop te mogen wijzen.

symbool met een sociale kwestie te verbinden. De Nazireaatsgelofte legt zelf al de relatie tussen niet scheren en onthouding. In die gelofte krijgt de kastratieangst dan ook symbolies gestalte.

Het verboden scheermes komt nu wel erg dichtbij, zozeer dat we kunnen stellen dat Simson zijn geheim hier al verraden heeft. De zin waarin hij dat doet is onvolledig: de hoofdzin ontbreekt. Deze leemte zegt genoeg. Driemaal is dan toch scheepsrecht. Voor hemzelf is het allang duidelijk, zij het op voorbewust nivo: hij geeft zich over aan de vrouw, hij aanvaardt de gevangenschap in de vagina dentata, in het privéleven, in de liefde. Dát hij de liefde op deze manier symboliseert, is echter een teken dat hij er zeer ambivalent tegenover blijft staan. Hij aanvaardt het, maar niet van harte. Want Simson de verscheurder is een verscheurd mens.

Het belangrijkste is dus voor Simson al gezegd, en gezien de magiese kracht van de taal, gedaan. Waarvoor is de vierde poging dan nog nodig?

De vierde poging

Als intermezzo ga ik even terug naar de beginvragen. Waarom geeft Simson de cruciale informatie, terwijl hij moet beseffen welk gebruik Delila daarvan zal maken? In verband daarmee staat een narratologische vraag: wie is in deze episode het aktantiële subjekt en wie de begunstiger? Laten we, hypotheties, Delila aanwijzen als subjekt. Ze is als personage belangrijk genoeg om deze toch eervolle, sterke narratieve positie in te nemen. Haar doel is het verkrijgen van de informatie.

Het aanwijzen van een begunstiger in deze structuur is niet eenvoudig. Verhoeff maakt een onderscheid tussen de begunstiger aan het begin van de onderneming en aan het eind.²⁴ De eerste is dan de *drijfveer*, de tweede de *arbiter*, de beslissende macht. De drijfveer is voor Delila het voorstel van de Filistijnen. De arbiter is Simson zelf. Alleen hij kent het geheim, van hem hangt Delila's succes af. De aard van Delila's onderneming komt daardoor in een ander daglicht te staan.²⁵ Zij is dan binnen deze episode nog wel subjekt, maar als

24. Zie: 'Le don chez Corneille', in: *Papers on French Seventeenth Century Literature*, speciaalnummer *Corneille comique*, 1981.

25. Aan de relevantie van aktantiële analyses m.b.t. dit type verhalen wordt wel eens getwijfeld. Ik wil benadrukken, dat ik Greimas' m.i. positivistiese claim dat zijn model tot eenduidige interpretatie leidt, niet deel. Het model is voor mij vooral heuristies functioneel. Het zoeken naar een bepaalde aktant wijst eigenaardigheden in de betreffende geschiedenis aan, en het 'mislukken' van een aktantiële analyse is in die zin zeker zo'n belangrijk resultaat als het slagen.

zodanig in de hele geschiedenis slechts uitvoerster van de strijd tussen twee mannelijke machten. Die twee brengt zij bij elkaar.

Ook deze interpretatie voldoet niet helemaal. De Filistijnen zijn wel mannen, maar vertegenwoordigen als onbesnedenen de onreinheid. Als stamgenoten van al Simsons seksuele partners staan zij tevens voor de lust, die tot nu toe door vrouwen werd vertegenwoordigd. Het zal nog blijken dat deze verbinding tussen de vrouwen en de onbesnedenen en deze strijd tussen twee mannelijke machten een specifieke betekenis heeft. De overeenkomst tussen Filistijnen en vrouwen wordt onderstreept door de naam: 'Filistijn' betekent 'ononderscheiden', 'ongedifferentieerd'.

Delila intussen voelt zich genomen. Ze verwijt Simson nu niet meer slechts, dat hij haar niet serieus neemt. Ze verwijt hem nu, dat hij haar niet liefheeft. Hij heeft niet zijn hele hart aan haar geschonken. 'Daar uw hart niet met mij is', geeft de Statenvertaling (16:15). 'Terwijl uw hart mij niet toebehoort', geeft het Nederlands Bijbelgenootschap. Dit verwijt herkennen we. Simsons eerste vrouw wierp hem hetzelfde voor de voeten.²⁶ Liefde heeft in deze opvatting twee kenmerken: ze is vol, absoluut, heel, en ze is overgave.

Dagenlang achtervolgt Delila Simson met haar verwijten en haar vraag, ja eis tot volledige overgave. Nog steeds zegt Simson niets terug. Maar hij wordt zeer bedroefd, zozeer dat 'zijn ziel verdrietig werd tot stervens toe'. Deze bijzonder sterke uitdrukking nemen we ook letterlijk. Simson dreigt eronderdoor te gaan. Waaronder? De eis van Delila, haar opvatting van liefde, maakt hem bang. Deze opvatting kan weer psychoanalytisch en sociaal worden geïnterpreteerd. Psychoanalytisch wekt de eis van totale overgave de angst op, opgeslokt te worden. Die angst had al uitdrukking gekregen in het weefgetouw-beeld. Rank brengt die angst in verband met het trauma van de geboorte. Dat verband verklaart tevens de ambivalentie van die angst. Het fantasma van de terugkeer in de moederbuik is ook aantrekkelijk. De angst heeft dan betrekking op de onontkoombare nieuwe scheiding die weer zal volgen. Het wegvluchten uit de vagina, uit de slaapkamer, het huis en de stad van de vrouw is ook een manier om het noodlot een stapje voor te blijven.

Sociaal gezien is Delila's liefdesconceptie een traditioneel vrouwelijke. De vrouw wordt geacht zich over te geven. Simson weet heel goed dat de vereiste volledige overgave een overgave aan de

26. De schijnbare hypokrisie van deze vraag van Delila kunnen we relativeren, als we denken aan Lacans uitspraak (*Ecrits*, p. 814): 'La demande, c'est demande d'amour'. Ieder vragen is eigenlijk een vragen om liefde.

Filistijnen is. Ook die kant van de zaak trekt de aandacht naar het vrouwelijke: de Filistijnen, die belang hebben bij zijn overgave, zijn mannen. Zoveel ambivalentie stelt Simson psychies voor een onmogelijke keuze. Hij heeft al langs moeizame weg zijn heteroseksualiteit kunnen realiseren. Hij dacht bij Delila zijn rijpheid te hebben bereikt. Nu komen nieuwe ambivalenties, nieuwe drijfveren, nieuwe aspecten naar boven. Simson moet zich overgeven, wil hij liefhebben. Goed, maar aan wie of wat dan?²⁷

De cruciale passage, die van de overgave, citeer ik in haar geheel: ‘Zo verklaarde hij haar zijn ganse hart, en zeide tot haar: Er is nooit een scheermes op mijn hoofd gekomen, want ik ben een Nazireeër gods van mijn moeders buik af; indien ik geschoren werd, zo zou mijn kracht van mij wijken, en ik zou zwak worden, en wezen als al de mensen’ (16:17).

Simson had zijn zegje allang gezegd. Toch maakte Delila’s verwijt hem verdrietig. Toen Simson na zijn mislukte bruiloft zichzelf rijp achtte voor seksueel contact met zijn vrouw, lukte het hem nog niet de Ander, de vader, van zijn rijpheid te overtuigen. Hier zien we hetzelfde gebeuren. Simson is zo verdrietig, omdat hij gekonfronteerd wordt met de splijting van zichzelf. Wat hij weet, maar comfortabel onbewust kon houden en toch kon uitdrukken, omdat ‘het verhaal een onthulling en verhulling in één [is]’ (Mooij), is niet expliciet genoeg geweest voor de Ander. Zijn probleem is hier dat van de taal.

Er is een onoverbrugbare kloof tussen het ik en de Ander. Die kloof wordt gesymboliseerd in de getallen. Hij heeft drie maal gesproken en daarmee volledigheid bereikt. Voor Delila, die de Ander vertegenwoordigt, is een vierde keer nodig. Een vierde keer, waarin de taal niet meer indirect kan werken, maar waarin het expliciet uitspreken van de onbewuste conflicten, hoe vernietigend ook voor de fantasma’s, nodig is. Drie maal voor Simson, vier maal voor de Ander. De drie-eenheid van het kerngezin wordt opgeofferd aan de vervreemdende relatie met de ander, de vierde. Dan pas komt de mens tot volledige ontplooiing.²⁸

In Simsons antwoord komen een paar betekenisvolle motieven bij

27. Hier valt te overwegen, nogmaals te kijken naar het complex eigen–vreemd dat bij Simsons bruiloft zo belangrijk was. Hetzelfde complex heeft hier betrekking op seksuele relaties in plaats van op familierelaties. Ook homo–hetero vormt geen enkelvoudige tegenstelling.

28. Zoals de eerste relaties van het kind, en de conflicten daartussen, in de Oedipusmythe zijn verbeeld, zo zou men de toegang tot Lacans symboliese orde, dat proces dat gedeeltelijk met de oedipale fase samenhangt, aan de mythe van Simson kunnen verbinden.

elkaar. Het overgeven van 'zijn ganse hart' begint met het noemen van het scheermes. Dat instrument van kastratie is het fatale wapen. Niet een steeds gekompliceerdere band, geen bindmiddel is er nodig, maar het tegengestelde, het absolute scheiden. De vermelding van het Nazireeërschap verwijst naar de reinheidsgelofte van deze speciaal aan god toegewijde. De gelofte is geldig 'van mijn moeders buik af'. Simson brengt zelf het verband aan tussen deze gegevens en de eerder genoemde relativiteit van zijn kracht. Zonder zijn zeven (falliese) vlechten is hij zwak, als al de mensen. Lees: mèt vlechten heb ik een bijzondere verhouding met god, gebaseerd op reinheid. Maar deze verhouding wordt doorkruist door die andere: mèt vlechten ben ik aan de vrouw gebonden. Zonder vlechten is er van mijn mannelijke kracht echter niets bijzonders meer over. Wat hebben deze twee motieven met elkaar te maken?

Eerst doet zich nog de vraag voor, waarom Delila hem gelooft. Zij heeft al drie maal bot gevangen. Toch staat er: 'Toen nu Delila zag, dat hij haar zijn ganse hart verklaard had'. Het werkwoord *zien* kunnen we heel letterlijk opvatten. Zij heeft *inzicht* in de aard van Simsons liefde. Ze heeft gezien wat zij de derde keer nog niet gezien had. De derde keer heeft Simson alle essentiële elementen gegeven: het verband met hoofdhaar, angst voor bindingen, angst voor de vrouw. Eén element ontbrak nog. Dat is het verband met de moederschoot. In dat licht wordt het verband tussen scheren en machteloosheid en gelijkworden aan anderen haar duidelijk. Niet een steeds nauwere band met de vrouw biedt voor Simson een oplossing, maar het afkappen van een band, waarvan de precieze aard nog niet duidelijk is, maar die te maken heeft met de moederschoot, kastratie en de Nazireeërgelofte.

4. Simsons einde

Simson weet uit ervaring dat Delila hem verraadt. Hij gaat niettemin rustig slapen, 'op haar knieën'. Deze laatste uitdrukking wordt ook wel vertaald met 'tussen haar knieën'. Het hebreuws laat beide vertalingen toe. Simsons houding op Delila's schoot maakt wel duidelijk, dat hij zich inderdaad volledig heeft overgegeven. De houding suggereert op de eerste plaats de rust na de liefdesdaad.²⁹

29. Rubens maakt in zijn *Simson en Delila* deze seksuele interpretatie van de lichaamshouding nog explicieter, enerzijds door de verzalgde gelaatsuitdrukking van Simson, anderzijds door toevoeging van een *koppelaarster*.

Zoals we al eerder zagen, maakt liefde machteloos, maar ook concreet: de geslachtsdaad maakt de penis machteloos, slap. Volledige overgave brengt het kastreende scheermes in beweging. Delila doet dat niet zelf. Zij houdt Simson vast, op haar knieën, in een omarming. Een man wordt geroepen om hem te scheren. De indiskrete binnendringing van andere mannen in de 'echtelijke' slaapkamer is nu duidelijk.

Wederom is de ware kastrator de kennis van het geheim. Deze kastratie-door-intersubjectiviteit is ditmaal rechtstreeks, tot in de slaapkamer, gepersonifieerd door een andere man. Als we van hieruit terugkijken naar Simsons bruiloft, dan zien we dat nu precies dezelfde motieven terugkomen, alleen explicieter. De vrouw geeft Simsons geheim prijs aan haar mannelijke bloedverwanten, en Simsons bijzondere kracht is daardoor ondergraven. Door het afscheren van de vlechten wordt de tijdelijke slapte van de penis na het liefdesgebeuren definitief. Mogelijk is dat een meer voorkomende angst bij mannen.

De houding van Simson, op of tussen Delila's knieën met zijn haar bij haar schaamhaar, heeft nog een andere betekenis. Deze staat in verband met een merkwaardig gegeven. Als Simson door Delila weer is gewekt met de sprekende woorden 'De Filistijnen over u, Simson', zegt hij, dat hij erop rekent ook deze keer te zullen kunnen ontkomen, met de hulp van god. Dit vertrouwen, en de volstreekte afwezigheid van schuldgevoel, zijn verbazend. Simson weet immers heel goed, dat hij deze keer echt zijn geheim heeft verklapt. Hij kan er dus op rekenen, dat hij geschoren zal zijn, net zoals hij de vorige keren gebonden en vastgeweven was bij het ontwaken. Toch is hij rustig met Delila gaan slapen, en nu spreekt hij rustig zijn vertrouwen in zijn bondgenootschap met god uit. De oplossing ligt, net als bij de kwestie van de schijnbare afwezigheid van Simsons visie, in het letterlijk en serieus nemen van de tekst. Als Simson zich niet schuldig voelt, als hij er geen rekening mee houdt, dat hij zijn aandeel in het verbond met god heeft vernietigd, dan is dat, binnen de geschiedenis, *waar*. Dan *is* hij niet schuldig. Dan *hééft* hij recht op gods hulp. Hoe is dat mogelijk?

De uitdrukking 'op de knieën (van een vrouw)' komt vaker voor in de bijbel. In *Genesis* 30:3 zegt Rachel, die net als Simsons moeder aanvankelijk steriel was, tegen haar man Jakob: 'Hier is mijn slavin Bilha, kom tot haar, en zij bare *op mijn knieën*, opdat ook ik uit haar gebouwd worde.' Uit dit citaat blijken twee dingen. De uitdrukking staat in verband met baren. De vrouwen baarden op de knieën. Elders wordt ook gesproken van vroedvrouwen die de barendes vrouw op

haar knieën vasthouden. Ten tweede blijkt, dat de uitdrukking ook symbolies gebruikt wordt. Met 'zij bare op mijn knieën' wordt bedoeld, dat als haar slavin een kind baart, dat voor Rachel een symboliese bevalling is die háár positie versterkt.

Het gebruik van deze uitdrukking in de cruciale scène van de Simson-tekst geeft de sleutel tot de interpretatie van Simsons naïeve vertrouwen. Hij *is* niet schuldig. We herinneren ons nu de woorden van Simson, waarmee hij zijn geheim prijs gaf: 'vanaf mijn moeders buik'. Ook dit moeten we letterlijk nemen: *vanaf* betekent *na* de geboorte, niet *tijdens*. Als we ons nu realiseren welke kenmerken het personage Simson vertoont op het ogenblik dat hij wordt geschoren, dan blijkt hij sterk op een baby te lijken: hij is kaal, hij is zwak, hij slaapt, hij spreekt niet, hij bevindt zich op/tussen de knieën van die éne vrouw uit het verhaal, die slechts in relatie tot hem, niet tot anderen, is gedefinieerd. Hij ontwaakt *nadat* hij geschoren is. We kunnen nu zeggen: hij wordt geboren nadat hij geschoren is. Om dat te kunnen aannemen, is het nodig rekening te houden met de uitspraken van de psychoanalyse over de geboorte en het fantasma van de wedergeboorte.³⁰ Hiervan is van belang voor de cruciale scène

30. Naar aanleiding van wat Freud hierover heeft gezegd, heeft Rank al in 1924 een boek gewijd aan het geboortetrauma. Het eerste kenmerk van de geboorte is, dat het een radikale *scheiding* is. We brengen dit gegeven in verband met de oplossing van Simsons raadsel: geen binding is sterk genoeg, een scheiding is de enige oplossing. De traumatiese ervaring die deze fundamentele gebeurtenis is, kan tot allerlei konsekwenties leiden, waarvan angst, verlangen en verdringing de vormen zijn: angst opnieuw opgeslokt te worden, wat de noodzaak van een nieuwe scheiding met zich meebrengt; verlangen, weer opgenomen te worden in de veilige, warme moederbuik; angst daar niet meer uit te kunnen. Dit verlangen en deze angst vormen vaak een onlosmakelijk geheel, de twee kanten van een blad papier, om het relevante beeld van De Saussure in deze kontekst te hervatten. De angst is het teken van het verlangen, het verlangen teken van de angst. Verdringing van de gebeurtenis leidt er gemakkelijk toe, de rol van de vrouw erin te verdringen, te minimaliseren, of te proberen haar de macht die ze daarmee blijkt te hebben, op ieder ander gebied af te nemen. Rank is daar duidelijk over: verdringing van het geboortetrauma veroorzaakt onderdrukking van de vrouw. De verdringing leidt ook tot allerlei fantasma's over de geboorte, waarbij de vrouw wordt geëlimineerd. Twee daarvan zijn opvallend algemeen: de ooievaar en de anale geboorte. De ooievaar beantwoordt door twee details uitstekend aan de behoefte: hij *brengt* het kind van *buitenaf*, hetgeen een besparing van de opsluiting in de baarmoeder en van de scheiding oplevert. En hij heeft een langwerpige vorm, wat de illusie wekt dat de eigenlijke schepper mannelijk is. Een tweede fantasie komt op als het kind verneemt dat het uit de moederbuik komt. Het vraagt zich af, hoe het daar in is gekomen, het idee dat het daar altijd geweest is, is even onbegrijpelijk als benauwend. Het kind denkt dan, dat de moeder het eerst heeft opgegeten. Die fantasie laat ruimte voor het

uit het Simson-verhaal: het geboortetrauma leidt tot tegenstrijdige gevoelens; je bent bang voor herhaling, en tegelijkertijd wil je terug. De angst kan leiden tot het fantasma van de vagina dentata, een angst die wordt uitgedrukt in de gereserveerdheid van sommige mannen op emotioneel gebied, en hun angst voor vaste relaties en huwelijk. Het verlangen kan leiden tot het verlangen naar seksuele penetratie, die althans een gedeeltelijke terugkeer is. Daarom is de vrouw voor de man dan óók een moeder. Omdat de terugkeer nooit volmaakt kan zijn, is de ermee gepaard gaande lust nooit volkomen, en blijven de gevoelens dikwijls ambivalent.

We moeten echter in Simsons geval een verklaring vinden voor het tijdsaspect; Simson gaat immers al twintig jaar met vrouwen om. We kunnen daartoe Simsons ondergang nog anders interpreteren. We hebben het eerder gehad over de wijkende haargrens, dat gevreesde teken van ouder worden dat de angst veroorzaakt, seksueel niet meer mee te tellen. Simson had een uitzonderlijk royale bos haar, die verbonden was met zijn seksuele kracht.³¹ In één klap is zijn haargrens nu in het niets verdwenen. Is hij gewoon oud geworden? Tussen de bruiloft en de Delila-episode zijn twintig jaar verstreken. Met het klimmen der jaren neemt de kracht af. Dat zou óók een interpretatie kunnen zijn van dit avontuur. Maar is deze interpretatie wel anders? De baby en de oude man hebben veel gemeen. Ze zijn kaal, hebben geen tanden, zijn zwak, hulpbehoevend en seksloos. Althans, dat wil de heersende ideologie. Zo bezien is het aantrekkelijker, op het moment van ouder worden opnieuw te kunnen beginnen. De fantasie van de tweede jeugd. Simson heeft het altijd nogal moeilijk gehad met vrouwen. Nu hij ouder wordt, herinnert hij zich zijn Nazireeërgelofte, het verbond met god. Waarom zou hij niet opnieuw beginnen, nu zonder vrouwen, zonder een vrouw die van hem vrouwelijke overgave eist? We hebben gezien dat zijn gelofte gebaseerd was op reinheid, en op het niet-scheren. Met andere woorden: alleen zonder vrouwen (reinheid) ontkom je aan de kastratie (scheren). Maar dan ook vanaf de geboorte.

Nu kunnen we een verklaring vinden voor Simsons gemoedsrust,

uitleven van angst en agressie. Maar vooral laat ze de mogelijkheid toe, dat ook mannen kunnen baren. Ook zij kunnen immers eten, en het gegetene weer uitscheiden. Hoe dan ook, hieruit wordt steeds duidelijker, dat mannen er belang bij hebben, ten bate van hun eigen verdringing, vrouwen penisnijd aan te praten. Hun eigen veel diepere en moeilijk ontkoombare baarmoedernijd kan met behulp van de geprojecteerde penisnijd effectief worden verdrongen.

31. En, als attribuut van de krijger, met geweld. Dit is alweer een teken waarin seks en geweld samenkomen.

zijn aanvaarding van Delila's verraad, zijn godsvertrouwen. Delila heeft hem niet verraden. Ze heeft hem geholpen opnieuw geboren te worden. Het verbond met god was een symbiose, god is immers een deel van jezelf. Die nauwe band tussen Simson en zijn eigen zelfbeeld heeft hij trachten te ontvluchten. Daartoe heeft hij geprobeerd met vrouwen te leven. In dit geval vertegenwoordigt de vrouw de Ander, die de toegang tot de symboliese orde mogelijk maakt.³² De symboliese orde is intersubjectief, stelt je in staat, maar dwingt je ook, buiten jezelf te treden. Lacan spreekt van de *geboorte* tot de symboliese orde, van een tweede geboorte. We zagen al, dat Delila's anders-zijn, Ander-zijn, Simson dwong de quasi-volledigheid van het getal drie dat verwijst naar het kerngezin, aan te vullen met de vierde, zodat hij zijn onbewuste bewust moest maken.³³ De wedergeboorte op Delila's knieën is niet alleen maar een terugkeer naar de moederschoot. Het is voor hem een terugkeer die verkeerde keuzen afkapt, en een nieuw begin mogelijk maakt. *Reculer pour mieux sauter*. Maar het blijft een terugkeer, een regressie. De paradox is nu, en daar ligt het laatste raadsel van deze tekst, dat de tweede geboorte Simson terugvoert naar gevangenschap en krachteloosheid, kortzichtigheid, gesymboliseerd in zijn verblinding, en vrouwloosheid. Wat heeft hij dan bereikt?

Om dat te weten te komen moeten we terug naar Simsons seksuele problemen. De seksuele kracht school in het geheim. Kennis vernietigt die kracht. De onthulling maakt impotent, machteloos, *gewoon*. Het gewone is onaanvaardbaar voor die trotse man. Daarin lijkt hij op sommige mannen die hun hevige jaloezie op de bareden vrouw met seksuele en sociale trots trachten te compenseren. Maar

32. Lacan (*Ecrits*, p. 445) benadrukt het sociale, intersubjectieve, en ook het vooraf-bestaande en dus on-persoonlijke van de symboliese orde: 'C'est à l'énormité de cet ordre à quoi nous sommes, si l'on peut dire, nés une seconde fois (...): soit l'ordre *symbolique constitué* par le langage, et le *moment du discours universel concret*'. De paradox van de twee lacaniaanse ordes is, dat de orde die niet on-persoonlijk is, de imaginaire orde van de symbiose met de moeder, tevens pre-persoonlijk is: het subjeet heeft zich nog niet kunnen vormen. Er blijft dan nergens ruimte over voor het strikt persoonlijke, we vallen van de ene afhankelijkheid in de andere. Deze visie is wel wat radikaal, maar relateert terecht de mythe van het individuele, die wat de literatuur betreft ook door Derrida is gerelativeerd.

33. Simsons expressie in zijn derde antwoord is nog geen symbolies intersubjectief verhaal. Het blijft nog te indexikaal, en daardoor te zeer gebonden (!) aan hemzelf als subjeet. Zie voor het begrip indexikaliteit: Aart van Zoest, *Semiotiek*. Baarn (Ambo) 1978, en *Waar gebeurd en toch gelogen, over fictie en niet-fictie*. Assen (Van Gorcum) 1980.

als het gewone onaanvaardbaar is, dan is maatschappelijk leven onmogelijk. Intersubjectiviteit is slechts mogelijk bij de gratie van *gedeelde* kennis. Een oplossing voor dit onmogelijk lijkende dilemma kan liggen in het absolute bezit door mannen van de maatschappelijke orde. Daarom insisteert Lacan zo op het toch duidelijk onzinnige ‘feit’ dat vrouwen geen toegang hebben tot de symboliese orde. Als vrouwen maar uitgesloten blijven van het gewone, dan is het niet gewoon.

Dat verklaart de dubbele moraal. Het komt voor, dat mannen onderling snoeven over hun seksuele prestaties; voor hun vrouw echter moet de betrekkelijkheid, de gewoonheid ervan dan strikt geheim blijven. Hetzelfde geldt voor het sociale leven. De prestaties van deze mannen in het openbare leven kunnen nog zo gewoon zijn, als hun vrouw ze maar blijft overschatten. Hoe steviger zij in huis blijft opgesloten, zo lijkt de redenering dan te zijn, hoe groter die kans is. Met als extra voordeel de wraak op de opsluiting in de moederbuik.

Er is echter één prestatie niet voor mannen weggelegd. De geboorte. Het grote fantasma, het ideaal dat onder zoveel ambitie verborgen zit, maar in het taalgebruik ‘uitlekt’, is de baring door de man.³⁴ Deze is symbolies wèl mogelijk. Voor een man als Simson, die zijn relaties met vrouwen steeds moest afwegen tegen zijn verbond met zichzelf-god, is de baring op zich nog niet adequaat. Wat hij wil is, als barende samenvallen met het kind dat geboren wordt: autogenesis. Wat hij dan zou presteren komt neer op het onmogelijke, maar zeer begerenswaardige ideaal om van de conflicten in het leven een harmonies geheel te maken. In zichzelf blijven èn naar buiten treden; de symboliese orde binnenbrengen in de imaginaire orde; in plaats van een scheiding een symbiose tot stand brengen. Het zal duidelijk zijn, dat de wedergeboorte op de schoot van Delila niet aan dit ideaal voldoet. Wel is het een fase daarin.

Wat houdt het lot precies in, dat Simson met zoveel gemoedsrust aanvaardt? Hij wordt blind gemaakt, gevangen gezet en gedwongen te werken. De Statenvertaling geeft: ‘en hij was malende in het gevangenhuis’. Wie wel eens een primitieve molen heeft zien werken, begrijpt de zinloosheid van het eeuwig rondjes lopen: de malende blijft in zichzelf opgesloten, in autisme. Simson is dus verblind en draait in een kringetje rond. Hij is opgesloten. Er is geen vrouw meer

34. Sporen van dit fantasma zien we in uitdrukkingen als ‘ik heb een boek gebaard’, ‘dat was een hele bevalling’ enzovoort in verband met maatschappelijke prestaties.

in zijn leven, zo lijkt het tenminste. Deze details wijzen niet meer in de richting van een pasgeboren baby, maar eerder in die van een nog niet geboren foetus. De vrouw is in die zin niet *uitgesloten* maar *includerend*, zij het in symboliese vorm.

De laatste scène, die van Simsons dood, lost de overgebleven vragen op. Intussen is zijn haar weer gaan groeien, direkt na het scheren. Geen Filistijn komt blijkbaar op de gedachte, het haar regelmatig opnieuw te scheren. Dat ligt binnen onze interpretatie voor de hand: ze kunnen er niet bij, want hij zit in de moederbuik. En ze vinden het ook niet meer nodig, omdat het haar niet meer met heteroseksuele vermogens is verbonden. Zijn kracht komt wel terug, maar het is een andere kracht. Tot nu toe ging Simson voor zijn seksualiteit steeds naar *elders*. Tegen de gewoonte in nam hij zijn intrek in het huis van de vrouw. Maar omdat hij in de relatie met zijn oorsprong, zijn ouders, nog enkele appeltjes te schillen had, lukte die overgang naar de buitenwereld niet zo best. Nu is hij binnen, thuis, in zijn eigen autistische privésfeer. De kracht die hij nu aan het opsparen is, zal niet met de vrouw ('Spijze ging uit van de eter...') maar tegen haar worden ingezet.

Simsons derde en laatste, echte en symboliese ideale geboorte is zijn dood. Wat zien we precies gebeuren? Simson staat tussen twee zuilen. Als volwassenen zullen wij er moeite mee hebben, de enorme zuilen te zien als beeld van de dijnen van de moeder. Toch is dat de betekenis van dit beeld. Als we ons indenken in de proporties vanuit het perspectief van een baby, dan moeten de moederlijke dijnen, die meestal zo'n drie of meer keer de omvang van het babyhoofdje hebben, wel enorm zijn. Bij de geboorte is de opening tussen de dijnen klein, te klein, benauwend. Simson corrigeert de vrouwelijke baring: hij forceert een grotere opening. Daarbij breken de zuilen-dijnen. Dit is Simsons grootste krachttoer, hetgeen in de tekst ook wordt onderstreept. Hij heeft zijn geboortetrauma beter kunnen oplossen dan wie dan ook. Hij neemt wraak door de dijnen te breken en de onreine Filistijnen te doden. Hij overtreft de vrouw door te zorgen voor een aanvaardbaar ruime opening. Hij maakt de vrouw niet alleen kapot, en met haar, haar volk, hij maakt haar ook overbodig.³⁵ Geen wonder, dat hij tevreden sterft. Geen wonder dat hij, na al zijn omzwervingen bij vreemde vrouwen, nu door zijn (mannelijke)

35. Ook Naastepad legt verband tussen de tempel en de vrouw, maar, vastbesloten als hij is Simson te idealiseren, interpreteert hij de slotscène als de eenwording met de beminde vrouw (p. 72). Hij verklaart niet, hoe deze interpretatie kan worden verbonden met de ermee tegenstrijdige eerdere interpretaties.

bloedverwanten wordt ingehaald. ‘Toen kwamen zijn *broeders* af, en het ganse huis van zijn *vader*, en namen hem op...’. Nu mag hij naar het land van de besnedenen, de reinen, de lustvrijen. Nu heeft het verbond met god, die het mannelijke principe is, pas gestalte gekregen.

5. *Wie is Simson?*

We kunnen Simson zien als een vertegenwoordiger van een bepaald type mannen, dat op een specifiek ogenblik in de geschiedenis in onze cultuur is ontstaan. Om dat type nader te kunnen omschrijven bekijken we nogmaals het portret van Simson dat in de loop van deze analyse is ontstaan.

Simson is onzeker in zijn seksualiteit.

- hij wordt gekoncipieerd zonder seks;
- hij gaat drie maal in het huis van de vrouw wonen;
- hij houdt zijn mannelijkheid geheim;
- zijn seksuele kracht schuilt in zijn haardos, een symbool van vrouwelijk appeal;
- hij heeft een speciale band met de mannelijke god, die gestalte krijgt in reinheid;
- hij heeft geen kinderen;
- zijn liefde wordt gedefinieerd volgens het vrouwelijke principe van overgave;
- hij eindigt vrouwloos.

Uit dit portret zouden we kunnen afleiden, dat Simson uitzonderlijk lang doet over de strijd, die ieder mens moet strijden, tussen de twee aspecten van de biseksuele persoonlijkheid. De paradox is nu, dat zijn uiteindelijke keuze voor een uitsluitende relatie met mannen zijn hoogtepunt bereikt op het moment van de vrouwloze *geboorte*, dus toch in een relatie met het vrouwelijke. Daaruit is af te leiden, dat zijn keuze een negatieve is: hij kiest voor het mannelijke *tegen* de vrouw.

De psychoanalytische verklaarbare behoefte aan en angst voor terugkeer naar de moeder leidt tot een sterke doodsdrijf. De dood is in deze optiek een ultieme vorm van terugkeer naar (de) moeder (aarde). Dwars door deze verlangen-angst neiging loopt de strijd tussen activiteit en passiviteit, waarbij Simsons dood ook een prachtige oplossing biedt. Hij sterft actief, door zich passief te laten pakken. Zijn eigen passieve neiging, gesymboliseerd door de volledige overgave die hij van zich laat eisen, bestrijdt hij door hem eerst

volledig te doorleven. Pas nadat hij volledig tot passiviteit is gereduceerd kan hij werkelijk sociaal actief zijn. Er staat nadrukkelijk in de tekst, dat zijn dood zijn grootste krachttoer is. Hij realiseert daarin zijn ideaal van eenwording door geboorte en dood, vernietiging en sociaal nut, te combineren in een scheppende regressie. Niet alleen combineert hij onderling tegenstrijdige behoeften; hij combineert ook het psychoanalytische individuele met het sociale, kollektieve belang.

De narratologische vragen van het begin kunnen worden beantwoord op verschillende niveaus. De aktantiële analyse verwees op het eerste gezicht naar een strijd tussen twee mannelijke machten (begunstigers). Aan het begin van de Delila-episode zijn de Filistijnen de drijfveer; aan het einde is Simson de arbiter. Drijfveer en arbiter zijn beide interpretaties van de aktantiële begunstiger. Maar hoe kunnen we spreken van strijd, als de verliezer zelf meewerkt? Geen echte strijd dus, maar ook niet zoveel mannelijkheid als men wel zou denken. De onzekere positie van de aktantiële begunstiger (zijn het de Filistijnen of is het Simson zelf?) verwijst naar een tweede betekenisniveau. Daar zien we een ander subjeet: Simson zelf, die zijn eigen, verzwegen/verdrongen doel nastreeft. Dat doel is in eerste instantie: duidelijkheid krijgen over zijn seksuele geaardheid. Delila is nu geen subjeet maar begunstiger. Samen met haar filistijnse bloedverwanten, de onbesnedenen, vertegenwoordigt zij de onreine, vrouwelijke kant, de kant van de lust. Zij staat voor de drijfveer die Simson op een spoor zet dat hem met angst vervult.

De Filistijnen krijgen nu een duidelijker betekenis. Zij staan voor het vrouwelijke. Daartegenover, en aan het einde van de episode, staat de mannelijke kant die de aktantiële positie van arbiter inneemt. Die kant wordt vertegenwoordigd door god, in het verbond van Simson met de mannelijke god. Deze strijd tussen de Filistijnen en god schakelt Delila als beslissende instantie uit. Zij handelt slechts in opdracht. Zij verliest daardoor haar narratieve positie, maar tegelijk haar schuld. De eigenlijke, onbewuste strijd in Simson zelf beperkt het aantal narratief functionele acteurs nog verder. God kan geïnterpreteerd worden als een aspect van Simsons persoonlijkheid. De Filistijnen zijn histories natuurlijk wel aanwezig, maar zijn in deze tweestrijd toch in de eerste plaats vertegenwoordigers. Evenals Delila helpen zij Simson duidelijkheid over zichzelf te verkrijgen. Zo wordt Simsons kringetje steeds kleiner. Hij eindigt dan ook in volstekte eenzaamheid, alleen met zichzelf gekonfronteerd: malende in de gevangenis. Pas als hij lang genoeg in zichzelf opgesloten geweest is, een tijdsverloop dat door het aangroeien van zijn haar wordt

uitgebeeld, is hij voldoende ‘gereinigd’ om zijn Nazireeërschap inhoud te geven. In het verbond met god, zijn keuze voor het exclusief mannelijke, vindt hij de kracht om de autogenese te forceren.

Ook de andere narratologische problemen komen nu in een ander licht te staan. Simsons visie wordt niet gegeven, hebben we gekonstateerd. Daar zijn twee verklaringen voor. Ten eerste heeft hij geen visie, althans geen visie die voor hemzelf duidelijk is. Zijn onbewuste visie wordt door Delila naar voren gehaald. Zij helpt hem, zichzelf te zien. Dat is dan tevens de tweede verklaring: het is wel degelijk zijn visie die gepresenteerd wordt. Delila houdt hem een spiegel voor, de spiegel die volgens de theorie van Lacan het subjeet in staat stelt zichzelf te ontdekken en zo zichzelf te konstitueren.

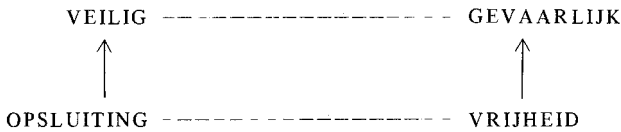
Tenslotte was er een vraag die het tekstnivo betrof. Waarom spreekt Simson slechts reactief, waarom heeft hij geen eigen initiatief? Het zal duidelijk zijn, dat de verklaring voor die eigenaardigheid ook in het licht van de psychoanalytische interpretatie gegeven kan worden. De gespreksituatie kan vergeleken worden met de psychoanalyse. In studies over de analytische therapie³⁶ wordt sterk de nadruk gelegd op het dialogische, dramatische aspect van de kuur. Daarom is zelfanalyse onmogelijk: de monoloog ontbreekt het aan dramatiek, aan de rolverdeling die de zo noodzakelijke overdracht mogelijk maakt. Delila's rol is in die zin enigszins te vergelijken met die van de analytikus. Pas als zij hem verwijt geen echte liefde, in de zin van overgave, voor haar te hebben, realiseert Simson zich de aard van zijn liefde en de angsten die dat bij hem wekt.

6. *Simson en het patriarchaat*

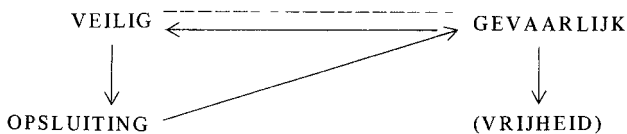
Wat betekent nu deze mythe van de sterkste man ter wereld voor ons? Het is in de eerste plaats de mythe van de *angst*. De angst voor het vrouwelijke, de vrouwelijke sex-appeal en de onreinheid. De angst voor de initiatie, voor de eerste keer. De angst voor de vagina dentata. De angst voor de emotionele overgave, voor de te sterke band. De angst voor de ouderdom en de angst voor de terugkeer naar de moederschoot, voor de machteloze positie van het kind. En bovenal, de angst veroorzaakt door het feit dat al deze dingen toch ook zo aantrekkelijk zijn. ‘Verlos ons van de liefde’: het is niet alleen de titel van een feministies boek, maar ook het thema van een gedicht dat

36. Zie de in noot 4 genoemde studies van Kuiper en Groen.

Napoleon schreef, ook het thema van veel, heel veel literatuur. Deze angsten van Simson leiden tot de zo herkenbare emotionele gereserveerdheid die voor veel mannen en hun partners het leven zo moeilijk maken. De emotionele remmingen zijn uitdrukkingen van een persoonlijk, dikwijls onbewust blijvend betekeniscomplex, dat uitgedrukt kan worden in een onvolledig semioties vierkant, waarin de angst en het verlangen duidelijk worden:

waarin de paradox te zien is van een veel voorkomende mannelijke visie op de vrouw. Dit vierkant is onvolledig, omdat er geen diagonale disjunctie-pijlen zijn te trekken. De beoogde veiligheid brengt opsluiting met zich mee, en opsluiting is gevaarlijk. Er ontstaat zo een vicieuze driehoek, waarbij de vrijheid wordt kortgesloten:

In deze kortsluiting maakt de regressieve persoonlijkheid rond. Het begrip van dit zo veel voorkomende complex heft het probleem dat erdoor wordt veroorzaakt, niet op. Maar wel is het uiterst belangrijk dat we beseffen, hoe ontzaglijk-onzeglijk indrukwekkend en angstwekkend het baren kan zijn voor wie zelf niet het vermogen tot baren heeft. Als dit complex tot gevolg heeft, dat mannen vrouwen onderdrukken, dan is dat niet omdat ze vrouwen inferieur vinden, maar omdat ze ze blijkbaar superieur vinden.

In de bijbel zijn sporen terug te vinden van het matriarchaat, dat door de joden is verdrongen. In de visie van de bijbel is die verdringing een vooruitgang, een bevrijding. Uit het voorafgaande moge blijken, dat het eerder een verlamdende regressie is. Die sporen van verdringing zijn te zien in allerlei dubbelzinnigheden, waarvan de slang de duidelijkste is. De slang is een fallies symbool, maar in het scheppingsverhaal wordt hij als symbool van slechtheid geassocieerd met de vrouw. Zijn verleidersrol wordt door Eva overgenomen, en zij is de hoofdschuldige van de zondeval. Terugkijkend naar het begin van de scène valt echter toch op, dat de slang het initiatief heeft. De

fallus verleidt de vrouw, en háár schuld is in de eerste plaats het verleid *worden*, het vatbaar zijn voor de charme van de fallus: onreinheid. En zo ontstond de dubbele moraal. De schuld van het eigen verlangen wordt op de vrouw geprojecteerd. Die projectie van de schuld op de ander is nodig, om de schuld te kunnen verdragen. Daarom ook moest Delila het initiatief nemen. Daarom ook was die vierde keer nodig, die erkenning *door de ander* van Simsons angsten. Die vierde keer maakt de volheid pas volledig. Vier is ook wel het symbool van het wiel, dat op zijn beurt de volheid symboliseert.

Een bijzonder sterk staaltje van zo'n vervolmaking van de drieëneheid waarin de verdringing van het vrouwelijke zijn meest radicale uitingsvorm vindt, is wel het kruisteken. 'In de naam van de vader, de zoon en de heilige geest -- amen'. Niet de vrouw is als vierde toegevoegd, maar het 'zo zij het', de bevestiging door, in de Ander. Het kruis: symbool van het lijden van de zoon gods op deze door lust verdorven aarde; symbool van het wiel, de volheid, die ook zonder de vrouw mogelijk zou zijn. Symbool echter ook, via de ronde, insluitende vorm, van de baarmoeder.

De moeite die steeds gedaan wordt het vrouwelijke te verdringen is een duidelijker bewijs van het dicht onder de oppervlakte doorleven van het matriarchaat, dan de schaarse positieve aanwijzingen. In die zin is het Simsonverhaal een *mise en abyme*, een spiegelbeeld van het hele Oude Testament. De schepping door god de vader, die krasse poging om van de scheppende moeder af te komen, zou bij naïeve lezing als 'bewijs' kunnen gelden: het is altijd zo geweest, al vanaf de schepping... Maar er is, in tegenstelling tot wat het mythise denken wil, wel degelijk een verschil tussen verhaal en werkelijkheid. Dat verschil zit in de houding van de mens. In een rationele wereld probeert de mens zich aan de werkelijkheid aan te passen. In een *mythise* wereld verandert de mens eenvoudig de wereld. Simson draagt daar zijn steentje aan bij. Als de macht van de vrouw over de geboorte onverdraaglijk is, maakt de man zijn eigen, symbolies mogelijke, baring: de autogenese, zoals god de vader, die met zijn schepping ook zichzelf schiep. Het belangrijkste wat we hieruit kunnen leren is misschien wel dit: de eenzijdig patriarchale maatschappij is gebaseerd op mythise denken.³⁷

37. Dezelfde kollega's die mij aan het begin inspireerden tot het schrijven van deze interpretatie, hebben achteraf de tekst krities willen doorlezen. Ik ben daarvoor Fokkelien van Dijk, Jan Fokkelman, Grietje van Ginneken en Han Verhoeff bijzonder dankbaar. Voor de eindversie blijf ik uiteraard zelf volledig verantwoordelijk.

*Appendix**De verborgen dialoog tussen Simson en Delila*

Rollen:

D1 = Delila (star voor zich uit pratend)

D2 = interpretatie van haar bedoeling (terzijde, vol passie)

S1 = Simson (star voor zich uit pratend)

S2 = interpretatie van zijn bedoeling (terzijde, vol angst)

- D1 Verklar mij toch, waarin je grote kracht schuilt, en waarmee je gebonden zou kunnen worden, zodat men je een beetje kan plagen.
- D2 Simson, wat gaat er in je om? Ik vind je zo geweldig. Ik ben kapot van je, maar dat geeft me ook een gevoel van onmacht. Geef je toch eens bloed; wat denk je, wat voel je als je zo stil bent?
- S1 Indien zij mij bonden met zeven verse pezen, die niet verdroogd zijn, dan zou ik zwak worden, zoals ieder ander.
- S2 Ik kan je mijn geheim niet prijsgeven. Maar het heeft iets te maken met het nieuwe, ongerepte. Alleen met unieke, nooit ervaren liefde ben ik te binden.
- D1 Zie je nu wel, je houdt me voor de gek. Zeg me toch, waarmee je gebonden zou kunnen worden.
- D2 Zie je nu wel, je neemt me niet serieus. Wat heb ik aan zulke vaagheden? Je wilt me niet zeggen wat je werkelijk bent, je wilt je niet blootgeven. Je wilt liever de bink uithangen, me intimideren, zodat je geen echte relatie hoeft aan te gaan. Als het er om gaat dat je alleen met nieuwe liefde te binden bent, dan begrijp ik iets niet. Over wie heb je het dan eigenlijk? We zijn geen van beiden als maagd aan deze relatie begonnen. En wat geeft dat, in godsnaam? Wil je met mij leven of wil je alleen maar een nummertje maken?
- S1 Als ze mij binden met nieuwe touwen, die nog nooit gebruikt zijn, dan zou ik zwak worden als ieder ander.
- S2 'In godsnaam'... Meid, als je eens wist wat een gevoelig punt je daar aanroert. Ik weet zelf niet wat ik wil. Ik hou van je, ik wil helemaal in je opgaan, ik wil met jou iets ervaren dat ik nog nooit heb meegemaakt. De band tussen ons is hechter, draait om méér dan seks alleen. Maar ik kan je dat toch niet zèggen? Zoiets zegt een man nu eenmaal niet. Van vrouwen kan je immers niet op aan. Als je er aan begint kom je er nooit meer vanaf. Als ik me blijf hullen in vage toespelingen houd ik tenminste iets bijzonders voor je. Mijn geheim is niet bepaald indrukwekkend. 'In godsnaam'... houd er over op, laat me mezelf voor de gek houden door jou voor de gek te houden.
- D1 Tot nu toe heb je met mij gespot en tegen me gelogen. Vertel me nu toch, waarmee je gebonden zou kunnen worden.
- D2 Ach Simson, ik begrijp je wel. Je bent gewoon bang. Daarom neem je me

niet serieus. Je wilt je niet binden. En aan de andere kant wil je wel dat ik me aan jou bind. Ik mocht eens vreemd gaan. Dan zou er weinig van je hanigheid overblijven. Maar besef je wel wat je je ontzegt op zo'n manier? Je kunt niet echt genieten van een relatie die zo ongelijk is. Dat nieuwe, dat unieke dat je van me vraagt, waarmee je dan wel te binden zou zijn, dat kan toch niet berusten op stiekem gedoe? We zijn al te sterk met elkaar verbonden. Die angst, die dubbele moraal maakt je niet gelukkig.

- S1 Als je mijn haar vastweeft met de schering van een weefgetouw...
- S2 Mijn god, wat ben ik aan het doen? Als ik mijn zin afmaak weet ze het. Delila, liefste, als je me bindt, als je onmisbaar voor me wordt... nee, laat ik stoppen. Als ik het zeg, als ik het denk, dan is het ineens waar. Dan is het ineens zeker. Waarom spoor ik je nu aan je onmisbaar te maken? Dan kan ik niet meer terug. En ik wil niet, ik wil niet, ik wil vrij blijven, o was ik nog maar een jongen. Ik verlang zo terug naar de jongensklub van toen ik tien was. Die spanning, die zekerheid dat je elkaar begrijpt. Geen claims, geen dwingende banden... wat wel ook al weer? Spanning, avontuur in onschuld. Vrouwen zijn zo eng.
- D1 O Simson, hoe kun je zeggen dat je van mij houdt, terwijl je je hart voor me verborgen houdt? Je hebt me nu drie maal niet serieus genomen, en me niet verteld waardoor je zo sterk bent. Vertel het me toch Simson, als je van me houdt, vertel het me dan.
- D2 Lieve Simson, kan je het niet? Kan je je niet overgeven? Ben je zo bang? Kijk eens naar me. Wie ben ik voor je? Ik begrijp je, maar dat is niet genoeg. Ik begrijp je angst, angst voor een verbintenis, angst voor seks, angst voor vrouwen. Maar de enige manier om daarover heen te komen is praten. Spreek je uit. Ik laat je niet ontsnappen, ik kan geen genoeg blijven nemen met een relatie zonder engagement. Je moet kiezen Simson, je moet zelf kiezen. Je bent geen jongetje meer, dat zich met zijn vriendjes kan inbeelden dat vrouwen niet bestaan, dat al die enge heksen weggefantaseerd kunnen worden. Ook al zouden alle mannen bij elkaar gaan zitten en de deur op slot doen, toch zouden vrouwen blijven bestaan. Simson, waar kies je voor, voor mij of voor je vriend, die je god noemt? Homoseksualiteit is geen schande, jongen. Als je dat liever wilt, zal ik je helpen. Maar ik kan je niet helpen zolang je het zelf niet wilt zien.
- S1 Jouw verdriet maakt mij verdrietig. Ik zal het je dan maar vertellen. Mijn haar is nog nooit geknipt, want ik ben een Nazireeër gods, vanaf dat ik uit de buik van mijn moeder kwam. Als mijn haar zou worden afgeknipt, dan zou ik mijn kracht verliezen. Dan zou ik net zo zwak worden als ieder ander.
- S2 God, god help me. Hier kan ik niet tegen op. Delila, jouw verdriet om mij is onverdraaglijk. Want het maakt de band tussen ons steeds sterker. En het is juist die band die me bang maakt. Jouw verdriet dringt helemaal in mij door. Die eenwording wil ik niet. Je verdriet werkt tegen je, tegen mij. Waarom kunnen we niet bij elkaar blijven en toch ieder apart bestaan? (...) Nee, ik weet het, je hebt gelijk. Ik besta niet apart. Ik ben

een deel, van jou of van hem. Ik moet kiezen. Help me toch. God, Delila, help me. Als je me helpt is het weer net als vroeger. Dan kan ik weer kind zijn. Dan neem jij weer de beslissingen voor me. Omdat ik dat zelf niet kan. Weet je nu, zie je nu, wat mijn geheim was? Mijn geheim is een gebrek. Ik heb nooit geleerd zelfstandig te zijn. Daarom ben ik zo bang voor die band. Ik moet opnieuw beginnen. Terug naar waar het mis is gegaan. O god, laat me opnieuw geboren worden. Alleen. Zonder vrouwen. Zonder moeder. Alleen.

Manja Zaat

De door Lillian Rubin gevolgde methode van onderzoek

Inleiding

De Amerikaanse onderzoekster en gezinstherapeute Lillian Rubin zal voor de meeste lezeressen van het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* geen onbekende zijn. Haar boeken *Pijn en Moeite*¹ en *Vrouwen van zekere leeftijd*² worden door erg veel vrouwen gelezen, zowel binnen als buiten de universiteit. Dit is vrij uniek. Immers, meestal worden verslagen van verricht onderzoek alleen door vakgenoten gelezen. Een verklaring voor haar populariteit zou kunnen zijn dat haar boeken helder geschreven zijn, terwijl de werkelijkheid niet versimpeld wordt, maar in al haar complexiteit wordt verwoord. Hierdoor vinden vele vrouwen in haar boeken aanknopingspunten met eigen ervaringen. Zo wordt het boek *Vrouwen van zekere leeftijd* (waarin uiteenlopende facetten van het leven van de vrouw in de middenfase van haar leven uitgebreid aan de orde komen) in veel Vido-groepen gebruikt.

De wijze waarop Lillian Rubin verslag doet van haar onderzoeken spreekt mij erg aan. Het was mij echter niet duidelijk op welke wijze ze haar onderzoek feitelijk had verricht. Over haar vooronderzoek, de wijze van interviewen en de wijze van ordening van het materiaal kreeg ik op grond van haar boeken nauwelijks duidelijkheid. Aan *Vrouwen van zekere leeftijd* voegde ze wel een methodologische appendix toe, maar die gaf op slechts enkele van mijn vragen antwoord, terwijl evenzovele nieuwe vragen omtrent haar methoden opgeroepen werden.

Dit deed mij ertoe besluiten om haar gedurende een studiereis (die ik in december 1980 door de VS maakte) op te zoeken en haar een aantal methodologische vragen voor te leggen. Tijdens een interview in San Francisco namen we stapsgewijs de verschillende fasen van

1. L.B. Rubin, *Pijn en moeite. Hoe arbeidersgezinnen leven*. Baarn (Ambo) 1979.
2. L.B. Rubin, *Vrouwen van zekere leeftijd*. Baarn (Ambo) 1980.

haar onderzoek 'Vrouwen van zekere leeftijd' door. Wegens tijdgebrek bleven er echter een aantal vragen liggen. Eenmaal terug in Nederland kwamen er bovendien weer nieuwe vragen bij. Een aantal van deze vragen werd in een op het interview volgende korrespondentie door haar beantwoord. Zo kreeg ik langzamerhand een duidelijker beeld van de manier waarop Lillian Rubin haar onderzoeken had verricht. In dit artikel probeer ik dit beeld aan de lezeres over te dragen, zonder te pretenderen hierin volledig te zijn.

De bedoeling van dit artikel is het verstrekken van informatie over de door Lillian Rubin gevolgde methode van onderzoek. Ik heb geprobeerd de kritiek die ik op sommige aspecten van haar werkwijze heb, zoveel mogelijk buiten dit artikel te houden. Ik ga er namelijk van uit, dat een discussie over haar onderzoeksmethoden pas zinvol is, wanneer iedere geïnteresseerde in een dergelijke discussie zich in voldoende mate op de hoogte heeft kunnen stellen van haar werkwijze. De inhoud van haar beide boeken veronderstel ik bekend. Hoewel het hierna volgende op beide onderzoeken van toepassing is, zal ik bij het geven van voorbeelden vooral uitgaan van het onderzoek dat tot het boek *Vrouwen van zekere leeftijd* heeft geleid.

De onderzoeksaanpak welke Lillian Rubin volgde staat niet op zichzelf, maar past in een Amerikaanse traditie van veldgericht, kwalitatief onderzoek. Zij is een aanhangster van de symbolies-interaktionistische wetenschapsopvatting. Haar wijze van gegevensanalyse is een praktische uitwerking van het door Glaser en Strauss³ voorgestelde theoretische raamwerk. Haar onderzoeken zijn globaal in drie fasen onder te verdelen. In het eerste gedeelte van dit artikel komt het vooronderzoek aan de orde. In het tweede gedeelte wordt haar methode van interviewen beschreven. Het derde gedeelte gaat in op de ordening en analyse van het verzamelde materiaal. In de nabeschouwing geef ik aan wat volgens mij de belangrijkste aspecten zijn van de door Lillian Rubin gevolgde methode van onderzoek en welke vragen er voor mij nog overblijven. Ik hoop dat dit artikel de geïnteresseerde lezeressen zal kunnen helpen bij de voorbereiding op het bezoek van Lillian Rubin in mei 1982.

1. Het vooronderzoek

Het vooronderzoek heeft betrekking op de periode voordat er interviews worden afgenomen. Het vooronderzoek omvat drie

3. B.G. Glaser, A.L. Strauss, *De ontwikkeling van gefundeerde theorie*. Alphen a/d Rijn (Samsom) 1976.

sub-fasen: het zelfonderzoek, de theoretiese voorbereiding en de praktische voorbereiding.

1.1. Het zelfonderzoek

In het zelfonderzoek ging Lillian Rubin bij zichzelf na, wat ze wilde gaan onderzoeken en welke ervaringen ze persoonlijk met het te onderzoeken onderwerp had. Ook probeerde ze in haar zelfonderzoek te bepalen wat haar motiveerde en welke doelen ze met haar onderzoek wilde bereiken.

Wat betreft haar persoonlijke motieven voor het doen van het onderzoek vertelde Lillian Rubin me: ‘Beide onderzoeken, “Pijn en Moeite” en “Vrouwen van zekere leeftijd”, zijn in feite een terugblik op mijn eigen leven. (...) In het geval van “Pijn en Moeite” leek het me erg belangrijk om naar mijn eigen achtergrond te kijken, om te zien waar ik vandaan kwam, om na te gaan wat hetzelfde was gebleven en wat nu was veranderd en om mijn identifikatie met mijn achtergrond – de arbeidersklasse – te behouden. Wat “Vrouwen van zekere leeftijd” betreft: ik voelde me een geluksvogel omdat ik in staat was geweest te bereiken wat ik bereikt had. Vooral ook, omdat ik de ongelijke kansen voor vrouwen bij het bereiken van zulke hoge posities kende. Ik wilde schrijven over de manier waarop vrouwen leven, welk lijden en welke pijn zij meemaken en ook waarom zij dat in de middenfase van hun leven meemaken.’⁴

Haar eigen ervaringen en het besef dat deze ervaringen (en gevoelens van onvrede) door veel vrouwen gedeeld werden vormen een belangrijke motivatie voor het onderzoek. ‘Toen ik begon met “Vrouwen van zekere leeftijd” had ik uiteindelijk de middenfase van mijn leven al achter me. Daarom wist ik al veel vanuit mijn eigen ervaring en de ervaringen van de vrouwen om me heen. Maar ik had geen idee in welke richting het onderzoek uiteindelijk in feite zou gaan. Ik dacht bijvoorbeeld niet toen ik begon, dat ik de algemeen aangehangen feministiese opvatting zou gaan betwisten dat vrouwen zijn zoals ze zijn omdat ze vanaf haar geboorte gesocialiseerd zijn tot passiviteit, afhankelijkheid, enzovoorts. Maar uiteindelijk bleek dat een fundamenteel deel van het boek te zijn geworden, het hele idee van het “ongrijpbare ik”-(elusive self).’

De ontdekking van dit ‘elusive self’ in het onderzoek was volgens Lillian Rubin alleen mogelijk door deze wijze van onderzoeken; zoals

4. Lillian Rubin verstaat onder ‘vrouwen in de middenfase van haar leven’ vrouwen tussen de 35 en 55 jaar, wier kinderen spoedig het ouderlijk huis zullen verlaten of wier kinderen het huis reeds verlaten hebben.

ze het zelf noemt in ‘an open-ended way’, dat wil zeggen zonder van tevoren nauwkeurig omschreven hypothesen op te stellen. Op grond van haar ervaringskennis kwam ze tot een aantal vooronderstellingen. Ze stelde bijvoorbeeld dat een aantal mythen in de samenleving vrouwen onderdrukken. Ze probeerde de werking en de betekenis van deze mythen voor de vrouwen in de middenfase te onderzoeken. Als voorbeeld noem ik hier twee mythen die over vrouwen bestaan en die Lillian Rubin in haar onderzoek aan de kaak stelde.

- a. Vrouwen in de middenfase van haar leven lijden aan een leeg-nestsyndroom zodra haar kinderen het huis uit zijn.
- b. Vrouwen in de middenfase van haar leven hebben minder behoefte aan seksueel contact met haar partner.

Lillian Rubin besloot een onderzoek te gaan doen naar de inhoud, werking en betekenis van mythen die bij vrouwen in de middenfase van haar leven voorkomen. Ze vertelde me: ‘Ik wilde aan de wereld in het algemeen en aan de vrouwen zelf in het bijzonder duidelijk maken, dat wat je innerlijke ervaringen ook zijn, wat je ook van het leven vindt, dat je daarin niet alleen staat. Dat een heel stel sociale factoren er de oorzaak van zijn dat vrouwen zich op 40-45-jarige leeftijd leeg en min of meer geïsoleerd voelen. En ik vermoed dat ik wilde dat zij voor haar eigen dochters iets anders zouden wensen en dat zij ze zouden opvoeden met een feministies perspectief.’

Hiermee is haar specifieke doel van het onderzoek ‘Vrouwen van zekere leeftijd’ verwoord. Net als in haar vorige onderzoek ‘Pijn en moeite’ wilde zij mythen ontmaskeren. Na dit zelfonderzoek ging Lillian Rubin zich wat meer theoreties inlezen. Ik zal deze fase aanduiden met ‘theoretiese voorbereiding’.

1.2. De theoretiese voorbereiding

In deze fase van theoretiese voorbereiding⁵ verdiepte ze zich in gegevens van de verschillende relevante vakgebieden (zoals geschiedenis, psychologie en sociologie). Toen Lillian Rubin bij verschillende vakgebieden te rade was gegaan wat er over ‘vrouwen in de middenfase van haar leven’ geschreven was, bleek daarover in het

5. Ter vermijding van misverstanden gebruik ik voor deze fase liever niet de aanduiding ‘probleem-analyse’. Het doel van een probleem-analyse is immers het formuleren van de te onderzoeken hypothesen. Vanuit haar symbolies-interaktionistische wetenschapsopvatting stelt Lillian Rubin nadrukkelijk: ‘Het is volgens mij het beste om niet van tevoren hypothesen op te stellen, om die vervolgens te proberen te bevestigen of te weerleggen. Je kunt beter eenvoudigweg een aantal algemene onderzoekskategorieën formuleren en proberen daarover iets te weten te komen.’

algemeen heel weinig bekend te zijn. Ze konstateerde in haar boek *Vrouwen van zekere leeftijd*: ‘Tot voor kort scheen de middenfase weinig meer dan een tussenstation tussen jeugd en ouderdom, amper de moeite waard om er aandacht of gesprekken aan te wijden. Toen werd deze fase plotseling een crisis.(...) In werkelijkheid is de middenfase noch een tussenstation, noch een crisis, maar een stadium als alle andere in de levenscyclus – een periode die haar eigen dilemma’s, haar eigen taken, haar eigen plezierige en pijnlijke kanten kent.’⁶

Zij konstateerde op grond van statistiese gegevens, dat voor het eerst in de geschiedenis een grote groep mensen in de middenfase van hun leven belanden.⁷ Haar veronderstelling was, dat de middenfase van het leven meer door kulturele dan door biologiese of psychologische factoren bepaald wordt. Ze wilde gaan onderzoeken wat dit voor consequenties had voor het leven van vrouwen. Tot nu toe was er nauwelijks kwalitatief onderzoek naar deze groep gedaan. En het schaarse statistiese cijfermateriaal dat beschikbaar was, zei weinig over het leven en de ervaringen van de vrouwen. Juist die ervaringen achter de cijfers wilde Lillian Rubin in haar onderzoek aan het licht brengen. Zij wilde weten hoe vrouwen zelf deze fase van haar leven beleven.

Lillian Rubin ging naar aanleiding van dit vooronderzoek overleg plegen met huisgenoten en vrienden, kollega’s en vakgenoten en deelnemsters aan het Faculty of Women’s Research Seminar. Dit is een groep van dertig vrouwelijke onderzoeksters die aan de Universiteit van Berkeley werkzaam zijn op het gebied van vrouwenstudies. Deze groep kwam de afgelopen vier jaar maandelijks bijeen. Men steunt elkaar in het wetenschappelijk werk vanuit een feministiese visie. Aan deze groep legde Lillian Rubin haar allereerste ideeën omtrent haar onderzoek voor. Ze schreef me: ‘Voor mij was de Faculty of Women’s Research Seminar in Berkeley belangrijk in het eerste stadium van ontwikkeling van de ideeën die uiteindelijk uitmondten in het boek *Vrouwen van zekere leeftijd*. Het was de plaats waar ik met mijn meest controversiële ideeën aan kon komen

6. L.B. Rubin, *Vrouwen van zekere leeftijd*, a.w., p. 16.

7. De gemiddelde levensduur van de vrouw is sinds het begin van deze eeuw sterk gestegen, namelijk van 54,6 tot 75,7 jaar. Het gemiddeld aantal kinderen per gezin is tegelijkertijd afgenomen van 3,3 tot 2,3. Daar de vrouw haar laatste kind tegenwoordig op jongere leeftijd baart, houdt haar verzorgende en opvoedende taak relatief eerder op. Het resultaat hiervan is, dat tegenwoordig man en vrouw gemiddeld nog 13 jaar samenleven nadat het laatste kind het ouderlijk huis heeft verlaten. Vroeger was dat gemiddeld slechts 1, 5 jaar.

en ze kon (laten) toetsen in een sfeer van absolute steun en veiligheid. Ze werden daar onderworpen aan een rigoureuus intellectueel onderzoek, maar wel in een sfeer die welwillend, vriendelijk en ondersteunend was.'

1.3. De praktische voorbereiding

Vervolgens bereidde Lillian Rubin zich prakties voor op de interviews. Ze stelde een aantal criteria op, waaraan de vrouwen die geïnterviewd zouden worden moesten voldoen. Ook trok ze twee assistenten aan, die samen de helft van alle interviews voor hun rekening zouden nemen. De praktische voorbereiding werd afgesloten met een serie van 25 proef-interviews.

Lillian koos de vrouwen voor alle interviews met behulp van de zogenaamde sneeuwbalmethode. Dit hield in dat Lillian aan vrienden en bekenden in haar omgeving vroeg of zij misschien vrouwen kenden, die aan haar onderzoek wilden meedoen en die voldeden aan de criteria. Nadat Lillian een beginlijst met namen had begon ze met het afnemen van de (proef-)interviews. Na ieder interview vroeg Lillian aan de vrouw of zij misschien iemand kende die ook geïnterviewd zou willen worden. Soms kon de geïnterviewde vrouw veel namen opgeven en soms slechts enkele. Uit deze namen koos Lillian Rubin er één of enkele om te gaan interviewen. Ze koos nooit een goede vriendin van de geïnterviewde vrouw, maar zoveel mogelijk een oppervlakkige kennis, die ver weg woonde. Deze werkwijze moest voorkomen dat ze enkel een uitgebreide vriendinnenkring interviewde. Een voordeel was dat de vrouwen die ze benaderde in het algemeen gemotiveerd waren om mee te werken aan het onderzoek. Het gaf weinig problemen om aan namen te komen. Toen ze ongeveer een-derde van de interviews had afgenomen, had Lillian voldoende namen voor de rest van haar onderzoek.

Achteraf controleerde Lillian of de groep vrouwen die ze onderzocht had representatief was voor de te onderzoeken deelpopulatie. Dit bleek inderdaad zo te zijn. Dit gaf Lillian vertrouwen in de sneeuwbalmethode als een methode welke een betrekkelijk ongekleurde steekproef kan opleveren.

Omdat het een onmogelijke opgave was binnen de gestelde tijd (drie jaar) 160 interviews af te nemen, trok ze hiervoor twee onderzoeksassistenten aan. Om te garanderen dat de interviews op een goede en onderling vergelijkbare wijze zouden worden afgenomen, werden de interviews zowel op een band opgenomen als (op hoofdpunten) gestenografeerd. Bijkomende voordelen hiervan waren dat het materiaal vrij volledig werd vastgelegd en dat Lillian

haar assistenten optimaal kon begeleiden. Hiervoor was het echter wel noodzakelijk dat de assistenten konden stenograferen.

Een andere eis was, dat de assistenten over kliniese vaardigheden beschikten. Ze schreef in de methodologische appendix van *Vrouwen van zekere leeftijd*: ‘Klinische vaardigheden zijn van onschatbare waarde (...) omdat (...) klinisch getrainde personen niet alleen zijn afgestemd op de dynamische processen in de ander, maar ook geleerd hebben die van henzelf in de gaten te houden om de kans op wederzijdse beïnvloeding tot een minimum te beperken. Dat houdt in dat zij beter in staat zijn hun eigen neiging tot projectie te bedwingen, en dus beter dan de meeste anderen het perspectief van de ander kunnen “horen” en bevatten, ook al gaat het om buitengewoon emotionele zaken.’⁸

Deze eis heeft ook te maken met haar opvatting, dat een interview het midden dient te houden tussen een onderzoeksinstrument en een therapeuties gesprek. ‘De stijl van de interviews houdt het midden tussen een onderzoeksinstrument en een therapeutisch gesprek – een techniek die grotere flexibiliteit en aanpassing mogelijk maakt en die onvoorziene gegevens gemakkelijker naar boven brengt. Tegelijkertijd voorkomt het doelgerichte karakter van het interview dat er oeverloos gediskussieerd zal worden, levert het de garantie dat alle interviewsters dezelfde basisgegevens verzamelen en verschafft het de interviewster de basisstructuur aan de hand waarvan zij de interviewsituatie meester kan blijven.’⁹

De interviewster zou in staat moeten zijn om gedurende het interview een sfeer te creëren en in stand te houden, waarbinnen de geïnterviewde zich veilig en vertrouwd voelt. Hierdoor moet de mogelijkheid worden geschapen om over onderwerpen te praten, die in het dagelijks leven niet zo gemakkelijk aan de orde komen. Een juist inschatten van de interview-situatie door de interviewster is van cruciaal belang, want op grond daarvan neemt ze beslissingen, zoals het wel of niet doorgaan op een onderwerp en de wijze waarop ze op een onderwerp zal doorgaan.

Aan de hand van geluidsbanden kon Lillian Rubin haar assistentes begeleiden in de techniek van het afnemen van interviews. Ze schreef me: ‘Door de onbewerkte geluidsopnames af te luisteren was ik in staat om mijn assistenten een vorm van supervisie te bieden, die niet mogelijk was geweest als ik alleen de transkripties voor me had gehad. We luisterden vaak samen naar de banden (of belangrijke

8. L.B. Rubin, *Vrouwen van zekere leeftijd*, a.w., p. 200.

9. Idem, p. 199.

gedeelten daaruit), waarbij ik dan aan hen kon duidelijk maken, wanneer ze bepaalde openingen hadden gemist, waardoor ze op een vraag door hadden kunnen gaan of een bepaalde lijn van vragen hadden kunnen volgen. Ik kon suggesties doen over de soorten van vragen welke wellicht beter bruikbaar geweest zouden zijn bij het aan het licht brengen van de gegevens waar we naar zochten. Het is duidelijk dat ik tijdens zulke supervisie-bijeenkomsten veel meer leerde over de geïnterviewde, doordat de interviewster haar waarnemingen en gedachten met mij deelde. Tegelijk leerden mijn assistenten hoe je dieper kon vragen in een interview (hoe je meer uit een interview kon halen), hoe je vragen effectiever kon gebruiken en (in het algemeen) waar zelfbeheersing en terughoudendheid nodig waren en waar niet.'

Haar proef-interviews in het vooronderzoek zijn vrij open van aard. Ze noemt ze dan ook open interviews. Onder een 'open interview' verstaat Lillian een interview waarbij de onderzochten een grote inbreng hebben bij de gespreksonderwerpen. Lillian gaf mij de volgende redenen voor deze openheid: 'Ik werk liever niet met van tevoren geformuleerde vragen omdat je je met een vragenlijst verplicht voelt de lijst netjes af te werken. Zonder vragenlijst voor je neem je eerder de vrijheid om in te gaan op belangrijke uitspraken van de geïnterviewde. Zo heb je meer kans om nieuwe en interessante paden te bewandelen.'

De lijst van gespreksonderwerpen waarmee Lillian Rubin werkte stelde ze samen aan de hand van haar bevindingen uit het vooronderzoek. In een proef-interview kon de geïnterviewde een nieuw onderwerp in het interview aan de orde stellen. Vaak stelde Lillian in een ander interview dit onderwerp opnieuw aan de orde. Op deze wijze probeerde ze erachter te komen of het onderwerp door meerdere personen belangrijk gevonden werd. Als dat het geval bleek, werd het in haar lijst met gespreksonderwerpen opgenomen. Het omgekeerde gold voor een onderwerp dat niet bij meerdere personen bleek te leven; dat verdween na de proef-interviewperiode van haar lijst met gespreksonderwerpen. Door deze werkwijze kreeg de lijst van gespreksonderwerpen langzamerhand haar definitieve vorm.

Na deze proef-interviewperiode kon Lillian samen met haar assistenten beginnen aan de honderdzig interviews. Alleen deze interviews zouden betrokken worden in de analyse welke op de interview-fase volgde.

2. De interviews

2.1. De kenmerken van de interviews

De interviews waren ‘open-ended’ en werden gekenmerkt door een associatief karakter en door diepgang. ‘Open-ended’ hield in dat Lillian Rubin in deze fase een lijst met min of meer vaste gespreksonderwerpen had, maar dat ze toch bleef proberen de geïnterviewde tijdens het interview ruimte te geven. Ze vertelde me: ‘Ik denk dat deze manier van onderzoeken, zonder van tevoren vastgestelde hypothesen, heel erg belangrijk is. Omdat we, als we gaan onderzoeken met hypothesen en we daarmee bijvoorbeeld denken te weten wat we zullen aantreffen, dat dan gewoonlijk ook aantreffen. Als we daarentegen proberen om onbevooroordeeld te blijven, om onze hoofden helder te houden, dan zouden we wel eens iets nieuws kunnen vinden. (...) Ik bedoel, zet nou eens alles wat we horen en lezen over vrouwen opzij, zet het eens even opzij als je aan het interviewen bent.’ Als een onderzoekster in staat is om zich in het interview zo op te stellen, kunnen er volgens Lillian Rubin nieuwe dingen boven komen die zowel onderzoeksters als onderzochte kunnen verbazen.

Lillian werkte in haar interviews met associaties. Dit hield in, dat ze degene die ze interviewde vroeg of die het eerste gevoel dat bij een bepaald woord naar boven kwam, onder woorden wilde proberen te brengen. Vervolgens vroeg ze daarop door. Ze lichtte me dat als volgt toe: ‘Als ik zeg “Wat is jouw associatie bij het woord onafhankelijkheid?” en een vrouw zegt “eenzaamheid” dan zeg ik “Wat betekent dat? Waarom en hoe?” Het is bijvoorbeeld interessant dat de meeste mannen gewoonlijk “vrijheid” antwoorden. Wat vind je daar nou van?’ Door zo met associaties te werken hoopte Lillian dat de geïnterviewde bij haar eigen ervaringen en gevoelens bleef. Hierdoor werden soms verschillen tussen man en vrouw duidelijk, zoals in het hierboven geciteerde stukje al geïllustreerd werd.

Een kenmerk dat hieruit voortvloeide, is dat er gedurende het interview diep ingegaan werd op ervaringen die de geïnterviewde naar voren bracht. Samen met Lillian probeerde de geïnterviewde meer inzicht te krijgen in een aantal ervaringen uit haar leven, hoe ze dat had beleefd, welke betekenis dat voor haar leven had gehad en waarom. Een voorbeeld ter verduidelijking. Lillian stelde steeds een vraag over de inzet van de geïnterviewde voor het in stand houden van haar huwelijk. Ze stelde deze vraag als ze al een langere tijd met de geïnterviewde gesproken had. In veel interviews werd door de geïnterviewde min of meer de suggestie gewekt, dat zij er

verantwoordelijk voor was en daarom andere behoeften terzijde had geschoven. Maar aan de andere kant had de man toch ook belang bij en behoefte aan dat huwelijk? Lillian wilde over deze situatie duidelijkheid en stelde de volgende vraag: ‘Uit uw manier van leven krijg je de indruk alsof alleen u dit huwelijk waardevol vindt. Toch is het ook al zo’n twintig jaar het huwelijk van uw man. Denkt u niet dat hij het waardevol genoeg vindt om zich dit keer enigszins aan uw behoeften aan te passen?’¹⁰ De wijze waarop de geïnterviewden op deze tamelijk indringende vraag reageerden, varieerde nogal, vertelt Lillian in haar boek. Een vrouw vertelde bijvoorbeeld dat ze verschillende malen geprobeerd had om iets voor zichzelf op te bouwen in haar huwelijk. Zo had ze vroeger eens geprobeerd om zich serieus aan het schrijven te wijden en net toen het voor haar gevoel erg goed ging met haar boek, begon haar man haar volle aandacht op te eisen. Lillian probeerde dicht bij de gevoelens van de vrouw te blijven door haar de volgende vragen te stellen. ‘Hebt u het stuk waaraan u bezig was afgemaakt?’ ‘Wat hebt u gedaan?’ ‘Was dat uw laatste poging om te schrijven?’ ‘Wat hebt u toen gedaan?’ ‘Hebt u ook de mogelijkheid overwogen om door te gaan en te kijken wat er dan zou gebeuren?’¹¹ Op deze wijze ontstond er een levensverhaal van de geïnterviewde. Daar was het Lillian ook om te doen in haar onderzoek. Ze wilde weten hoe mensen denken en handelen in hun leven en hoe ze dat ervaren en beleven.

Het zal begrijpelijk zijn dat er vaak vrij veel tijd nodig is om tot een dergelijke diepgang te komen. De interviews duurden dan ook minstens drie uur, maar soms ook wel tien uur, waarvoor meerdere bezoeken aan de geïnterviewde noodzakelijk waren. Lillian interviewde ook vaak buitenshuis, bijvoorbeeld op het werk van de geïnterviewde. Hierdoor kreeg ze een vollediger beeld van de situatie van de vrouw. Vaak bleek dit ook van essentieel belang voor het verkrijgen van een beeld van de persoonlijkheid en het ik-besef van de vrouw. In hoofdstuk 3 van het boek *Vrouwen van zekere leeftijd* beschrijft ze dit uitvoerig.

2.2. De manier van interviewen

Lillian bereidde dus geen vragenlijst voor, maar een lijst met gespreksonderwerpen in trefwoord-vorm. Bij het onderzoek ‘Vrouwen van zekere leeftijd’ stonden bijvoorbeeld onder andere de volgende onderwerpen op de lijst: moederschap, mate waarin men

10. Idem, p. 132.

11. Idem, pp. 133-134.

tevreden is over het huwelijk, beleving van seksualiteit, toekomstperspectief. Met deze lijst ging ze naar de geïnterviewde en stelde de onderwerpen op de volgende wijze aan de orde: 'Ik zei gewoon tegen een vrouw: "Ik zou graag met je praten over hoe jouw ervaring was met het moeder-zijn. Laten we maar beginnen met toen je eerste kind geboren was. Wat betekende dat voor je leven, je huwelijk en dergelijke?"' Als de vrouw na enige tijd van het onderwerp 'moederschap' afstapte en zelf op een ander onderwerp (bijvoorbeeld seksualiteit) overstapte, liet Lillian dat gebeuren. Vaak kwam de vrouw later in het interview verschillende malen op bijvoorbeeld het onderwerp 'moederschap' terug. In de interviews werden de onderwerpen niet in een vaste volgorde besproken, maar kwamen ze veeleer verschillende keren in het interview terug.

Bij de meeste vrouwen riepen de onderwerpen die Lillian Rubin in het interview aan de orde stelde, erg veel op. Ze konden vaak uren met haar praten. Soms kwam er informatie naar boven in het interview welke Lillian helemaal niet verwacht had. Een voorbeeld ter verduidelijking. In het onderzoek 'Pijn en moeite' kwam ze in een interview op het erven van geld. Ze vroeg aan de geïnterviewde wat zij zou doen als ze een miljoen dollar zou erven. Lillian verwachtte een antwoord dat betrekking zou hebben op gevoelens omtrent het werk. Het antwoord had echter betrekking op een totaal andere zaak, namelijk op de manier waarop de geïnterviewde haar maatschappelijke positie ervoer. Allerlei gevoelens van onmacht en aan de kant geschoven zijn kwamen in dat antwoord naar voren. De geïnterviewde gaf heel duidelijk aan, dat het bezitten van zoveel geld alles te maken had met macht. Het erven van een miljoen dollar zou haar positie in de samenleving veranderen, zou haar macht geven.

In de interviews die op deze 'ontdekking' volgden, nam Lillian Rubin dit punt voortaan op als gespreksonderwerp en stelde ze steeds opnieuw deze vraag: 'Wat zou je doen, als je een miljoen dollar zou erven?' De antwoorden op deze vraag vertoonden grote overeenkomsten met het eerder genoemde antwoord over macht. De associatie die de eerste geïnterviewde had bij het erven van een miljoen dollar was niet uniek voor haar alleen, maar bleek een associatie die ook bij anderen voorkwam.

Dat een interview dat intensief op de verschillende levenservaringen van de geïnterviewden ingaat, een goede afronding behoeft, spreekt voor zich. Lillian vertelde me hierover: 'Ik beëindig nooit zomaar een interview. Ik blijf altijd nog een poosje hangen en praat over hoe zij het interview gevonden hebben. Ik bied mijn hulp

aan als ze (met wat dan ook) hulp nodig hebben. Als ze in de loop van het interview hun zorg uitspreken over bepaalde psychologische problemen waar ik iets van weet, dan bied ik ze aan wat ik kan.'

Lillian heeft twee banen: een als onderzoekster en een als psychotherapeute. En omdat ze zich verantwoordelijk voelde voor de geïnterviewden die haar onderzoek mogelijk maakten, probeerde ze hen, indien nodig, zo goed mogelijk te helpen. Ze deed wat binnen haar mogelijkheden lag. Zo stelde ze zichzelf beschikbaar voor psychologische consultaties en daar waren voor de geïnterviewden geen kosten aan verbonden.

Ook was het geen ongewoon verschijnsel dat de mensen haar 's avonds opbelden om haar informatie te vragen. Dit kon over van alles gaan, maar het had vaak betrekking op de problemen die in het dagelijks leven in een gezin spelen (werkloosheid, schoolkeuze enzovoort). Lillian werd ook door de geïnterviewden op de hoogte gehouden als het goed met hen ging (bijv. het behalen van een diploma, het vinden van een baan, enzovoort). Lillian heeft nog steeds met veel geïnterviewden uit beide onderzoeken contact. Voor Lillian zijn ze een deel van haar leven gaan uitmaken.

Door deze manier van afronden van het interview, hoopte Lillian dat ze haar 'schulden' aan de geïnterviewden 'terugbetaalde'. Ze noemde het 'schulden' omdat ze een beroep deed op de geïnterviewden gedurende het onderzoek. Zij vormden voor haar de belangrijkste bron van informatie. Na de interviewfase speelden de geïnterviewden binnen het onderzoek echter geen actieve en belangrijke rol meer.

3. De ordening en analyse van de interviews tot een eindverslag

3.1. De ordening van de gegevens

Lillian Rubin maakte stenografiese aantekeningen gedurende het interview. Na ieder interview las ze haar aantekeningen thuis over en zette de gegevens over hetzelfde gespreksonderwerp bij elkaar. Dit was noodzakelijk omdat de onderwerpen gedurende het interview verschillende keren terugkwamen, een konsekwentie van een open en associatieve manier van interviewen. Gedurende deze eerste ordening van het materiaal speelden bij haar allerlei ideeën naar aanleiding van het materiaal door het hoofd. Ook dat legde ze schriftelijk vast. Ze schreef in de appendix van haar boek: 'Door deze verwerkingsmethode wordt het transcript in dubbel opzicht tot een waardevol instrument. Het is uiteraard de bron van alle gegevens.'

Maar de noodzaak tot rangschikken betekent tevens de noodzaak om erover na te denken terwijl deze nog vers zijn. En het registreren van de gegevens in hun nieuwe rangschikking biedt de gelegenheid om eventueel de ideeën van de onderzoekster over het materiaal eraan toe te voegen. Zodoende vindt een groot deel van de analyse die tijdens het hele onderzoek voortduurt, op dat moment en in die vorm plaats.¹²

Dit betekende voor haar onderzoek in deze fase konkreet het volgende: 'Zo is een groot deel van de analyse van het moederschap en van de opmerkingen over het leeg-nest-syndroom in dit boek het resultaat van dat voortdurende proces van registreren, zuiveren en herformuleren, dat plaatsvond tijdens het rangschikken en transcriptie-klaar maken van het interviewmateriaal.'¹³

Vervolgens sprak ze haar geordende stenografiese aantekeningen van het interview en haar eerste analyse ervan op een kassette in. Deze werd dan uitgetypt. Ze beschreef me het resultaat als volgt: 'Wat ik terug krijg is een interview dat zo'n 20 tot 25 bladzijden lang is. Het bevat alles over 'moederschap' samengebracht op één plaats. Op het eind staan mijn gedachten, commentaren of een stuk analyse. En als ik dan de gegevens ga analyseren, hoef ik niet 25 bladzijden door te lezen om alles op te zoeken wat ik in de analyse over 'moederschap' wil betrekken. Het staat nu allemaal netjes bij elkaar.'

Deze procedure werd bij alle interviews gevolgd (dus voor het onderzoek 'Vrouwen van zekere leeftijd' 160 maal). De interviews die door haar twee assistenten waren afgenomen, maakten (voorafgaand aan deze eerste ordening) nog een extra procedure door. Evenals Lillian Rubin stenografeerden de assistenten de hoofdpunten van het interview, maar tevens werd het gesprek op de band opgenomen. Later luisterde Lillian Rubin samen met de assistenten de bandopname af en vergeleek ze de gesproken tekst met de stenografiese aantekeningen om te controleren of de juiste hoofdpunten stenografies waren vastgelegd. Tevens had het afdraaien van de band voor Lillian Rubin de functie, dat ze zich een vollediger beeld van de geïnterviewde kon vormen. Dit was van belang om de gegevens zo goed mogelijk te kunnen analyseren. Ze schreef me hierover: 'Door naar geluidsopnamen te luisteren, was ik in staat om mijn eigen indruk te krijgen van de persoon met wie ze gesproken hadden, om een duidelijke voorstelling te krijgen wat voor een type vrouw geïnterviewd was en wat haar problemen waren. Door naar het

12. Idem, p. 202.

13. Ibidem.

geluid en de klank van haar stem te luisteren, naar de manieren waarop zij op de vragen antwoordde, begreep ik iets van de persoonlijkheid van deze vrouw op een manier die onmogelijk geweest zou zijn, als ik alleen af had moeten gaan op de getypte transkriptie.'

Nadat de bandopname was afgeluisterd en de stenografiese aantekeningen van de assistente (indien nodig) waren aangevuld, voegde Lillian Rubin haar eerste opmerkingen aan het betreffende interview toe. Vervolgens werd alles op een band ingesproken, die later werd uitgetypt.

Nadat de 160 interviews op deze manier waren geordend en Lillian Rubin haar eerste analyse aan de aantekeningen van haar assistenten had toegevoegd en alles was uitgetikt, kon voor het hele materiaal de bundeling per gespreksonderwerp beginnen. Hiervoor nam Lillian Rubin alle 160 interviews op één onderwerp door. Ze noteerde per interview op een aparte A5 kaart aan de voorzijde in het kort de belangrijkste informatie over het betreffende onderwerp. Op de achterkant van de kaart vermeldde ze in het kort haar eerste analyse die ze naar aanleiding van de informatie op de voorzijde in de eerste ordeningsfase al had gemaakt. Op deze manier kreeg ze 160 kaarten, waar op de voorzijde de belangrijkste informatie stond over een onderwerp en op de achterzijde haar commentaar.

Deze procedure werd toegepast op alle andere gespreksonderwerpen. Op deze wijze had ze de 160 interviews, elk bestaand uit zo'n 20-25 pagina's, overzichtelijk geordend. Voor elk gespreksonderwerp bleef een stapeltje van 160 A5 kaarten over. Toch bleef de berg materiaal die ze toen overhield erg hoog. Deze stapels met kaarten vormden het materiaal dat ze zou gaan analyseren en waaruit ze haar konklusies zou gaan trekken.

3.2. De analyse van de interviews

De analyse van de interviews beschouwt Lillian Rubin als een intensieve, alles opeisende fase. 'Als ik begonnen ben met het analyseren van de gegevens dan denk ik er steeds over, ik eet ermee, ik drink ermee, ik slaap ermee, het houdt me steeds bezig.'

De problemen waar ze in eerste instantie geen vat op meent te kunnen krijgen legt ze aan bevriende vakgenoten voor. Ook leest ze veel in deze periode om meer greep te krijgen op de vaak complexe problematiek en de tegenstrijdigheden die uit haar gegevens naar voren blijken te komen.

Verder probeert ze op sommige gespreksonderwerpen verder door te gaan in een door haar begeleide therapie-groep. Op deze wijze

probeert ze dichter bij de kern te komen. Reeds enige jaren begeleidt Lillian Rubin een groep van acht vrouwen: de 'Tuesday evening group'. Gedurende het onderzoek was haar opgevallen dat bepaalde onderwerpen die in de interviews erg belangrijk bleken, ook in haar therapie-groep vaak aan de orde waren. Ze zag mogelijkheden om enkele beperkingen van de interviews op te vangen in de therapie-groep. Ze schreef me hierover: 'Het is duidelijk dat ik mij bij de onderzoeksinterviews beperkingen oplegde. Ik kon natuurlijk niet te diep op bepaalde zaken ingaan. Maar zulke beperkingen zijn afwezig in een therapeutische relatie. Daarom was ik in staat om die therapeutische relaties als hulp te gebruiken bij het begrijpen van een gedeelte van het materiaal dat ik in de interviews verzamelde. In deze zin speelde deze groep een heel belangrijke rol in het onderzoek, dat wil zeggen dat ik door het karakter van een therapeutische relatie en door het feit dat er bijna geen beperkingen zijn in wat je in zo'n relatie kunt onderzoeken, in staat was de gegevens van het onderzoek veel verdergaand te begrijpen en te interpreteren dan ik gekund zou hebben, wanneer deze vrouwen niet haar ervaringen met mij hadden willen delen.'

Ook pleegde ze in de analysefase nog overleg met haar onderzoeksassistenten. Strikt genomen was hun werk na het afnemen van de interviews afgelopen, maar Lillian Rubin trad nog herhaaldelijk met hen in contact. Zij waren inhoudelijk erg goed op de hoogte, zowel door het afnemen van de interviews als door de begeleidingssessies met Lillian Rubin, waarin een eerste analyse ter sprake was gekomen. Het was een periode waarin ze veel praatte en brainstormde met haar kollega's. In deze fase van het onderzoek kreeg ze nogmaals de gelegenheid om haar werk op het Faculty of Women's Research Seminar te bespreken.

Langzaamaan begon zo voor haar de analyse vorm te krijgen en kon ze aan haar boek concrete inhoud gaan geven.

3.3 Het schrijven van het onderzoeksverslag in boekvorm

Ze vertelde over de periode dat ze het manuscript aan het schrijven was: 'Het is een zwaar en moeilijk proces. Het is niet eenvoudig. Het gaat maar door (het lijkt wel voor eeuwig) en je brengt heel wat nachten woelend en draaiend in je bed door, terwijl je probeert ergens uit te komen, waar je niet helemaal uit kunt komen. Of als je er tenslotte uitkomt, dan nog ... het proberen op zo'n manier op te schrijven dat het helder en begrijpelijk en volledig genoeg is, zodat je niet bezig bent een menselijke ervaring te simpel voor te stellen. Het proces van het analyseren van de gegevens en daar iets zinvol van

maken, is gewoon een menselijk proces dat plaatsvindt tussen mensen.’

Ze liet delen van het manuscript aan een aantal mensen lezen, variërend van huisgenoten en kollega’s tot vriendinnen en een aantal geïnterviewden. Aan ieder vroeg ze op grond van diens specifieke ervaringen en deskundigheid het manuscript te lezen. Zo liet ze een aantal geïnterviewden uit haar onderzoek delen van het manuscript lezen. Ze deed dit om er zeker van te zijn dat ze de gegevens juist geïnterpreteerd had. Maar vooral vond ze het erg belangrijk dat de vrouwen het verslag leesbaar zouden vinden.

Ze ging met de geïnterviewden naar aanleiding van commentaar op de inhoud van het manuscript wel in discussie, maar slechts tot op zekere hoogte. Ze schreef me hierover: ‘Als wij de deelnemers aan het onderzoek de analyse van het onderzoek werkelijk laten meebepalen, dan geloof ik dat we een basis-principe van de sociale wetenschappen geweld aandoen. Ik bedoel daar niet mee, dat we doof moeten zijn voor de kritiek van de mensen over wie we schrijven, verre van dat! Maar ik vind wel, dat als haar mening en die van ons niet geheel overeenstemmen, dat we dan niet zonder meer die van haar als de juiste moeten aksepteren. Want steeds wanneer we proberen ook maar iets verder te komen dan de oppervlakte van het leven, dan zal op z’n minst een deel van het portret dat we zullen schetsen minder flatteus blijken. En de mensen over wie we schrijven zullen er zeker belang bij hebben om dat te veranderen. Gewoonlijk niet omdat ze zich beter voor willen doen, maar omdat het beeld dat wij laten zien te pijnlijk of moeilijk is om gemakkelijk te aksepteren. In zulke gevallen hebben wij de verplichting om naar de respondenten te luisteren, om haar bezwaren en kritiek grondig met hen door te spreken. Het is best mogelijk dat we de gegevens niet goed hebben geïnterpreteerd of begrepen, of tenminste een deel ervan. Maar als er verschillen van mening blijven bestaan, dan zijn we verplicht om weer te geven wat ons eerlijk en integer lijkt. We zouden (als dat redelijk is) tevens de alternatieve opvatting kunnen geven, waarbij we aan onze lezeressen uitleggen hoe wij tot onze overtuiging zijn gekomen. Maar als we vinden dat we gelijk hebben, dan moeten we aan onze overtuiging vasthouden.’

Haar kollega’s en vakgenoten vroeg ze om haar analyses en conclusies met name op inhoudelijke punten te bekritisieren. Ook vroeg ze hun een indruk te geven van de overtuigingskracht van de tekst, of het toch geen versimpeling van de complexe werkelijkheid was geworden, of het nog wel helder en leesbaar gebleven was. Enkele vrienden en huisgenoten lazen met name die gedeelten,

waarin ze over haar eigen leven schreef (het begin van het boek, waar ze zich aan de lezeres voorstelt en aan de hand van haar levenservaringen op de onderzoeksproblematiek komt). Maar ook vroeg ze hun om hun algemene indruk over het manuscript te geven.

Aan alle lezers/lezeressen van haar manuscript en van haar boek vraagt Lillian Rubin bij zichzelf na te gaan of ze zich in het beschrevene herkennen: 'Maar als de lezer(es) zich op de bladzijden van dit boek op vertrouwd terrein voelde, als de empirische werkelijkheid zoals hier beschreven, die vertrouwde klank van de waarheid heeft – zij het een waarheid die voorheen nog niet duidelijk werd begrepen of verwoord – dan heeft dit werk zijn doel bereikt.'¹⁴

Nabeschuwing

In deze nabeschuwing wil ik (slechts heel in het kort) aangeven, wat ik van de wijze waarop Lillian Rubin haar onderzoek verrichtte vind. Bij iedere fase van haar onderzoek zou ik een lijstje met punten op kunnen noemen welke mij beter of slechter bevallen. Gezien de lengte van dit artikel wil ik me echter beperken tot het aangeven van het voor mij meest belangrijke aspect van elke fase van onderzoek, en van de voor mij meest belangrijke resterende vraag.

Het belangrijkste positieve punt van de manier waarop ze haar *vooronderzoek* inricht vind ik, dat ze vanuit haar eigen ervaringen een onderzoek begint. Ze zet in feite haar persoonlijke twijfels om in wetenschappelijke twijfels. Door vanuit die twijfels een aantal vooronderstellingen te formuleren en die te confronteren met de verschillende wetenschappelijke en maatschappelijke opvattingen stuit ze op mythen. Van hieruit kan ze deze signaleren, onderzoeken en ontmaskeren.

Het is mij echter nog niet geheel duidelijk, op welke manier ze haar eigen ervaringen en haar wetenschappelijke opvattingen integreert. Ik vraag mij af, welke gegevens ze wel en welke ze niet gebruikt. Hoe werkt de selectie? Ik vind dit belangrijk omdat op grond van die confrontatie tussen ervaringskennis en wetenschappelijke kennis de eerste selectie van de gespreksonderwerpen voor de interviews plaatsvindt.

Het belangrijkste aspect van haar *wijze van interviewen* is haar houding tegenover de geïnterviewde. Voordat ze aan het interview begint, heeft ze zich grondig voorbereid, maar anderzijds weet ze

14. Idem, p. 203.

haar vooronderstellingen opzij te schuiven als ze het interview afneemt. Hierdoor krijgt de geïnterviewde werkelijk ruimte om haar verhaal te doen en komt er informatie naar voren, die de geïnterviewde zelf belangrijk vindt. Als een onderzoekster haar vooronderstellingen en voorgebakken konklusies op het moment van interviews opzij kan zetten, dan kan ze wellicht echt nieuwe dingen ontdekken.

Het is mij onduidelijk, waarom ze niet net als haar assistenten haar interviews op de band opneemt. Zij ontleemt daardoor haar assistenten de mogelijkheid feed-back te geven. Ook al heeft een onderzoekster nog zoveel ervaring in het afnemen van interviews, de mogelijkheid van het optreden van blinde vlekken blijft bestaan. Anderen (in dit geval haar assistenten) zouden haar hier dan eventueel op kunnen attenderen.

Het belangrijkste aspect van haar *ordenings- en analysefase* vind ik, dat ze in staat is, om de enorme hoeveelheid vergaard materiaal uit de diepte-interviews te ordenen en te analyseren, zodat ze een helder en overtuigend onderzoeksverslag weet te produceren. Ieder die enige ervaring heeft in het doen van kwalitatief onderzoek, zal zelf hebben ervaren hoe moeilijk dit is.

Wat voor mij van de ordenings- en analysefase onduidelijk blijft, is op grond waarvan ze haar materiaal selekteerde voor haar eindverslag. Ik zou haar willen vragen, wat er nu uiteindelijk wel en wat niet in haar eindverslag komt, en op grond van welke criteria? Zo is het mij onduidelijk of al de gebruikte gespreksonderwerpen uiteindelijk ook in haar boek aan de orde zijn gekomen.

Woord van dank

Ik zou Katinka de Jong en Corrie Stockman willen bedanken voor de transkriptie welke zij hebben gemaakt van de kassettes met het interview met Lillian Rubin. Tevens hebben zij en ook Joop Teunissen en Jaap de Jong mij bij het schrijven van dit artikel erg geholpen met hun stimulerende opmerkingen en discussies.

Maria Mies

Vrouwenstudies of feministische studies?

Het debat over feministiese wetenschap en methodologie*

1. Inleiding

In februari 1977 vond in Frankfurt het eerste kongres plaats van feministiese sociale wetenschapsters die een jaar later de vereniging 'sociaal-wetenschappelijk onderzoek en praktijk voor vrouwen' oprichtten. Ik had toegezegd om tijdens dit kongres een lezing te houden over de problematiek van feministiese onderzoeksmethoden. Aangezien ik, als velen van ons, actief was in de vrouwenbeweging, had ik geen tijd een goed gefundeerd referaat voor te bereiden. Ik schreef een stellingenpaper en noemde het *Methodische Postulate zur Frauenforschung*. Dit paper las ik in Frankfurt voor en er werd levendig over gediskussieerd. Toen de vrouwen van de nijmeegse universiteit mij in oktober 1977 vroegen om in het kader van hun 'heksenkollege' een lezing te houden over dit onderwerp, heb ik mijn oude stellingen uitgewerkt en voorgedragen.¹

Het uitgangspunt van de *Methodische Postulate zur Frauenforschung* is de stelling dat vrouwenstudies, die vanuit de vrouwenbeweging zijn ontstaan, moeten leiden tot een veranderde opvatting over onderzoek. Het doel van deze vrouwenstudies moet gezocht worden in de bijdrage die ze kunnen leveren aan de

* Oorspronkelijke titel: *Frauenforschung oder feministische Forschung. Die Debatte um feministische Wissenschaft und Methodologie*.

1. 'Methodische Postulate zur Frauenforschung' verscheen voor het eerst in: *Heksenkollege: verslagboek over vrouwen, wetenschap en kultuur*, nr. 1, Nijmegen 1978 (uitverkocht). Daarna in: *Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis*, nr. 1, München, herfst 1978 (uitverkocht). In november 1979 verscheen een bewerkte engelse versie onder de titel 'Towards a Methodology of Women's Studies' in: *Occasional Paper*, nr. 77, bij het Institute of Social Studies, Den Haag. In 1981 werd de engelse versie gedrukt onder de titel 'Towards a Methodology of Feminist Research' in: Gloria Bowles en Renate Duelli-Klein (red.), *Theory of Women's Studies II*. Women's Studies University of California, Berkeley 1981. Citaten en verwijzingen hebben betrekking op de duitse uitgave 'Beiträge...', 1978.

opheffing van vrouwenonderdrukking. Vrouwen aan de universiteit die actief zijn in de vrouwenbeweging moeten uitgaan van hun dubbele zijns- en bewustzijnspositie (dat wil zeggen van het feit dat zij zowel 'Betroffene' – van vrouwenonderdrukking – als onderzoeksters zijn) en deze 'double consciousness' bewust in het onderzoeksproces integreren.

In het kort gaat het bij de 'postulaten' om het volgende:

1. De eis van waardevrijheid, neutraliteit en indifferentie ten opzichte van de onderzoeksobjecten moet vervangen worden door bewuste partijdigheid.
2. De verticale relatie tussen onderzoekers en onderzochten, het 'zicht van boven' moet vervangen worden door het 'zicht van onderen' en door wederkerigheid.
3. Het kontemplatieve, afstandelijke onderzoek moet vervangen worden door actieve deelname aan emancipatoriese akties en door de integratie van onderzoek in deze akties.
4. De verandering van de status quo moet uitgangspunt van wetenschappelijke kennis zijn ('om iets te kennen moet je het veranderen').
5. De keuze van de onderzoeksobjecten moet bepaald worden door de strategiese en taktiese eisen van de vrouwenbeweging en niet door de individualistiese belangstelling van wetenschappers voor hun carrière.
6. Het onderzoeksproces moet voor onderzoekers en onderzochten leiden tot een bewustwordingsproces, waarbij de deelnemers zich hun geschiedenis toeëigenen.
7. Het zich toeëigenen van de eigen geschiedenis is de voorwaarde voor het ontwikkelen van een feministiese maatschappijtheorie en voor vrouwenbevrijding.

Na de publikatie van dit paper ontstond al gauw een levendige en nog steeds voortdurende diskussie over de 'postulaten', vooral in Nederland en Duitsland. Dat kwam volgens mij vooral doordat in dit paper voor het eerst een poging werd gedaan te bepalen wat feministiese wetenschap in tegenstelling tot de heersende wetenschap zou kunnen zijn. Dit gebeurde in een tijd waarin wij aan universiteiten en hogescholen begonnen na te denken over de theoretiese problemen van vrouwenemancipatie, na een hele tijd buiten het akademiese terrein voor vrouwenbevrijding gestreden te hebben. Bovendien hadden veel vrouwen er voor gestreden dat aan hun universiteiten kolleges op het gebied van vrouwenstudies gegeven werden en dat doktoraalskripties en proefschriften over vrouwenonderwerpen geschreven konden worden. Daarbij stuitten ze

op openlijke weerstand van de meeste mannelijke en ook van heel wat vrouwelijke hoogleraren. Ze ondervonden niet alleen dat de universiteiten bolwerken van mannelijke heerschappij zijn, maar ook dat de zogenaamd neutrale wetenschap ten aanzien van de vrouwenproblematiek een blinde vlek heeft. In deze situatie werden de 'methodiese postulaten' een geschilpunt waarover de meningen sterk uiteen liepen. Niet alleen de meningen van mannelijke en vrouwelijke wetenschappers maar ook de meningen van vrouwen met verschillende politieke en wetenschapstheoretische opvattingen. De eersten zagen in mijn paper een basis voor geëngageerde feministische wetenschap, anderen een manifest van feministische propaganda.²

Ik kon aan deze discussie, vooral aan de nederlandse, niet erg actief deelnemen, omdat ik er teveel mee bezig was de principes uit mijn paper binnen mijn activiteiten als onderzoekster en docente te gebruiken en uit te testen. Als ik nu een antwoord op de kritiek op de 'methodiese postulaten' probeer te geven (en ik beperk mij tot de kritische bijdragen) dan doe ik dat vanuit mijn eigen ervaringen met dit paper, maar ook vanuit een verdere en diepgaande gedachtenuitwisseling met studentes uit de derde wereld aan het 'Institute of Social Studies' in Den Haag, die voor veldwerk in Nederland waren. Ik wil er de nadruk op leggen dat het mij bij dit antwoord *niet* gaat om de voortzetting van een louter wetenschappelijke discussie met als doel de accumulatie van kennis, maar om een tussentijdse evaluatie van een feministische praktijk en van feministisch onderzoek. Ik antwoord daarom eerst op de

2. De discussie over de 'methodiese postulaten' vond in de volgende artikelen en papers plaats: G. Thomas, *Feminisme en Wetenschap*. Inaugurale rede, Wageningen 1979; A. Bleich, U. Jansz, S. Leydesdorff, 'Lof der Rede', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 2, jrg. 1, 1980, nr. 2, pp. 209-223; C. Gerrits, 'De slaap van de Rede verwekt monsters', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 4, jrg. 1, 1980, nr. 4, pp. 483-490; A. Komter en M. Mossink, 'Kenniss of verandering. De wankele balans tussen wetenschap en politiek', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 3, jrg. 1, 1980, nr. 3, pp. 354-364; A. Pleiter en A. Zijp, 'De politiek van de relatieve autonomie', in: *Tijdschrift voor vrouwenstudies* 6, jrg. 2, 1981, nr. 2, pp. 248-265; C. Ruitenbergh, S. Blom, A. v.d. Brink, B. de Coole: *Feministies Onderzoek*. Paper, Utrecht, maart 1981; B. Wieman, 'De achilleshiel van een feministisch onderzoek: Moeders onder elkaar', in: *De Groene Amsterdammer*, 29 oktober 1980; M.A. Verkerk, 'Feministische Methodenleer, een nieuw "isme"?', in: *Utrechts Universiteitsblad*, 27 februari 1981; Notulen van de LOVA-dag, 31-10-1980, *Praktijkervaringen met werken volgens de feministische methodologie*. Ook in Duitsland werd over de 'methodiese postulaten' en de feministische wetenschap gediscussieerd. Ik beperk me hier echter tot de nederlandse bijdragen aan de discussie.

wezenlijke kritiekpunten en leg dan in het kort uit hoe wij dit paper verder hebben uitgewerkt naar een feministiese wetenschapstheorie.

Voordat ik echter inga op de afzonderlijke kritiekpunten, wil ik een algemene opmerking maken: de meeste reacties op de 'postulaten' bleven steken op het nivo van de 'theoretiese argumenten', dat wil zeggen er werd veel over gediskussieerd en ze werden vaak geciteerd, maar volgens mij weinig aan de praktijk getoetst. Het bespreken ervan verliep volgens de platgetreden paden van de kontemplatieve akademiese diskussie, die haar impulsen krijgt uit stellingen en kontrastellingen maar niet uit nieuwe inzichten op basis van nieuwe ervaringen. Deze manier van werken komt overeen met de verbalistiese traditie aan de universiteiten, waar het er om gaat de tegenstanders met 'betere argumenten te verslaan'. Zij is echter in strijd met de doelstelling van feministiese wetenschap en feministies onderzoek. Dit staat duidelijk in de uitgangsstelling van de 'postulaten': de noodzaak nieuwe methoden en een nieuwe wetenschapsopvatting uit te werken wordt pas duidelijk, wanneer vrouwen aan de universiteiten de wetenschap gaan gebruiken voor hun strijd tegen vrouwenonderdrukking en -uitbuiting en zij de status quo willen veranderen. Willen zij dit *niet* (en legio vrouwen willen dit niet) en willen zij van de vrouwenproblematiek een akademiese kwestie maken, dan hoeven we niet verder te strijden voor een nieuwe aanzet tot theorievorming en methodologie. Dan kunnen wij ons deze diskussie besparen. We zouden dan alleen de oude kontroversen tussen verschillende wetenschapstheoretiese posities (bijvoorbeeld marxisme versus positivisme) herhalen.

Met de 'postulaten' wilde ik echter een andere *verhouding* tussen wetenschap en sociale beweging, in dit geval de vrouwenbeweging, tot stand brengen. Het doel van de vrouwenbeweging is de *opheffing* en niet alleen de *bestudering* van vrouwenuitbuiting en -onderdrukking. We weten inmiddels dat het heersende wetenschapsparadigma haaks staat op zo'n doelstelling. Daarom moet deze verhouding (waarbij ervan uitgegaan wordt dat wetenschap a-politiek is) zelf ingrijpend veranderd worden. Zo'n revolutie kan echter niet alleen in het kader van een louter wetenschappelijke zelfreflektie plaatsvinden, ook al noemt ze zichzelf 'marxisties' of zelfs 'feministies'. Bij zo'n ingrijpende verandering hoort een sociale beweging.

Velen die positief of negatief over mijn paper schreven, hebben mijns inziens niet begrepen dat het bij de *Methodische Postulate zur Frauenforschung* om de aanzet tot zo'n ingrijpende verandering gaat. Hoewel mijn paper een uitdrukkelijke uitnodiging was om verder

uitgetest of bediscussieerd te worden, werd het door een aantal vrouwen als ‘model’ of katalogus van methodiese recepten opgevat. Als iemand naar de uitgangspunten van feministiese wetenschap vroeg, verwezen velen al te snel naar mijn paper, vaak zonder zelf moeite te doen voor een beter begrip wat betreft het eigen wetenschappelijke of praktische werk. In plaats van het paper verder te ontwikkelen hebben velen het op de bekende manier alleen als citaat gebruikt om feministies onderzoek te legitimeren of te diffameren. Op zo’n manier dragen zij, bewust of onbewust, opnieuw bij tot een verakademisering van de hele problematiek, wat juist niet de bedoeling van de ‘postulaten’ was.

2. *Kritiek en discussie*

Bij de kritiek op de *Methodische Postulate zur Frauenforschung* gaat het vooral om de volgende probleemgebieden:

1. de verhouding tussen vrouwenbeweging en vrouwenstudies (politiek en wetenschap);
2. het doel van wetenschap;
3. onderzoeksmethoden;
4. de verhouding tussen actie en onderzoek;
5. de verhouding tussen onderzoeker en onderzochte.

Allereerst ga ik in op de verschillende punten van kritiek, daarna licht ik in het kort toe, hoe wij geprobeerd hebben de in de ‘postulaten’ vervatte aanzet tot een feministiese wetenschapstheorie verder te ontwikkelen.

2.1. *De verhouding tussen vrouwenbeweging en vrouwenstudies of politiek en wetenschap*

Hoewel alle critici impliciet of expliciet toegeven dat vrouwenstudies voortkomen uit de vrouwenbeweging, schrijven zij over de verhouding tussen beide gebieden in deze volgorde: eerst de wetenschap en dan de politiek, eerst vrouwenstudies en dan de vrouwenbeweging. Ze zijn zich er kennelijk niet van bewust dat deze volgorde de werkelijke historische beweging, de chronologie van de gebeurtenissen omdraait. Zij gaan op de verhouding tussen vrouwenbeweging en vrouwenstudies in op de gebruikelijke a-historiese, universalistiese manier, zoals de heersende positivistiese wetenschapsbeoefenaars altijd hebben gedaan. Dit wordt vooral duidelijk in het artikel ‘Lof der Rede’, waarin het vierde postulaat van mijn paper (om iets te kennen moet je het veranderen) gewoon

wordt omgedraaid: 'Om de wereld te veranderen dienen wij haar te kennen.'³ Zo nemen zij kritiekloos de zogenaamd neutrale en min of meer 'boven' de politiek staande heersende opvatting van kennis en wetenschap over. Zij zijn tegen een 'politisering' van de wetenschap en dus ook tegen het postulaat dat vrouwenstudies een onderdeel van het emancipatoriese proces van de praktijk moet zijn. Als toelichting citeren zij een zin uit mijn artikel. Volgens de 'postulaten' ligt het waarheidskriterium van een theorie niet in het opvolgen van bepaalde methodiese werkwijzen en principes, maar in haar vermogen, de concrete processen van de praktijk naar verdere emancipatie en humanisering te bevorderen.⁴ Zonder meer plaatsen zij vervolgens mijn 'postulaten' op één lijn met het stalinisme door naar de kwestie Lysenko te verwijzen, waarbij een wetenschappelijk debat 'niet met hulp van argumenten maar met hulp van de politieke macht werd uitgevochten'.⁵

Ik vraag me af waar de voor de schrijfsters zo belangrijke 'objektiviteit' en 'logika' is gebleven toen ze dit schreven. Was het ooit de bedoeling van Stalin emancipatie- en humaniseringsprocessen te bevorderen? En waar hebben vrouwen aan universiteiten of in de politiek een zodanige meerderheid dat ze macht uit kunnen oefenen? Om tegen de reële achtergrond van de geringe vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek en de wetenschap te waarschuwen voor 'machtsmisbruik' van het handjevol feministiese wetenschappers is gewoon absurd. Het is een argument dat mannen, die alle machtscentra in de wereld beheersen, steeds weer aanvoeren, namelijk dat onderdrukten die in opstand komen 'macht' willen uitoefenen. Dat zelfs vrouwen dit argument gebruiken maakt alleen maar duidelijk, hoe zeer ze zichzelf onderdrukken.

Deze hele argumentatie berust echter op een positivistiese opvatting van de verhouding tussen wetenschap en politiek. De schrijfsters van 'Lof der Rede' zijn van mening, dat wetenschap en wetenschappelijke theorieën politiek- en machtsvrije gebieden zijn. Het zou in de wetenschap gaan om 'kennis' en in de politiek om 'macht'. Weliswaar moeten zij toegeven dat je 'macht' nodig hebt om vrouwenstudies

3. A. Bleich, e.a., a.w., p. 210.

4. M. Mies 'Methodische Postulate zur Frauenforschung; dargestellt am Beispiel der Gewalt gegen Frauen', in: *Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis*, nr. 1, München 1978; zie ook A. Bleich e.a., a.w., p. 211.

5 A. Bleich e.a., a.w., p. 211. De kontroerse tussen de klassieke biologen en de russiese agronoom Lysenko wat betreft de erfelijkheidsleer werd door de steun van Stalin in het voordeel van Lysenko beslist. Later bleek echter dat Lysenko met zijn theorie geen gelijk kreeg.

aan de universiteiten in te voeren. Maar daarna, zeggen ze, hebben we ‘argumenten’ en geen ‘macht’ nodig als het om onderzoek gaat. Hier wordt duidelijk dat de verhouding tussen wetenschap en politiek niet alleen in de verkeerde volgorde wordt gezien, zoals ik eerder al schreef, maar ook als mechanies en additief. Politieke bewegingen worden buitengesloten door de wetenschap, die als a-politiek niemandsland wordt gedefinieerd. De schrijfsters van ‘Lof der Rede’ lijken zich er niet van bewust te zijn dat het paradigma waarop zij kennelijk hun argumenten baseren, namelijk het positivisme (waarschijnlijk in een variatie op het krities rationalisme van Popper) *juist* politiek is omdat het ‘objektief’, ‘waardevrij’ en ‘wetenschappelijk’ pretendeert te zijn. Daarom zijn ze ook niet in staat een samenhang tussen deze wetenschapsopvatting en het functioneren van deze wetenschap als ondersteuning van de Amerikaanse oorlogsvoering in Vietnam te onderkennen. Ze zijn weliswaar vol lof over het ethiese engagement van Amerikaanse wetenschappers die zich tegen zo’n functie van de wetenschap hebben verzet. Ze zien echter niet, dat het hier niet alleen om een ethies probleem gaat, maar om een specifieke wetenschapsopvatting die juist door haar zogenaamd politieke neutraliteit de oorlogsvoering en uitbuiting moet legitimeren en kamoufleren.

Annelies Pleiter en Anneke Zijp gaan in hun artikel nog verder dan de schrijfsters van ‘Lof der Rede’. Volgens hen zijn wetenschap en politiek niet alleen gescheiden gebieden maar zelfs verschillende *realiteiten*, waarin ‘noch de wetenschap de “waarheid” van de politiek is, noch de politiek de “werkelijkheid” van de wetenschap’.⁶ Voor hen is de (schijnbare) scheiding van politiek en wetenschap geen probleem maar gewenst. Dus moet de vrouwenbeweging en met haar vrouwenstudies zich rechtvaardigen tegenover *de* wetenschap. De schrijfsters willen namelijk de verhouding tussen vrouwenbewegingen en vrouwenstudies vanuit de wetenschap bepalen. Daarbij is de beweging op de bekende idealistische manier de afhankelijke variabele. Pleiter en Zijp geven eerst een definitie van wat een wetenschappelijke theorie is en komen van daaruit tot de konklusie dat feministiese wetenschap dit ideaal niet kan bereiken. Zij zijn van mening dat er om die reden (nog) geen feministiese wetenschap bestaat. De poging feministiese wetenschap te omschrijven verwijzen zij naar het terrein van de propaganda. Ze kunnen echter niet uitleggen waarom politiek en wetenschap, die immers verschillende ‘realiteiten’ zouden vertegenwoordigen, niet

6. A. Pleiter/A. Zijp, a.w., p. 249.

vreedzaam naast elkaar kunnen bestaan maar met elkaar in de clinch liggen.

Terwijl in de bijdragen van Bleich c.s. en Pleiter en Zijp duidelijk de nadruk ligt op het primaat van de (kontemplatieve) wetenschap ten opzichte van de sociale beweging, noemen andere nederlandse schrijfsters deze positie en die van de 'methodiese postulaten' 'komplementair'.⁷

Een soortgelijke argumentatie vinden wij in de reactie van Aafke Komter en Marijke Mossink. Volgens hen zijn de artikelen van Bleich c.s. en mij twee overdreven geformuleerde extreme posities binnen hetzelfde theoretiese paradigma en verschillen ze alleen gradueel en kwantitatief van elkaar. Volgens Komter en Mossink staat de 'waarheid' dan ergens in het midden tussen de posities van Maria Mies en de schrijfsters van 'Lof der Rede'. Zij waarschuwen vooral voor overdrijving bij het gebruik van de 'postulaten' en voor de veralgemenisering van begrippen als 'partijdigheid', 'dubbele betrokkenheid',⁸ 'de vrouwenbeweging' en denken dat door deze algemene formuleringen de nuances en schakeringen en de pluriformiteit van vrouwenervaring en vrouwenstudies geweld wordt aangedaan. Dit zou tot een onkritiese handhaving van deze begrippen leiden en tot het onderschatten van verschillen tussen vrouwen.

Ook Geertje Thomas heeft kritiek op mijn paper omdat ik niet voldoende rekening zou houden met de verschillende aspecten van 'Betroffenheit' van vrouwen.⁹ Het is mogelijk dat sommige vrouwen deze begrippen in een verkorte en onkritiese versie hebben gehandhaafd. Dat komt echter volgens mij niet doordat ze zo algemeen geformuleerd werden, maar door de pragmatiese en oppervlakkige traditie van de wetenschap aan de universiteiten, die verschillende 'kenmerken' zoals klasse, beroep, opleiding, huidskleur, leeftijd enzovoort uitsluitend additief en gelijkwaardig naast elkaar zet zonder naar de achterliggende verhoudingen te vragen. Het is niet verwonderlijk dat de vrouwen door de bomen het bos niet meer zien en door al die verschillen tussen vrouwen niet meer naar de kern van vrouwenonderdrukking en -uitbuiting vragen. Dat leidt tenslotte tot verwarring en hulpeloosheid. Dat wordt duidelijk bij de slotopmerkingen van Komter en Mossink waarin zij zich afvragen of we veranderingen in de privésfeer of in de openbare sfeer op het

7. C. Ruitenbergh e.a., *Feministies Onderzoek*, a.w.

8. Ik wil erop wijzen dat het begrip 'dubbele betrokkenheid' niet van mij is. Hierdoor wordt volgens mij het begrip 'doppeltes Sein und Bewusstsein' of 'double consciousness' niet exakt weergegeven.

9. G. Thomas, *Feminisme en Wetenschap* a.w.

oog hebben, of korte-termijn-veranderingen of dat veranderingen op langere termijn ons doel zijn.¹⁰

Zulke schijnvragen en schijnalternatieven zijn tegenwoordig in de wetenschap gebruikelijk. Degenen die werkelijk verandering van slechte verhoudingen nastreven weten echter dat er geen verandering in de privé sfeer tot stand kan komen zonder veranderingen in de openbare sfeer (en andersom) en dat elk perspectief op korte termijn zonder strategie op langere termijn in een circulair aktionisme eindigt. Het oppervlakkige, dualistische (niet dialektische) tegenover elkaar stellen van wat eigenlijk bij elkaar hoort, is een kenmerk van het heersende wetenschapsparadigma. Het leidt eerder tot verwarring en ver sluiering dan tot duidelijkheid.

Tegenover deze kommentaren wil ik benadrukken dat het bij de bepaling van de verhouding tussen vrouwenbeweging en vrouwenstudies, zoals deze enerzijds in de ‘methodiese postulaten’ worden omschreven, en anderzijds in de bijdragen van Bleich c.s. en Pleiter en Zijp, om twee kwalitatief verschillende aanzetten tot theorieën gaat, die uit verschillende opvattingen over politiek en wetenschap voortkomen. Dat wil zeggen dat er niet één wetenschap bestaat van waaruit wij alles kunnen verklaren. We gaan aan de kern van het probleem voorbij als we het ene artikel ‘wetenschappelijk’ noemen en het andere ‘propagandistisch’. Het gaat hier om verschillende epistemologische basiskoncepten. Het is niet toevallig dat de kritiek zich vooral op postulaat vier richt: ‘Om iets te kennen moet je het veranderen.’¹¹ Want juist deze zin wijst in een richting die tegengesteld is aan het heersende wetenschapsparadigma. Terwijl de heersende wetenschap de dingen staties, a-histories, mechanies en additief ziet, streeft feministiese wetenschap, die haar politiek doel niet uit het oog heeft verloren, naar een nieuwe visie op de maatschappelijke totaliteit, waarin de dingen histories, tegenstrijdig, met elkaar verbonden en veranderlijk lijken te zijn. De feministiese wetenschap zweeft niet als een almachtige God *boven* de vrouwenbeweging, maar zij maakt deel uit van deze beweging of zij is niets.

2.2. *Het doel van wetenschap*

Het bepalen van de verhouding tussen politiek en wetenschap, vrouwenbeweging en vrouwenstudies is afhankelijk van het bepalen van het doel van wetenschappelijk (en politiek) handelen. Voor de

10. A. Komter/M. Mossink, a.w., p. 362.

11. M. Mies, ‘Methodische Postulate...’, a.w., p. 50.

schrijfsters van ‘Lof der Rede’ is het verwerven van kennis het eenduidige doel van wetenschap. Deze kennis moet meer inzicht in de werkelijkheid opleveren. Om echter de werkelijkheid echt te kennen moet ‘wetenschappelijk handelen zo objectief mogelijk zijn’.¹² Zij hebben kritiek op de nadruk die in een aantal van de bijdragen tot de discussie over vrouwenstudies op de subjectiviteit ligt. Volgens hen worden de resultaten op deze manier door individuele voorkeuren gekleurd, en verandert vrouwenstudies in een propaganda-instrument en degenereert zij tot een ‘ideologie’.

Echte (met de realiteit overeenstemmende) kennis zou echter veilig worden gesteld, doordat de onderzoekers proberen ‘objectief’, ‘rationeel’, ‘logies’ en ‘abstrakt’ te zijn. Zij hebben er (volgens mij terecht) kritiek op dat binnen de vrouwenbeweging rationaliteit, logika, abstraktievermogen mannelijk worden genoemd en emotionaliteit vrouwelijk. Maar door de gemakkelijke veroordeling van die houding gaan zij voorbij aan het voornaamste probleem. Terecht zegt Corrie Gerrits dat de drie schrijfsters de begrippen rationaliteit, logika en abstraktievermogen kritiekloos als universele en tijdloze waarheidskriteria gebruiken.¹³ Na de discussie over het positivisme in de Duitse sociologie aan het einde van de jaren zestig zou het eigenlijk niet meer mogelijk moeten zijn om dermate naïef over *de* objectiviteit en *de* logika te spreken. Volgens Corrie Gerrits is het probleem van de schrijfsters dat zij deze begrippen niet op het epistemologische nivo, op het nivo van de theorie der discussie stellen, maar ze context-onafhankelijk en a-histories gebruiken zonder naar hun wortels in het burgerlijke denken van Europa te informeren. Vandaar dat deze begrippen vandaag de dag minder bijdragen tot de opheldering en meer tot de ver sluiering van de seksistische en kapitalistische heerschappij.¹⁴ Ik ben het met deze kritiek helemaal eens, maar wil er nog aan toevoegen dat deze mystifikatie en ver sluiering mede door het kritiese rationalisme van Popper voortgezet wordt, ook al pretendeert het formeel door de methode van de falsifikatie van hypothesen tot opheldering en ideologiekritiek bij te dragen. Want ook bij het kritiese rationalisme staat de wetenschapper los van politieke actie. De wetenschappelijke analyse blijft de aktiviteit van een kijkende intellektuele elite.

Omdat een groot aantal van de critici de wetenschapstheoretiese basis van waaruit zij denken – namelijk het positivisme of het logies

12. A. Bleich e.a., a.w., p. 212.

13. C. Gerrits, a.w., p. 485.

14. Idem, p. 486.

empirisme – niet krities bekijken maar met *de* wetenschap vereenzelvigen, bekritisieren ze bewust of onbewust de ‘methodiese postulaten’ in de geest van deze wetenschapsofvatting. Zij gaan nog steeds uit van het primaat van *de* wetenschap (namelijk de positivistiese) boven de sociale beweging, in dit verband de vrouwenbeweging. Daarom zijn zij ook niet in staat uit te leggen, hoe vanuit deze wetenschapsofvatting onderzoek en wetenschap een bijdrage tot de bevrijding van vrouwen kunnen leveren. Komter en Mossink zijn van mening dat je geen theorie nodig hebt om de wereld te veranderen, maar alleen woede, een ideologie en een politieke visie op de toekomst.¹⁵ Als dat zo is, dan vraag ik me af waarvoor we eigenlijk een theorie nodig hebben? Misschien als tijdverdrijf voor goedbetaalde hoogleraren?

Als we vrouwenstudies zien als onderdeel van de historische beweging waaruit ze is voortgekomen, dan is het mijns inziens niet mogelijk aan de dichotomisering tussen denken en handelen, wetenschap en politiek, theorie en praktijk vast te houden. We moeten dan de kontemplatieve, de heerschappij- en uitbuitingsverluierende wetenschapsofvatting ter discussie stellen, een ofvatting die de historische werkelijkheid overhoop haalt. Het kan niet ons enig doel zijn om ervoor te vechten dat meer vrouwen deelnemen aan de bestaande wetenschap en dat vrouwenonderwerpen in de bestaande disciplines geïntegreerd worden.¹⁶ Het gaat veel meer om een *alternatief wetenschapsparadigma* dat de emancipatoriese bewegingen van mensen steunt en niet belemmert, zoals de heersende wetenschap doet.¹⁷ De feministiese wetenschapskritiek komt in deze pogingen overeen met de kritiek vanuit de Derde Wereld, die zich richt tegen het eurocentrisme in het heersende wetenschapsparadigma, maar ook met de kritiek vanuit de milieu-, alternatieve en vredesbewegingen.

In de discussies die binnen die bewegingen vandaag de dag omtrent de wetenschapsofvatting gevoerd worden, worden de *grondslagen* van het sinds het begin van het burgerlijke tijdperk overheersende wetenschapsparadigma ter discussie gesteld. Dit paradigma berust op

15. A. Komter/M. Mossink, a.w., p. 363.

16. A. Bleich e.a., a.w., pp. 220-221; A. Pleiter/A. Zijp, a.w., pp. 257-258.

17. Cees Hamelink maakt duidelijk onderscheid tussen repressief onderzoek en emancipatories onderzoek. Het positivisme of het logies empirisme horen volgens hem thuis bij de wetenschapstheorieën waardoor het repressieve onderzoek gelegitimeerd wordt. C. Hamelink, ‘New Structures of International Communication: The Role of Research’, in: *ISS Occasional Paper*, nr. 87, juli 1981.

het sciëntistiese model van de natuurwetenschappen, in het bijzonder dat van de fysika.¹⁸ De logika daarvan is die van de scheiding tussen mens en natuur, de onbeperkte heerschappij van de mens, met name zijn ratio, over de natuur. De marxistiese wetenskapskritiek heeft dit paradigma wel in de sociale wetenschappen maar niet in de natuurwetenschappen aangevallen. Binnen de natuurwetenschappen houdt het orthodoxe marxisme, evenals de burgerlijke wetenschap, vast aan het concept van de 'vooruitgang' door een voortdurend ontwikkeling van de produktiekrachten en door een voortdurende verdergaande heerschappij van de mens over de natuur. Nu hebben we echter een punt bereikt waar het laatste woord van deze wetenschap de neutronenbom en de totale vernietiging van alle leven is.

De poging om de wetenschap in het kader van de vrouwenbeweging opnieuw te definiëren, zoals door mij in de 'postulaten' en door veel andere vrouwen is geprobeerd, moet leiden tot een opnieuw definiëren van de maatschappelijke totaliteit, tot een opnieuw definiëren van de verhouding tussen mens en natuur, een opnieuw definiëren van de verhouding tussen vrouwen en mannen, mensen en mensen, een opnieuw definiëren van de relatie tot het eigen lichaam. De 'andere kijk' die we door onze 'Betroffenheit' op de werkelijkheid hebben, laat ons niet alleen zien dat wij vrouwen geen plaats hebben in het heersende wereld- en wetenschapsbeeld, maar ook dat dit een foutief wereldbeeld is, foutief omdat het zich nooit duidelijk bezighoudt met degenen die uitgebuit en overheerst worden: vrouwen, kolonies, de natuur. Om dit wereldbeeld in de hoofden van de onderdrukten in stand te houden is de verdeling van de mens in een handelend (handen, voeten, buik) en een denkend (hoofd, hersenen) gedeelte noodzakelijk. Daarmee wil ik zeggen dat feministiese wetenschap bij zo'n verdeling geen belang kan hebben.

Deze feministiese wetenschap is bovendien in staat vanuit de analyse van de kleinste van bovengenoemde verhoudingen, namelijk die met het eigen lichaam of die tussen man en vrouw, over te stappen naar een analyse van de wereldverhoudingen, want in al deze verhoudingen bestaan soortgelijke structuren van geweld, heerschappij en uitbuiting. De analyse van geweld tegen vrouwen, die uit de akties rondom de 'Blijf van mijn Lijf'-huizen is ontstaan, maakt het structurele geweld in de welvaartsstaten van het Westen voor ons duidelijker¹⁹ en maakt ook de analyse mogelijk van de uitbuiting van

18. G. Böhme, 'Alternativen der Wissenschaft', in: *STW*, nr. 337, Frankfurt 1980.

19. Frauenhaus Köln, *Nachrichten aus dem Ghetto Liebe*, Frankfurt (Verlag Jugend und Politik) 1980.

de Derde Wereld en de verhoudingen tussen seksebepaalde en internationale arbeidsdeling.²⁰ Zo'n veranderd perspectief van de maatschappelijke werkelijkheid is echter alleen dan mogelijk wanneer wij de uiterste konsekwentie trekken uit onze 'Betroffenheit', dat wil zeggen als wij begrijpen dat de 'kleine', steeds weer andere verhoudingen waarin wij uitbuiting en onderdrukking (of bevrijding) ervaren in materieel (en niet alleen ideologies) opzicht nauw verbonden zijn met de 'grote' verhoudingen. Daarom kan ook de analyse van een kleine aktie, een klein feministies onderzoekje ons iets vertellen over structuren die we ook in grotere verbanden tegenkomen. En andersom geldt hetzelfde. Het verschil tussen een perspectief op 'korte' of op 'langere' termijn is dus zinloos. Ernst Bloch zei ooit: 'Om te zien wat dichtbij is heb je de grootste verrekijker nodig.' Deze zin kun je ook omkeren.

2.3. Onderzoeksmethoden

De kritiek op de 'methodiese postulaten' strekte zich ook uit tot de hiermee in verband staande onderzoeksmethoden op zich. Aan de ene kant concentreerde zij zich op de nadruk op de kategorie van de eigen ervaring en aan de andere kant op de voorkeur (die ik zou hebben) voor 'zachte', dat wil zeggen kwalitatieve ('vrouwelijke') boven 'harde', dat wil zeggen kwantitatieve ('mannelijke') methoden.

Geertje Thomas geeft toe dat persoonlijke ervaringen, die voor de bewustmaking van vrouwenonderdrukking belangrijk zijn, geen plaats hebben in de zogenaamde 'harde' methoden van sociologie en economie. Aan de andere kant is zij echter van mening dat ook vrouwenstudies niet buiten de kwantitatieve methoden als statistiek enzovoort kan. Anderen hebben er kritiek op dat veel vrouwen, in navolging van mijn paper, het voldoende zouden vinden hun eigen ervaringen of die van andere vrouwen te noemen zonder te proberen deze te analyseren of te interpreteren.²¹ Volgens hen horen ervaringen thuis op het voorterrein van onderzoek, zijn ze te gebruiken voor het formuleren van hypothesen, maar horen ze niet bij het eigenlijke onderzoeksproces.

Voor een deel ben ik het eens met de kritiek dat alleen een beschrijving van de meestal individuele ervaringen niet voldoende is om een probleem wetenschappelijk te bestuderen. Inderdaad blijven veel vrouwen steken in het beschrijven van ervaringen. Dat ligt echter

20. M. Mies, 'Gesellschaftliche Ursprünge der geschlechtlichen Arbeitsteilung', in: *Beiträge zur feministischen Theorie und Praxis*, nr. 3, München 1980.

21. A. Bleich e.a., a.w.; B. Wieman, in: *De Groene*, a.w.; C. Ruitenbergh e.a., a.w.

volgens mij niet aan intellectuele luiheid, zoals de critici vermoeden, maar aan een oppervlakkige, individualistische en verdinglijkte opvatting van ervaring. Vaak wordt ervan uitgegaan dat ervaring hetzelfde is als beleving, als de stemming en de gevoelens die een vrouw in een bepaalde situatie heeft gehad. Volgens mij betekent ervaring echter dat je van het werkelijke leven uitgaat, zowel in zijn subjektieve konkretisering als in zijn maatschappelijke verwickelingen en in zijn diepere betekenis. We moeten niet vergeten dat de eis om van de eigen ervaring uit te gaan voortkwam uit onze frustratie toen we vaststelden dat vrouwen met hun leven, hun geschiedenis, hun strijd en hun ideeën in de heersende wetenschap niet voorkwamen, of hooguit als statisties materiaal. De integratie van de categorie van de ervaring of de 'subjektieve faktor' in de wetenschap kwam voort uit de slogan dat het persoonlijke politiek is. Vrouwen aksepteren het minder dat de subjektieve faktor ondergeschikt is aan een wetenschapsbegrip waarin waarheid gelijk is aan objectiviteit, als deze wetenschap voor hen nauwelijks toegankelijk is en zij er alleen als objecten in voorkomen. Als we het niet eens zijn met ons wetenschappelijk niet-zijn moeten wij een kader hebben van waaruit we kunnen werken en greep op de werkelijkheid kunnen krijgen en van waaruit we de theorieën die ons gepresenteerd worden kunnen beoordelen. Dat is in feite niets anders dan de subjektieve ervaring. Volgens mij omvat dit begrip echter meer dan de puntsgewijze, individuele toestand. Het omvat alle processen die mensen afzonderlijk of als groep in de loop van hun leven hebben meegemaakt, hun werkelijkheid, hun geschiedenis.

Overigens wil ik er op wijzen dat ook de logies-empiriese wetenschap zich beroept op het ervaringsbegrip, de empirie, om zich van haar werkelijkheidsgehalte te verzekeren. In tegenstelling tot feministies onderzoek houdt de onderzoeker van deze richting echter zijn eigen concrete levenservaring en alle historische ervaringen bewust buiten het onderzoeksproces. Empirie betekent voor hem het toetsen van hypothesen in een laboratoriumsituatie. Onderzoek vindt niet plaats in de rechtstreekse levensomstandigheden, maar altijd pas 'achteraf', dat wil zeggen als de onderzoeks-'objecten' uit hun levensomstandigheden zijn gelicht en in hun samenstellende delen zijn gesplitst. Dit soort empiries onderzoek houdt zich bezig met het ontleden van lijken.

Tegenover zo'n vervreemde opvatting van empirie stellen wij binnen het feministiese onderzoek de oude en nieuwe opvatting van ervaring, welke de kennis van alle vrouwen bepaalde die zich met levens- en produktieprocessen bezighielden (bijvoorbeeld de kennis

van de vroedvrouwen vroeger). Deze opvatting omvat onze eigen lichaamstaal en onze ervaring met de buitenwereld. Zij bemiddelt tussen dingen van binnen en van buiten.

De kritiek volgens welke de categorie van de ervaring bij de ‘zachte’ methoden hoort en die daartegenover alleen maar de ‘harde’, ‘mannelijke’, dat wil zeggen kwantitatieve methoden kan stellen, gaat voorbij aan het eigenlijke probleem. Want het eigenlijke probleem is dat wetenschappelijke onderzoeksmethoden instrumenten zijn voor de structurering van de werkelijkheid. Voor een deel is deze werkelijkheid zo gestructureerd dat alleen datgene ‘werkelijk’ is wat gekwantificeerd kan worden. Het werk van vrouwen in de huishouding bijvoorbeeld, of in de Derde Wereld, is dan niet-existent omdat het niet in de statistieken voorkomt.²²

Als ik kritiek heb op de kwantificerende methoden wil dat nog niet zeggen dat dit voor elke statistiek geldt. Het gaat veel meer om de pretentie de wereld op de enig juiste manier te beschrijven. Ook de statistiek haalt haar definities over vrouwen uit de heersende seksistische ideologie. Deze berust haast uitsluitend op het *beeld van vrouwen* dat ontstond tijdens de opkomst van het kapitalisme in de negentiende eeuw, namelijk het beeld van een van een mannelijke kostwinner afhankelijke *huisvrouw*. Dat dit beeld van vrouwen niet in overeenstemming is met de werkelijke ervaring van het merendeel van de vrouwen over de hele wereld, heeft er nog niet toe geleid dat de definities in de statistiek zijn veranderd. Door vrouwen in principe als ‘niet werkend’ te definiëren wordt het waardescheppende werk van miljoenen boerinnen, arbeidsters, thuiswerksters, handwerksters en ‘gewone’ huisvrouwen onzichtbaar gemaakt en is dus in dubbele mate voor uitbuiting vatbaar.

22. Hoe weinig ‘objektief’ de zogenaamd neutrale statistiek is, kon ik vaststellen tijdens mijn onderzoek naar de kantwerksters in India: de 150.000 tot 200.000 thuiswerksters stonden helemaal niet in de tellingen van het distrikt onder de rubriek ‘arbeider’ of ‘thuiswerker’. Zij stonden verborgen achter het aantal non-workers waaronder ook de huisvrouwen vielen. En toch schiepen deze statisties niet-bestaande vrouwen jaarlijks een miljoenenwaarde. Deze geweldige accumulatie van kapitaal was alleen mogelijk omdat de statistiek deze vrouwen niet als arbeidsters maar als afhankelijke huisvrouwen definieerde, die zogenaamd alleen maar iets bij wilden verdienen naast de inkomsten van hun man. Vergelijk: M. Mies: ‘De kantwerksters van Narsapur: De dynamiek van de arbeidsdeling tussen de geslachten en de integratie van plattelandsvrouwen in de wereldmarkt’, in: *Socialisties-Feministische Teksten 5*. Amsterdam (Sara) 1981, pp. 158-176. Het onderzoeksrapport verschijnt binnenkort als boek met de titel *The Lacemakers of Narsapur: Indian Housewives in the World Market*, bij ZED-Press, Londen.

Je zou je af kunnen vragen waarom de statistici zo'n blinde vlek ten aanzien van de werkelijkheid hebben. Het zou kunnen dat ze zich inderdaad binnen hun onderzoeksinstituten nauwelijks met de werkelijkheid bezighouden; het zou ook kunnen dat de statistiek, de demografie vanaf het begin hulpwetenschappen van de politiek waren. Het zou naïef zijn te geloven dat statistiese methoden niet onderhevig zijn aan bepaalde ideologieën die de bestaande verhoudingen stabiliseren. Integendeel, zij maken ze legitiem en universeel omdat ze op de eraan ten grondslag liggende definities een stempel van 'waarheid' drukken. Als alle blanke, mannelijke wetenschappers van mening zijn dat vrouwen (evenals hun eigen echtgenotes) over de hele wereld huisvrouw zijn, dan *zijn* ze het binnen de wetenschap²³ en in de politiek *worden ze zo behandeld*, ongeacht of de sociale werkelijkheid wel of niet bij deze politiek past. De huidige door de westerse landen bepaalde bevolkingspolitiek is een duidelijk voorbeeld van het structureren van de sociale werkelijkheid door middel van een statisties procédé en bepaalde definities. Want voor bevolkingsplanners zijn vrouwen ook slechts afhankelijke huisvrouwen, dat wil zeggen, konsumenten en 'breeders'.

2.4. De verhouding tussen actie en onderzoek

Een ander strijdpunt was het derde postulaat, waarin wordt geëist dat het beschouwende onderzoek wordt vervangen door een actieve deelname aan emancipatoriese akties en de integratie van onderzoek binnen dit soort bewegingen en akties. Aangezien ik een projekt van aktieonderzoek van het 'Blijf van m'n Lijf'-huis in Keulen als voorbeeld had gegeven, is een aantal van de kritici tot de slotsom gekomen dat ik vrouwenstudies wilde beperken tot soortgelijke akties en projekten. Daarbij hebben zij echter een heel specifiek beeld van aktie en aktieonderzoek, wat vooral typerend is voor Nederland met al zijn aktiegroepen voor specifieke problemen.²⁴ Aktie is dan meestal een nauwkeurig omschreven doelstelling van een bepaalde groepering die tegen een sociale misstand, een achterstand enzovoort strijdt. In de regel maakt een 'aktie' geen deel uit van een maatschappijanalyse of een meer uitgebreide strategie. Even beperkt en pragmaties is ook het beeld van 'aktieonderzoek'. Hieronder

23. W. Machewsky, 'Sociaalwetenschappelijke methoden en hun vooronderstellingen over het onderzoeksobjekt', in: *Psychologie en maatschappij*, nr. 8, juni 1979, pp. 7-23; tevens in: *Methodologie, Theorie, Feminisme*. Utrecht 1980.

24. A. Bleich e.a., a.w.; A. Komter/M. Mossink, a.w.; M. Verkerk, a.w.; C. Ruitenbergh e.a., a.w.

wordt meestal verstaan de geplande interventie in sociale samenhangen, meestal met medewerking en onder controle van de overheid en begeleid door wetenschappers, een soort ‘social engineering’ dus.

Mijn kritiek op dit soort aktieonderzoek is de kritici kennelijk ontgaan. Maar tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat een aantal van hen een onderscheid wil maken tussen ‘bewustmakend’ onderzoek en ‘aktieonderzoek’, of dat ze denken dat er verschillende terreinen van vrouwenstudies bestaan, bijvoorbeeld histories onderzoek dat niet gereduceerd kan worden tot een model van aktieonderzoek.²⁵ Volgens deze opvatting heeft men geen theorie nodig om aktie te kunnen voeren maar enkel ‘woede’, zoals Komter en Mossink schrijven.²⁶ Hiermee wordt volgens mij de noodlottige scheiding tussen praktijk en theorie alleen nog maar versterkt. Anders zouden de kritici moeten begrijpen dat niet elke ‘aktie’ al emancipatoriese praktijk is, maar vaak eindigt in een cirkulair, vruchteloos aktionisme en dat er bovendien ook geen diepergaande bewustwording uit voortkomt als ze niet wordt omgezet in handelen in een praxis. Het onderscheid tussen zogenaamd ‘bewustloze’ of ‘theorieloze’ akties en aktieonderzoek enerzijds en bewustmakend onderzoek dat geen aktie tot gevolg heeft anderzijds, versterkt het dualisme tussen denken en handelen, hoofd en hand alleen nog maar.

Inderdaad denken veel feministen dat het om vrouwenonderdrukking op te heffen voldoende is, als zo veel mogelijk vrouwen (en mannen) bewust worden. Ze zien daarbij vaak over het hoofd dat vrouwen en mannen door materiële en sociale omstandigheden belemmerd worden, die niet automaties veranderen als hun bewustzijn verandert. Zo kunnen we tegenwoordig bijvoorbeeld vaststellen dat veel vrouwen hun arbeidsplaats, ook aan de universiteit, kwijtraken, ook al hebben ze dan een zogenaamd geëmancipeerd bewustzijn; of dat ze weer gaan trouwen om hun economiese basis veilig te stellen. Door deze voorbeelden wordt duidelijk dat de scheiding tussen bewustmaking en strijd voor verandering van onderdrukkende verhoudingen – dat wil zeggen van machtsverhoudingen – een doodlopende weg is. Als vrouwen tijdens het proces van bewustmaking geen alternatieve instituties, organisaties, verhoudingen, dus centra van een tegenmacht opbouwen, hebben ze geen andere keus dan zich weer aan te passen aan de door mannen beheerste structuren. Voor het opbouwen van

25. A. Komter/M. Mossink, a.w.; M. Verkerk, a.w.

26. A. Komter/M. Mossink, a.w., p. 363.

zo'n tegenmacht is voorlichting alleen niet voldoende, het vereist ook praktijk.

Als we integratie van onderzoek en wetenschap in emancipatoriese processen in de praktijk eisen, gaat het dus niet om een bepaald model van actie of aktieonderzoek in de bovenstaande oppervlakkige en aktionistiese betekenis. Het gaat veel meer om een hernieuwde integratie van leven en denken, handelen en kennis, verandering en onderzoek. Zonder deze integratie bestaat er voor mij geen vrouwenbevrijding. Dat wil nog niet zeggen dat elk projekt van vrouwenstudies onmiddellijk in relatie moet staan met een aktie. Het wil ook niet zeggen dat feministiese onderzoeksters zelf overal akties op touw moeten zetten. In het nawoord van de engelse versie van mijn paper schreef ik al, dat onderzoeksters deel uit kunnen maken van een sociale beweging, maar dat ze maar zelden in staat zijn zo'n beweging op te zetten. Integratie van onderzoek in emancipatoriese processen betekent natuurlijk ook werken aan theorievorming, in bibliotheken en archieven en ook het bestuderen van de geschiedenis. In tegenstelling tot de heersende wetenschap heeft dit werken aan theorievorming echter niet alleen doel en betekenis in zichzelf, maar blijft het betrokken op de sociale beweging voor de bevrijding van vrouwen.

2.5. *De verhouding tussen onderzoeker en onderzochte*

De nederlandse kritiek op de *'Methodische Postulate zur Frauenforschung'* gaat maar voor een deel over het paper zelf; ze was vooral gericht tegen het gebruik dat verschillende vrouwen van dit paper hebben gemaakt door zich volgens de kritici in hun onderzoek over vrouwenonderwerpen te ongedifferentieerd en onkrities op het eerste postulaat te beroepen. Dit hield in dat vrouwenstudies de indifferente en zogenaamd neutrale houding van toeschouwster tegenover de 'onderzoeksobjekten' op moet geven en door *bewuste partijdigheid* op grond van een *gedeeltelijke identifikatie* moet vervangen. De mogelijkheid van de gedeeltelijke identifikatie werd in de 'postulaten' uit de dubbele zijns- en bewustzijnssituatie, de 'double consciousness' van feministiese onderzoeksters, afgeleid.

De meest bediscussieerde punten in het debat over de methoden werden de eis van bewuste partijdigheid en de gedeeltelijke identifikatie. Geertje Thomas schrijft in *Feminisme en Wetenschap*, in 1979: 'Het is voor nederlandse onderzoeksters al moeilijk zich ook maar gedeeltelijk met bijvoorbeeld boerinnen uit gehuchten, of werkende meisjes in een koekjesfabriek te identificeren. Nog moeilijker wordt het voor westerse onderzoeksters zich met de

armste en meest onderdrukte vrouwen uit ontwikkelingslanden gedeeltelijk te identificeren. Huidskleur, het spreken in een andere taal, weldoervoed zijn etc. spelen een wezenlijke rol in de factoren, die identifikatie in de weg staan.’

In haar bespreking van *Moederschap is mijn achilleshiel* van Dymphie van Berkel en anderen wijt Barbara Wieman het gebrek aan analyse en interpretatie van dit boek aan het gebruik van de ‘methodiese postulaten’ door de schrijfsters, met name aan het postulaat van de gedeeltelijke identifikatie. Zij is van mening dat de onderzoeksklok tientallen jaren terug wordt gedraaid als we dit postulaat aanvaarden. Feministische onderzoeksters zouden dan alleen nog maar vrouwen onderzoeken met wie ze zich *zouden kunnen* identificeren, dus vrouwen waarmee ze zich verbonden voelen. Volgens haar zou de gedeeltelijke identifikatie in de plaats van zakelijke informatie een nieuw soort moraal stellen, die ons blind maakt voor de werkelijkheid. Marian Verkerk gaat met haar kritiek nog verder en schrijft dat bewuste partijdigheid en gedeeltelijke identifikatie al gauw zouden leiden ‘tot propaganda voor de zuivere leer en tot een nieuw “isme” ’.

Verschillende nederlandse vrouwen hebben geprobeerd ook bij hun onderzoek in de Derde Wereld uit te gaan van partijdigheid en gedeeltelijke identifikatie. In de notulen van de Lova-Dag van 31-10-1980 schrijft Marianne Hamstra, dat het voor haar nauwelijks mogelijk was om in haar evaluatie-onderzoek van de Misiones Culturales Rurales ‘partijdig’ te zijn, omdat er dan in het dorpje problemen tussen mannen en vrouwen waren gerezen. Ook was het moeilijk om een andere dan een verticale relatie tussen onderzoekers en onderzochten tot stand te brengen.

Ook C. Ruitenberc c.s. houden zich in hun paper *Feministies Onderzoek* bezig met de begrippen partijdigheid en gedeeltelijke identifikatie. Zij zijn van mening dat veel nederlandse vrouwen het begrip gedeeltelijke identifikatie ten onrechte als een algehele identifikatie zouden hebben opgevat. Als deze konklusie juist is, dan zie ik de reden voor dit misverstand vooral in het feit, dat de verhouding tussen onderzoeker en onderzochte niet als een *materiële* maar een *morele* (ethiese) verhouding wordt gezien. Het wordt dan een moreel appèl om zich met andere en vooral met arme en minder geprivilegieerde vrouwen te identificeren. Dat komt niet zozeer voort uit het inzicht in de tegenstrijdige zijns- en bewustzijnspositie van de onderzoekster zelf en die van de ‘andere’ vrouwen. ‘Zich identificeren met’ betekent vaak een nogal neerbuigende houding tegenover deze ‘anderen’ (armen, uitgebuiten enzovoort) of, in het linkse jargon, een

‘de-klasifikatie’. Deze ‘identifikatie’ leidt er gemakkelijk toe de materieel bestaande klasse- en uitbuitingsverhoudingen te willen negeren door een soort politiek ten behoeve van anderen. Bovendien hebben vrouwen geleerd om haar eigen ik steeds ‘in de ander’ te zoeken, helemaal ‘in de ander’ op te gaan, zich meer met personen dan met dingen bezig te houden. Daardoor kunnen zij de afstand tussen zichzelf en de ‘andere vrouwen’ die door de gedeeltelijke identifikatie geïmpliceerd wordt, gemakkelijk verkleinen. Hun probleem is dan dat ze er te dichtbij staan, in tegenstelling tot de heersende wetenschap die een te grote afstand tot de onderzochten bewaart. Het werkt in beide gevallen verwarrend.

3. Bijdrage aan een feministiese wetenschapsopvatting

Mijn bespreking van de kritiek op de *Methodische Postulate zur Frauenforschung* heeft duidelijk gemaakt dat we hier in de grond van de zaak met een andere wetenschapsopvatting te maken hebben, dan binnen het heersende wetenschapsparadigma gebruikelijk is. Wij noemden deze alternatieve opvatting ‘feministies’, omdat hierdoor de politieke richting van onze pogingen het beste duidelijk kon worden. Vanuit deze feministiese wetenschapsopvatting bekritiseerden wij allereerst het heersende paradigma. We mogen echter niet blijven steken in alleen wetenschapskritiek. We moeten ook proberen actief te bepalen wat wij onder feministiese wetenschap verstaan. Enkele basiselementen van deze bepaling werden in de ‘postulaten’ reeds geformuleerd, maar moeten verdiept en uitgebreid worden. Voor dit doel moeten ook enkele centrale begrippen verder bediscussieerd worden. Wij zijn op dit moment niet in staat een geheel uitgewerkte theorie over feministiese wetenschap te presenteren. (Dat betekent echter niet, zoals sommigen denken, dat zo’n theorie niet bestaat.)²⁷ Wij zijn echter wel in staat de grote lijnen van dit paper verder uit te werken. Daar hoort natuurlijk bij dat we ons blijven oriënteren op de doelstellingen van de vrouwenbeweging en ons niet veilig proberen te stellen door vast te houden aan de heersende wetenschapsopvattingen.

Tot de centrale begrippen van de nieuwe feministiese aanzet tot een theorie horen *double consciousness* (het dubbele zijn en bewustzijn), ‘*Betroffenheit*’ en *gedeeltelijke identifikatie*. Deze begrippen vormen een logiese samenhang, dat wil zeggen het ene komt voort uit het andere.

27. A. Pleiter/A. Zijp, a.w.

Waar gaat het om bij 'gedeeltelijke identifikatie'? Zoals ik al in mijn paper over methoden schreef, gaat het er om van de eigen *'Betroffenheit'* van vrouwenonderdrukking *uit te gaan* (dat wil zeggen er niet in te blijven steken). Dit betekent dat je je bewust moet zijn van je eigen tegenstrijdige zijns- en bewustzijnspositie. Daarmee bedoel ik in beginsel alleen maar dat ik (de onderzoekster) *ook* een probleem heb, niet alleen de andere (arme en minder geprivilegieerde) vrouwen, en dat ik deze tegenstrijdigheid niet langer alleen maar wil verdringen. Dat is dus bedoeld met *double consciousness*. Deze maakt het mogelijk de overeenkomsten zowel als de verschillen tussen mij en de 'andere vrouwen' te zien. Deze overeenkomsten bestaan over de hele wereld, het zijn de ervaringen van vrouwen met onderdrukking, seksisme en uitbuiting, het is het weten dat andere vrouwen soortgelijke ervaringen met onderdrukking hebben en dat het niet hun eigen schuld is maar de schuld van de maatschappelijke verhoudingen.

Gedeeltelijke identifikatie betekent bovendien dat ik ook weet wat ons scheidt. Op het nivo van de waarneming van verschijnselen kunnen dit kenmerken als huidskleur, taal, opleiding enzovoort zijn (zie G. Thomas). Hierin manifesteren zich echter alleen de machtsverhoudingen, volgens welke de hele maatschappij is gestructureerd, de verschijnselen *zijn* niet de verhoudingen. Onder de heerschappij van het kapitaal zijn het de *waren- en marktverhoudingen* die in laatste instantie met geweld overeind gehouden worden. Gedeeltelijke identifikatie die uitgaat van een *double consciousness* houdt in dat wij ons als onderzoeksters bewust zijn van de objektieve structuren waarbinnen wij werken. Een nederlandse vrouw die bijvoorbeeld een evaluerend onderzoek doet over boerinnen in Mexico, staat allereerst in een feitelijke *waren- en machtsverhouding* tot de vrouwen die zij wil onderzoeken. Zij wordt ervoor betaald dit onderzoek te doen en ze moet in ruil daarvoor onderzoeksresultaten leveren. Ook al weten de mexicaanse boerinnen niets van ontwikkelingsonderzoek af, ze kennen deze verhouding wel degelijk. Zij weten dat zij geen baat hebben bij dit onderzoek. Deze *materieel* bestaande verhouding kan niet door een kort onderzoeksverblijf en de poging tot een identifikatie met deze vrouwen opgeheven worden. Gedeeltelijke identifikatie kan echter ook betekenen dat ik me ten eerste realiseer dat ik *zonder* zo'n vervreemde, verticale *warenverhouding* bijvoorbeeld niet eens in contact zou zijn gekomen met mexicaanse boerinnen, en ten tweede dat wat ons scheidt (klasse, imperialisme, taal, opleiding enzovoorts) niet totaal is, maar dat er ook een nivo bestaat waarop wij als vrouwen *ook 'betroffen'* zijn. Dit nivo ligt

echter achter het nivo van het verschijnsel van de kulturele, economiese en politieke verschillen. Zonder dit nivo was er geen internationale vrouwenbeweging. Maar door dit nivo zijn vrouwen in staat door dit soort barrières heen met elkaar als mens te kommuniseren. De warenverhoudingen alleen bewerkstelligen namelijk geen kommunikatie. Zij laten mensen louter als dingen met elkaar omgaan.

Gedeeltelijke identifikatie betekent dus dat wij ons leven niet alleen willen zien als waar, als ruilwaarde en dat wij dat deel in ons waarmee we als *mens* 'betroffen' zijn niet onderwerpen aan de warenverhoudingen. Daardoor zijn wij in staat ook de 'Betroffenheit' van 'andere' vrouwen, die zich misschien anders manifesteert, te herkennen.

3.2. Wat is 'Betroffenheit'

Kommunikatie op dit dieperliggende nivo wordt pas mogelijk als vrouwen uitgaan van hun eigen 'Betroffenheit'. Een aantal kritici vindt het begrip 'Betroffenheit', zoals het in de 'methodiese postulaten' wordt gebruikt, te ongedifferentieerd en te monolithies. Vandaar dat ik het nu nader wil bepalen. Het is mogelijk dat er in andere talen geen precieze vertaling van het duitse begrip 'Betroffenheit' bestaat. Het kan bijvoorbeeld niet naar het engels vertaald worden. En de nederlandse term 'betrokkenheid' betekent volgens mij niet hetzelfde als 'Betroffenheit'. Daarom stel ik voor het begrip niet te vertalen.

In zijn huidige betekenis ontstond dit begrip in verband met de duitse vrouwenbeweging en haar zoeken naar de mogelijkheden van een autonome beweging. De duitse vrouwenbeweging noemt zichzelf steeds uitdrukkelijk 'autonoom', in tegenstelling tot bewegingen die deel uitmaken van partijen, vakbonden of andere, door mannen overheerste organisaties. De kwestie van de autonomie hangt nauw samen met de vraag waar de impuls tot een verandering van de status quo vandaan komt. Komt die van buitenaf of van binnenuit? Wie deze vraag positivisties of behavioristies probeert te beantwoorden moet op een impuls van buiten- of bovenaf wachten, op een prikkel van een intellektuele of politieke elite, een partij of de dynamiek van de markteconomie (bijvoorbeeld geld voor vrouwenstudies), een God of een Godin. Zo zien namelijk de meeste bewegingen eruit die vanuit de logika van de warenverhoudingen zijn ontstaan: het zijn mechaniese bewegingen volgens het stimulus-respons-patroon. Een mechanisties beperkt marxisme kent eveneens geen ander patroon. Wij vrouwen zouden

echter moeten vragen: hoe is een eigen autonome beweging mogelijk? Dat was inderdaad de vraag waarmee we ons projekt van aktieonderzoek in het 'Blijf-van-m'n-Lijf'-huis zijn begonnen: wanneer beginnen vrouwen die jarenlang het slachtoffer van mannelijk geweld zijn geweest, zich te bevrijden uit deze gewelddadige verhouding? Wanneer zeggen ze 'nee'?²⁸ Toen we een antwoord op deze vraag zochten stuitte we op het begrip 'Betroffenheit'. Hiermee worden verschillende dingen bedoeld (wat ons in het begin zelf niet zo duidelijk was), namelijk:

1. De status van slachtoffer en objekt-zijn van onderdrukte, vernederde en uitgebuide mensen, die het doel van geweld en onderwerping zijn geworden. Dat wil zeggen, zij werden in het begin 'getroffen' door agressie, onrechtvaardigheden en diskriminatie. Zij zijn dus *slachtoffers*. Als we het in ons dagelijks taalgebruik over de 'Betroffenen' hebben, praten we meestal op dit nivo. De 'Betroffenen' zijn (meestal) de 'anderen', niet wijzelf. Hieruit komt dan ook de moralistische en paternalistische betutteling voort waarmee de 'Betroffenen' vaak door 'Nicht-Betroffenen' behandeld worden. Zij worden meestal opnieuw objekten van 'hulp' (sociaal werk, ontwikkelingshulp, liefdadigheid), waarvoor ze ook nog dankbaar dienen te zijn.

2. Achter het begrip 'betroffen sein' gaat meer schuil dan het slachtoffer-zijn en het 'getroffen zijn'. Hierachter zit ook het voortduren van de schrik en verontwaardiging over deze slachtoffer-toestand. Dat wil zeggen, het gaat hier niet om een mechanisch stimulus-respons-schema, maar 'Betroffenheit' is ook een gevoelskwestie, zoiets als protest of woede. Daardoor maken wij ons geestelijk los van de slachtoffer-status en distantiëren wij ons ervan, al is het om te beginnen op emotioneel nivo. We beginnen te breken met de continuïteit van de dagelijkse ellende. Het is moeilijk te bepalen wanneer het tijdstip van de breuk in ons is gekomen, en wat deze losmaking in ons bewerkstelligd heeft. Wij stelden vast dat vrouwen die naar het 'Blijf-van-m'n-Lijf'-huis waren gekomen, dit punt hadden bereikt wanneer hun *gevoel van eigenwaarde* in het geding kwam, als ze zich niet tenminste geestelijk los zouden maken van hun onderdrukkers.

3. 'Betroffen sein' en 'Betroffenheit' betekenen echter ook bewustwording en bewustzijn. Dat wil zeggen, de slachtoffers die tegen hun slachtoffer-status beginnen te protesteren zoeken ook naar verklaringen, naar de oorzaken van deze toestand. De dialektische

28. Frauenhaus Köln, a.w.

beweging in het slachtoffer dat zich allereerst emotioneel van zijn slachtoffer-status distantieert, leidt noodzakelijkerwijs tot kritiek en analyse dat betekent tot een zoeken naar theoretiese verklaringen van de slechte status quo en naar een bevrijding daaruit.

‘Betroffenheit’ betekent dan dat de slachtoffers de *konsekwenties trekken* uit hun woede en daardoor in staat zijn te handelen en zelfstandig te worden, een identiteit te krijgen.

4. ‘Betroffenheit’ is pas dan een begrip dat boven het slachtoffer-zijn uitgaat, als de ‘Getroffene’ niet blijft steken in de bewustwording. Want haar maatschappelijke status is daarmee nog lang niet veranderd. Daarom moet de dialektiese beweging binnenin de ‘Betroffene’ aansporen tot handelen. Zij kan niet blijven steken in emotionele verontwaardiging, in bewustwording en analyse. Anders eindigt zij zonder meer in berusting en regressie.

‘Betroffenheit’ wordt tegenwoordig binnen de duitse vrouwenbeweging zo gebruikt dat het al deze nivo’s van betekenis in ieder geval impliciet omvat: slachtoffer-zijn, woede, analyse en kritiek én motivatie om te handelen. Dit begrip omvat mijns inziens ook de grote lijnen van een autonome beweging en van een feministies wetenschapsbegrip.²⁹

3.3. Aanzetten tot een feministiese wetenschapsopvatting in praktijk

Maar in plaats van verder theoreties uit te zoeken wat gedeeltelijke identifikatie en ‘Betroffenheit’ betekent, wil ik proberen de vragen naar een alternatieve feministiese wetenschapsopvatting te beantwoorden op grond van de ervaringen die wij in het kader van het programma ‘Women and Development’ aan het Institute of Social Studies met deze nieuwe aanzet tot een methodologie hebben opgedaan.

Om de ‘methodiese postulaten’ om te zetten in de praktijk en om de aan het programma ‘Women and Development’ deelnemende studentes uit de Derde Wereld buiten het onderwijs- en onderzoeksterrein van het kontemplatieve akademiese onderwijsbedrijf van het ISS te kunnen laten werken, schreven wij in de syllabus een artikel onder de titel ‘Fieldwork in Holland’. Dit

29. Door deze definitie van het begrip ‘Betroffenheit’ wordt een beweging naar de andere ‘Betroffenen’ toe (bijv. vrouwen in de Derde Wereld) wel mogelijk. Die definitie zou echter eerst uitgewerkt moeten worden. Wij kunnen niet ontkennen dat dit begrip binnen de vrouwenbeweging vaak in individualisties opzicht beperkt werd, dat het zich beperkte tot de desbetreffende persoonlijke toestand. Een soortgelijke beperking vond ook plaats met de slogan ‘het persoonlijke is politiek’.

fieldwork hield in dat kleine groepjes vrouwen uit de Derde Wereld in contact kwamen met nederlandse vrouwengroepen die met een projekt bezig waren of deel uitmaakten van een beweging. Ons doel was de vrouwen uit de Derde Wereld te confronteren met problemen van vrouwen in de zogenaamd ontwikkelde landen, de theoretiese kennis die ze door hun studie hadden verkregen te relateren en te toetsen aan het 'werkelijke leven', hen wederzijds onderwijs- en onderzoeksprocessen met de nederlandse vrouwen aan te laten gaan en over de nieuwe ervaringen samen na te denken en zo mogelijk kleine gemeenschappelijke aktieplannen te bedenken.³⁰

De studentes uit de Derde Wereld deden veel verschillende indrukken op. Een aantal begreep nu pas beter de aanzet tot een methodologie, die ze theoreties al kenden. Vooral wat betreft de kwestie van de gedeeltelijke identifikatie en de double consciousness kregen ze verbazingwekkende inzichten en Aha-Erlebnisse die ze van te voren niet hadden verwacht. Door de ontmoeting met andere 'betroffene' vrouwen, in dit geval nederlandse huisvrouwen en feministen, ging voor hen een nieuwe denkwereld open en ontwikkelden zij een nieuw inzicht in hun eigen maatschappelijke werkelijkheid, waardoor een wereld van vooroordelen, zogenaamd 'wetenschappelijke' kennis en universele normen in ieder geval relatief, zo al niet mystifikaties bleken te zijn.

Tot deze mystifikaties behoren bijvoorbeeld de volgende opvattingen: De kulturele verschillen tussen vrouwen uit de Derde en de Eerste Wereld zijn zo groot dat er nauwelijks overeenkomsten tussen deze twee groepen vrouwen kunnen bestaan. Of: het voornaamste probleem van vrouwen in het westen is de man-vrouw-problematiek; het voornaamste probleem van vrouwen uit de Derde Wereld is de armoede. Of: vrouwen uit Europa kunnen wél over seksualiteit en hun eigen lichaam praten, maar deze onderwerpen zijn voor vrouwen in de Derde Wereld taboe omdat zij te veel gebonden zijn aan traditie. Of: de verschillende experimenten van feministen om menselijke relaties anders in te vullen, zijn voor vrouwen uit de Derde Wereld alleen maar afschrikwekkend omdat zij

30. De ISS-vrouwen hebben in de jaren 1979 tot 1981 samengewerkt met de volgende nederlandse groepen: vrouwenprojekt 'In de Pijp' in Amsterdam; de turkse vrouwengroep 'Schildershage' in Den Haag; de surinaams-nederlandse vrouwengroep ANS in Den Haag; vrouwen in de Industriebond-FNV in Den Haag; het vrouwengezondheidscentrum in Utrecht; de Open School voor Vrouwen in Amsterdam; de Single Parenthood Group in Amsterdam; een groep Vrouwen tegen Fascisme in Rotterdam en de latijns-amerikaanse werkgroep VKW in Utrecht.

nog vasthouden aan een éénduidige en vastomlijnde opvatting over het gezin.

Na de ervaringen in het fieldwork zei een aantal vrouwen uit de Derde Wereld het volgende: 'Wij begrijpen nu dat het gewoon een truuk is die ons moet verdelen, als er gezegd wordt dat vrouwen uit de Derde en de Eerste Wereld zo verschillend zijn. Wij hebben vastgesteld dat vrouwen hier dezelfde problemen met mannen hebben als wij, soms zelfs nog ergere. De zogenaamde kulturele verschillen bestaan wel, maar we hebben ook veel gemeenschappelijk als het om seksualiteit en man-vrouw-relaties gaat.' Dat zeiden vrouwen die met het gezondheidskollektief in Utrecht hadden samengewerkt. Een filippijnse vrouw die met bom-moeders in Amsterdam had samengewerkt zei: 'Ik dacht altijd dat westerse waarden en westerse instituties goed zijn voor het Westen maar niet voor ons. Nu heb ik ontdekt dat de westerse waarden ook in het Westen niet functioneren. Het kerngezin bijvoorbeeld waarover ik heb geleerd dat het voor een moderne maatschappij functioneel is, werkt hier niet meer.' Voor haar en voor de andere vrouwen was het een belangrijke ervaring te zien dat onderdrukking van en geweld tegen vrouwen in een rijke en ontwikkelde maatschappij niet verdwenen zijn, maar alleen andere vormen hebben aangenomen dan in hun landen. Zij begonnen te begrijpen dat veel van wat zij aan hun universiteiten hadden geleerd over de vooruitgang in moderne maatschappijen gewoon niet klopt. En door dit besef kregen zij een nieuw en krities bewustzijn tegenover veel van de theorieën die zij geleerd hadden.

Hoe kwamen deze inzichten tot stand? Hieronder wil ik iets van de kennis presenteren die ik heb opgedaan gedurende mijn tweejarige poging om de 'methodiese postulaten' in het kader van fieldwork te gebruiken.³¹

1. In tegenstelling tot het heersende wetenschapsparadigma verwierven vrouwen door het fieldwork niet één soort kennis (de zogenaamd 'wetenschappelijke') maar *verschillende soorten kennis*. Het gaat daarbij om: praktische alledaagse kennis, politieke kennis en politieke 'skills', zelfkennis (inzicht in de eigen sterkte en zwakte), kritiese kennis (vermogen tot ideologiekritiek en de-mystifikatie), theoretiese kennis (vermogen de empiriese diagnosen te betrekken op

31. De ervaringen in het twee jaar durende experiment met het omzetten van de nieuwe aanzet tot een methodologie werden samengevat in een paper; vergelijk: M. Berden en M. Mies, 'Experimenting with a New Methodological Approach "Fieldwork"', in: *Women's Studies, 1979-1981*. Paper, Institute of Social Studies, Den Haag 1981.

theoretiese uitspraken), sociale kennis (vermogen met anderen in contact te treden, sociale verhoudingen te herkennen, te herkennen dat individuen in bepaalde verhoudingen met elkaar en hun materiële, sociale en historische omgeving leven).

Voor een emancipatories onderzoeks- en leerproces zijn deze soorten kennis alle noodzakelijk, niet alleen één soort kennis die dan als ‘wetenschappelijk’ boven de andere wordt gesteld. Ze staan namelijk allemaal met elkaar in verband. In het fieldwork werden de kunstmatige structurele beperkingen doorbroken die meestal tussen deze verschillende soorten van kennis bestaan (meestal bepaald door de afzonderlijke disciplines) en er ontstond iets als een totale visie op de werkelijkheid.

2. Dit werd mogelijk doordat de onderzoeks- en onderwijssituatie geen laboratoriumsituatie was maar een *echte situatie uit het leven van alledag*. De problemen die bestudeerd werden, werden door de Derde-Wereldvrouwen en de nederlandse vrouwen samen gedefinieerd. Daarbij werd voor beiden duidelijk welke vragen wel of niet belangrijk waren.

3. De konfrontatie met ‘andere vrouwen’ en hun levenswerkelijkheid maakte dat bij de Derde-Wereldvrouwen *veel vragen* rezen, vragen over zichzelf, de situatie van vrouwen in hun landen, over hun instituties en waardesystemen, over terreinen waar tot nu toe veel taboes op rustten, zoals bijvoorbeeld hun eigen lichaam, hun seksualiteit enzovoorts. Door deze konfrontatie *leerden* ze eerst het een en ander *af*, dat wil zeggen ze gingen krities nadenken over wat ze tot nu toe ‘normaal’, ‘natuurlijk’, ‘juist’ en ‘universeel’ hadden gevonden en wat ze aan scholen en universiteiten als zijnde wetenschappelijk bewezen hadden geleerd. Zij zagen dat de levensomstandigheden van ‘andere vrouwen’ niet in overeenstemming waren met wat zij hadden geleerd.

4. Zowel de Derde-Wereldvrouwen als de nederlandse vrouwen integreerden hun ‘Betroffenheit’ in de onderzoekssituatie, dat wil zeggen *hun subjektiviteit*. Zij ontmoetten elkaar zeer nieuwsgierig en open. Door de persoonlijke ‘Betroffenheit’ werd het onderzoeksproces meer bevorderd dan belemmerd, omdat de waarneming erdoor verscherpt en verdiept werd en aanleiding gaf tot nieuwe vragen. De onderzoekssituatie was wederkerig: twee groepen van ‘andere vrouwen’ ontmoetten elkaar en onderzochten niet alleen elkaar maar kwamen tegelijkertijd steeds meer te weten over het karakteristieke van vrouwenuitbuiting en -onderdrukking.

5. Zo’n wederkerig onderzoek werd mogelijk doordat de onderzoekssituatie, in tegenstelling tot de heersende

wetenschapsopvatting, *geen hiërarchiese machtsverhoudingen* vertegenwoordigde. De vrouwen uit de Derde Wereld waren weliswaar studentes, maar dit ‘privilege’ werd in deze situatie geneutraliseerd doordat ze uit onderontwikkelde arme landen kwamen.

Deze combinatie van tegenstrijdigheden leidde tot belangrijke ontdekkingen aan weerskanten: de nederlandse vrouwen zagen dat niet alle vrouwen in de Derde Wereld ‘arm’ zijn en dat ze ondanks hun ‘onderontwikkelde status’ in sommige opzichten vrijer waren dan nederlandse huisvrouwen. Andersom zagen de vrouwen uit de Derde Wereld dat de kapitalistische ontwikkeling en het zogenaamd vooruitstrevende kerngezin vrouwen niet bevrijdt maar eerder nog onzelfstandiger heeft gemaakt. Zij begonnen de mystifikaties te doorzien die ons door de wetenschap aangepraat zijn.

6. De situatie van het fieldwork betekent een verandering van de status quo, niet in de zin dat sociale structuren veranderd werden – daarvoor hadden ze te weinig tijd – maar in die zin dat de vrouwen die eraan deelnamen een *nieuwe kijk op de werkelijkheid* kregen, ze keken er met andere ogen naar. Of: ze keken naar het bekende vanuit een ander perspectief (bijvoorbeeld gezin, man-vrouw-relaties, ons lichaam, gezondheid enzovoort). Dit nieuwe perspectief leidde tendentieel ook tot een andere kijk op de maatschappelijke totaliteit. Een nieuw perspectief op de maatschappelijke totaliteit betekent echter dat wij *verhoudingen* aan het licht brengen: dat wil zeggen, als wij het over vrouwen hebben, hebben wij het over mannen; als wij armoede bestuderen, moeten wij rijkdom bestuderen; als wij over de Derde Wereld praten, praten wij over de Eerste Wereld. Door de heersende wetenschap wordt steeds één van de twee kanten van de maatschappelijke totaliteit buiten beschouwing gelaten. Feministische wetenschap moet beide kanten bestuderen omdat het één voorwaarde is voor het ander. Dit werd in beginsel door het fieldwork duidelijk.

7. Dat betekent echter ook dat de deelnemers aan dit proces begonnen zichzelf en de anderen als *samenstel van sociale verhoudingen* te zien. Dat begon met de meest intieme relaties, met het eigen lichaam, met mannen, met kinderen en kon uitgebreid worden met de internationale relaties en verhoudingen, waardoor de Derde-Wereldvrouwen met de nederlandse vrouwen in contact waren gekomen, door de algemene produktieverhoudingen en de wereldeconomie. Het is belangrijk de konfrontatie van beide groepen ‘andere vrouwen’ niet idealistisch ‘verkeerd’ op te vatten, als een ontmoeting van gelijkgezinden. Het ging veel meer om de werkelijke, materiële ontmoeting van twee kanten van de realiteit,

die door het systeem van de wereldmarkt feitelijk met elkaar in verband staan maar tegelijk in hun bewustzijn van elkaar gescheiden zijn.

8. Tijdens dit wederkerige onderzoeks- en leerproces kwam ook een veranderde opvatting van de *intersubjectiviteit* tot stand.

Intersubjectief te kunnen vergelijken is het waarheidskriterium van de empiries-analytische wetenschap. Om dit te bereiken moeten subjectieve elementen zo veel mogelijk buiten het onderzoeksproces gesloten worden. Het resultaat is echter geen 'objectiviteit' in de zin van waarheid over de werkelijkheid, maar totale verdinglijking en vervreemding.

Intersubjectiviteit in de zin van feministies onderzoek ontstond tijdens het fieldwork door de principes te gebruiken van de double consciousness en de gedeeltelijke identifikatie. De totale identifikatie die, zoals ik al eerder schreef, van verschillende kanten werd bekritiseerd en die meestal moralisties en paternalisties gemotiveerd is, kon in deze situatie niet ontstaan. Dat kwam voor een deel doordat vrouwen uit de Derde Wereld onderzoek deden naar vrouwen uit de Eerste Wereld, en ten tweede doordat geen van de partijen materiële voordelen van deze relatie had en niemand de ander wilde 'helpen'. Een totale identifikatie werd ook onmogelijk gemaakt door het feit dat in deze ontmoeting het 'anders-zijn' van de 'andere vrouwen' tot een nieuw inzicht in de eigen situatie leidde. De vrouwen uit de Derde Wereld begonnen zichzelf en hun cultuur te ontdekken doordat ze er afstand van namen. Dit dialektiese proces waarin je van buitenaf naar jezelf kunt kijken, is volgens mij identiek met het dubbele bewustzijn. 'Buiten' betekent hier niet een denkbeeldige realiteit maar de echte, levende andere vrouw die naar me kijkt, die probeert mij te begrijpen, die ongewone vragen stelt. 'Buiten' bestaat dus in een ander 'samenstel van sociale verhoudingen' en dat betekent dat een totale identifikatie onmogelijk is, ook al zouden we het proberen. Want ondanks alle empathie en alle begrip blijft de ander de ander.

Aan de andere kant gingen de vrouwen door het wederkerige onderzoeksproces die vragen bediskussiëren waar het grootste taboe op lag, vragen over seksualiteit en relaties met mannen. Op dit punt stelden zij vast dat alle vrouwen ondanks de verschillende kulturele kenmerken een gemeenschappelijke 'Betroffenheit' hebben en dat er niet alleen verschillen maar ook overeenkomsten tussen verschillende groepen van vrouwen bestaan. Dit besef maakte dat de studentes van het ISS daarna over zichzelf als de 'feministen uit de Derde Wereld' spraken.

Tijdens dit wederkerige onderzoeks- en leerproces ontstonden aan beide kanten nieuwe vragen. Ze waren nieuwsgierig hoe de dingen zo geworden zijn als ze tegenwoordig zijn. Bovendien ontstonden bij de vrouwen uit de Derde Wereld door deze ervaring concrete aktieplannen en projektideeën over hoe ze hun nieuwe ervaringen in hun eigen land om kunnen zetten en hoe ze het internationale kontakt tussen vrouwen kunnen bevorderen.

Het belangrijkste resultaat was voor mij dat de kloof die volgens velen tussen feministen uit het Westen en vrouwen uit de Derde Wereld bestaat, verdwenen was. Door gedeeltelijke identifikatie met 'andere' vrouwen, waardoor zowel het gemeenschappelijke als de verschillen onderkend en op een juiste manier gerangschikt konden worden, was het mogelijk dat vrouwen aan beide kanten ermee ophielden zich te identificeren met onderdrukkende structuren die zich door kenmerken als ras, kultuur enzovoort manifesteren. Zij begonnen de sluier op te lichten die onder andere ook 'dé wetenschap' over het vrouwbeeld heeft gelegd en waaronder zij gevangen zaten. De zo ontstane intersubjectiviteit was gebaseerd op de ontwikkeling van het gemeenschappelijke menselijke wezen dat achter al die verschillende manifestaties van vrouwenonderdrukking verborgen zat.

4. Slotopmerkingen

De discussie over feministies onderzoek en feministiese methoden is niet beëindigd. Willen we echter verder komen met de vrouwenbeweging en de wetenschap dan is het belangrijk te begrijpen dat feministies onderzoek niet zo maar ingevoerd of geïntegreerd kan worden in het oude wetenschapsparadigma dat de wereld verdeelt in leven en denken, politiek en wetenschap. Als we een nieuw paradigma en een nieuw denkkader willen ontwikkelen, moeten wij boven de oude kaders 'uitstijgen', ze transcenderen. Dit moet zich niet beperken tot de gedachtenwereld of een permanente wetenschappelijke discussie, het moet ook in de werkelijkheid gebeuren, we moeten een nieuw denkkader *kunnen ervaren* en *ervaren*. Dat wil zeggen, zonder een verandering van de concrete status quo wordt zo'n nieuw denkkader niet duidelijk. De ervaringen die vrouwen uit de Derde Wereld tijdens hun fieldwork in Nederland hebben opgedaan, hebben het hen mogelijk gemaakt een stap in de richting van dit nieuwe denkkader te doen. Misschien hebben we nu het punt bereikt waarop we moeten besluiten alleen die studies

'feministies' te noemen die zich meer op de doelstellingen van de vrouwenbeweging dan op de oude wetenschapsparadigma's oriënteren.

Vertaling: Birgit Felstau

SUN

De kunst van het moederschap
Leven en werk van nederlandse vrouwen
in de negentiende eeuw
136 blz. (groot, geïll., kleur) f 24,50

Wim Dierckxsens
De reproductie van de arbeidskracht
De reproductie op gezinsnivo
106 blz. f 14,50

Verkrijgbaar bij de boekhandel of
rechtsreeks bij de uitgever:
Socialistische Uitgeverij Nijmegen
Bijleveldsingel 9, 080-221700

boeken

Recensies

Marjan Schwegman

Moederschap als balsem, Ervaringen van katholieke vrouwen met huwelijk, seksualiteit en moederschap in de eerste helft van deze eeuw.

Mirre Bots en Maria Noordman.
Amsterdam (SUA) 1981, f 18,—

Slechts zelden beschikken historici die de geschiedenis van vrouwen bestuderen, over de eigen ervaringen van deze vrouwen. Alleen voor het recente verleden biedt de zogenaamde 'oral history' soelaas. Feministische historici putten voor hun studies vaak rijkelijk uit mondelinge bronnen. *Moederschap als balsem* van Mirre Bots en Maria Noordman is daar een voorbeeld van. In dit boekje (een bewerking van een doktoraalskriptie) probeert het tweetal antwoord te geven op de intrigerende en interessante vraag hoe nederlandse katholieke vrouwen in de periode 1925-1940 de rooms-katholieke moederschapsideologie ondergingen. Zij steunen daarbij op twintig interviews met vrouwen die in de genoemde periode katholiek, getrouwd én moeder waren. De vrouwen hebben een verschillende sociale achtergrond: negen worden door de auteurs tot de arbeidersklasse gerekend, vijf tot de kleine middenstand en zes tot de middenklasse. Het lijkt er dus op dat de schrijfsters gestreefd hebben naar een min of meer representatieve steekproef. De lezers

tast daaromtrent echter in het duister, omdat Mirre en Maria niets naders meedelen over de manier waarop de informanten geworven zijn. Voor een boek waarin interviews het basismateriaal vormen voor tamelijk vergaande konklusies, is dit een ernstige misser.

Na een algemene inleiding schetsen de auteurs allereerst de contouren van de rooms-katholieke moederschapsideologie: met het oog op de instandhouding en uitbreiding van gods rijk op aarde, hadden vrouwen alleen waarde als moeder en opvoedster. Al haar andere taken waren hiervan afgeleid. De ervaringen van de geïnterviewde vrouwen – hoe verschillend ook – geven volgens de schrijfsters aanleiding tot de algemene konklusie dat zij zich geen van allen hebben kunnen onttrekken aan deze ideologie. Het rooms-katholieke eisenpakket riep wel spanningen op, maar dat leidde niet tot openlijke vormen van verzet, omdat de problemen als persoonlijke problemen werden ervaren. Dat laatste zou pas veranderen onder invloed van de huidige vrouwenbeweging, die het persoonlijke immers tot politiek heeft gemaakt.

De manier waarop de schrijfsters het belangrijke, maar ingewikkelde probleem van de spanning tussen ideologie en praktijk hebben aangepakt, roept de nodige vraagtekens op. Mijn voornaamste kritiek betreft het gehanteerde interpretatie-kader. De schrijfsters zeggen (pp. 11-12) de ervaringen van de geïnterviewde vrouwen vanuit een feministische visie te willen interpreteren. Zij gaan ervan uit dat het persoonlijke politiek is, en in hun opvatting betekent dit, dat de individuele ervaringen van vrouwen veel gemeenschappelijks hebben, omdat die beïnvloed zijn door kerkelijke en maatschappelijke ideeën. Deze visie leidt logieserwijs tot de eerder genoemde generaliserende konklusie. Dit interpretatiekader funktioneert mijns inziens

als een — overigens niet sluitende — dwangbuis. De vele interviewcitaten logenstraffen herhaaldelijk de konklusie en de algemene uitspraken waarmee de auteurs de citaten aan elkaar rijgen. Evenals bij de konklusie is de strekking van deze uitspraken steeds dat de vrouwen zich — zij het niet zonder problemen — naar de ideologie voegden. Maar wat betekent het dan bijvoorbeeld dat vrouwen vaak maar wat biechten (p. 57); dat een moeder probeerde een ongewenste zwangerschap kunstmatig af te breken bij haar dochter (p. 61); dat zeventien van de twintig vrouwen de regel dat het doel van het huwelijk de voortplanting was, overtraden (bijvoorbeeld door periodieke onthouding toe te passen, pp. 101-108); dat er, ondanks een verbod, werd gelezen en gepraat over seksualiteit, zelfs met 'andersdenkenden' (pp. 57 en 69), en dat getrouwde arbeiders- en boeren-vrouwen betaald werk verichtten zonder schuldgevoelens te hebben? Het is mijns inziens onjuist om dit laatste uit de economische crisis te verklaren, zoals de schrijfsters op p. 74 doen. Als dit verschijnsel op wat langere termijn wordt bekeken, blijkt dat betaalde arbeid van getrouwde boeren- en arbeidersvrouwen van oudsher noodzakelijk en dus vanzelfsprekend was. Kennelijk heeft de roomskatholieke ideologie hier weinig vat op gekregen.

Kortom: het gehanteerde interpretatie-kader doet geen recht aan de dynamiese en veelzijdige sociale werkelijkheid. Het heeft een a-histories, staties beeld tot resultaat, leidt tot bagatellisering van indirecte vormen van verzet en tot verdoezeling van verschillen, die bovendien niet bevredigend verklaard worden.

Om dat wél te kunnen doen zou de invloed van het roomskatholicisme vanuit een bredere invalshoek en op basis van meer bronnen dan uitsluitend interviews bestudeerd moeten worden. De schrijfsters konstateren zelf op p. 141, dat het niet

alleen de roomskatholieke ideologie was die vrouwen in de rol van echtgenote en moeder dwong. Ook blijkt uit de interviews dat er — ondanks de verzuiling die volgens de schrijfsters het isoleren van de katholieke ideologie rechtvaardigt — wel degelijk contact was met andersdenkenden (p. 57). Om de invloed van juist de katholieke ideologie naar waarde te kunnen schatten, moet die, al is het maar zijdelings, in een algemeen histories kader geplaatst worden. Raadpleging van relevante literatuur is daarvoor onmisbaar. Literatuur die de lezeres op de literatuurlijst van *Moederschap als balsem* tevergeefs zoekt.¹

Interviews lijken een gemakkelijk hulpmiddel om de geschiedenis van vrouwen te rekonstrueren. Juist bij zo'n gekompliceerde zaak als de verhouding ideologie-praktijk blijkt het gebruik van mondelinge bronnen ons echter voor grote, nog onopgeloste problemen te stellen. Ondanks alle manko's heeft *Moederschap als balsem* de grote verdienste dat het stimuleert tot verder nadenken over deze problemen. Verder is het boekje ook zeer de moeite waard vanwege de rijkdom aan interview-citaten.

Noot

1. Zo mis ik bijvoorbeeld studies over nederlandse katholieken en hun houding tegenover moederschap, seksualiteit, geboortenbeperking en abortus (zie onder meer: J. de Bruyn, *Geschiedenis van de abortus in Nederland. Een analyse van opvattingen en discussies 1600-1979*. Amsterdam 1979; Ph. van Praag, *Het bevolkingsvraagstuk in Nederland. Ontwikkelingen van standpunten (1919-1940)*. Deventer 1976; Werkgroep Vrouwen en Fascisme, Afdeling Vrouwenstudies FSW, Universiteit van Amsterdam, *Naar natuurlijk bestel. Vrouwenorganisaties in de jaren dertig*. Amsterdam 1980) en over de geschiedenis van het moederschap (bijv. E. Badinter, *L'amour en plus. Histoire de*

l'amour maternel (xviii-xxe siècle). Parijs 1980).

Yvonne Scherf

Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten – een historisch onderzoek.

Rudolf Dekker en Lotte van de Pol.
Baarn (Ambo) 1981, 144 blz. f 19,50

En iets loos was er zeker, want als door het zware weer het werk boven in het want niet lukte, bleef het meisje dat als matroos had aangemonsterd, niets anders over dan zich beneden aan te bieden als liefje voor de kapitein. Je hebt nu eenmaal typies mannen- en typies vrouwenwerk.

Geïntegreerd door dit lied hebben de auteurs van het gelijknamige boek zich afgevraagd of hier sprake was van een literair thema – de vrouw die als man vermomd door het leven gaat komt in vele literaire produkten voor – of dat het ging om een histories verschijnsel. Terreinverkenkend onderzoek in geschiedenisboeken, kranten en archieven uit de zeventiende en achttiende eeuw, bracht voor de periode 1550-1838 al ruim 90 gevallen aan het licht van vrouwen die als man dienst namen bij leger en vloot; er zal ongetwijfeld nog meer te vinden zijn.

Achtereenvolgens worden aan de hand van deze gevallen de levensloop van de vrouwen, toegespitst op de 'rolwisseling', hun motieven, en de reacties van buitenstaanders in geval van ontmaskering, behandeld.

In hun slotbeschouwing konkluderen de auteurs, dat de vrouwen die wat betreft hun sekse-identiteit met het verleden braken, grotendeels afkomstig waren uit het gewone volk, rond de twintig jaar oud, ontworteld vaak. Dat deze vrouwen aanvoerden dat zij deze stap vooral genomen hadden om er

ekonomies op vooruit te gaan, zal niemand verbazen; mannen verdienden ook toen meer dan vrouwen. Daarnaast echter werd een skala van redenen aangevoerd, samengevat door de auteurs onder de noemer patriottistische, romantiese en seksuele motieven. Terecht hechten de auteurs aan de 'voor het vaderland'-argumenten weinig geloof, de romantiese motieven komen echter in de slotbeschouwing weer terug. Toch kan mijns inziens het verlangen om geliefden of familieleden die voor zeven jaren naar de Oost vertrokken, te vergezellen of te bereiken toch vooral gerangschikt worden onder de ekonomiese motieven. Eenmaal in hun nabijheid zouden zij immers wel voor de vrouw zorgen, en zo niet dan was door het tekort aan vrouwen in de Oost haar positie dáár een stuk aantrekkelijker. Wat overigens niet wegneemt dat deze vrouwen de zucht naar vrijheid en avontuur terecht als motief aanvoerden; alleen de meest ondernemenden zullen tot deze ingrijpende stap zijn overgegaan.

Problematiser is het gesteld met het laatste door de auteurs genoemde motief: het seksuele. 'Homoseksuele en transseksuele vrouwen' zouden gevoeld hebben 'dat zij zo meer naar hun eigen aard konden leven' (p. 119). Het gebruik van moderne termen voor historiese verschijnselen is altijd een hachelijke zaak. Deels kan men dit ondervangen door deze termen duidelijk te definiëren. Zo zou men in dit geval verwachten dat de auteurs in ieder geval omschrijven aan welke voorwaarden moet zijn voldaan om van een omstreden begrip als transseksualiteit te kunnen spreken. Nu dit achterwege blijft, wekken zij de indruk dat er voor hen weinig onderscheid bestaat tussen homo- en transseksualiteit. Van twee zeer waarschijnlijke gevallen van transseksualiteit gaat het in het ene geval om een vrouw die verzucht dat zij in het verkeerde vel steekt, omdat zij ervan overtuigd is dat zij als man het beter zou

hebben gedaan, 'ziende dat mannen... op ver na zoveel zwakheden niet onderworpen zijn' (p. 77). Dit lijkt verdacht veel op: 'Als ik maar een jongetje was, dan zou ik...', zoals zo vele vrouwen in hun kinderjaren fantaseerden. Zouden dat nu allemaal transseksuelen zijn? In het tweede geval, dat van Maria van Antwerpen, wordt na verhoor toegegeven dat alle verhalen over 'iets dat als een roe uit zijn lijf komt schieten...' verzonnen zijn om een aanklacht wegens sodomie te vermijden. En Barbara Adriaens, die vermomd als soldaat met een vrouw gehuwd was en voor het gerecht verklaarde 'nooit enige trek ofte lust tot mannen gehad te hebben' (p. 84) wordt als homo- of transseksueel betiteld.

Nog bonter wordt het wanneer een verklaring gezocht moet worden voor het feit dat een aantal vrouwen de vermomming zover doorvoerden dat zij samenleefden of getrouwd waren met een andere vrouw, soms zelfs zonder dat deze hun ware identiteit vermoedde. Eerst wordt verondersteld dat het misschien zo was 'dat een volkswrouw uit de 17e en 18e eeuw die verliefd werd op een andere vrouw dermate in verarring raakte door dit gevoel, waar haar omgeving waarschijnlijk geen voorbeelden van verschaften, dat ze maar tot één konklusie kon komen: eigenlijk ben ik een man, dat kan niet anders' (p. 87). Dit klinkt al zeer onwaarschijnlijk, maar de volgende bewering dat we 'moeten bedenken dat het ging om gewone volkswrouwen die van homoseksualiteit nooit gehoord hadden' (p. 87), kan gewoon niet waar zijn. In het laatste decennium van de achttiende eeuw werden in Amsterdam verschillende volkswrouwen gearresteerd en veroordeeld wegens homoseksuele handelingen en men krijgt niet de indruk dat het daarbij om een recent ontdekt tijdverdrijf ging.

Ondanks deze bezwaren is het boek de moeite waard, alleen al om het feit dat het een grote hoeveelheid nieuw materiaal voor

de geschiedenis van vrouwen aandraagt. Hopelijk vormt het een basis voor verder onderzoek; nadeel hierbij is wel dat het notenapparaat wat summier is. De flaptekst is duidelijk voor de vlotte koper geschreven: Een 'belangrijke bijdrage tot het nog duistere terrein van de geschiedenis van de seksualiteit' is dit boek zeker niet. Het draagt hoogstens enige bouwstenen voor die geschiedenis aan.

Sawitri Saharso

Vrouwen van Indonesië. Strijd om het bestaan.

Vrouwengroep Komitee Indonesië.

Amsterdam 1980, 94 blz. f 10,-

Wanneer je geïnteresseerd bent in het leven van vrouwen in Indonesië, is er erg weinig materiaal waarop je je kunt oriënteren.¹ Vandaar dat ik, ook al is het wat laat, toch nog de aandacht wil vestigen op het in 1980 verschenen boekje *Vrouwen van Indonesië. Strijd om het bestaan*, een uitgave van de Vrouwengroep van het Komitee Indonesië. Uitgaande van de opvatting dat scholing en werkgelegenheid de belangrijkste voorwaarden zijn voor de opheffing van vrouwenonderdrukking, hebben de schrijfsters de bijdrage van de vrouwen van Indonesië aan de economie van hun land zichtbaar willen maken. Tevens hebben zij willen laten zien hoe weinig de vrouwen zelf van hun arbeid profiteren.

Het boekje bestaat uit drie delen: eerst wordt ingegaan op de inhoud die in Indonesië gegeven wordt aan de begrippen 'vrouwelijkheid' en 'mannelijkheid', het tweede deel beschrijft welke veranderingen het werk van vrouwen ondergaan heeft en in deel drie wordt het lot van de indonesiese vrouwenbeweging besproken.

De bronnen die de samenstelsters van het

boekje gebruikt hebben zijn zeer gevarieerd: niet alleen zijn allerlei (meer en minder wetenschappelijke) publikaties geraadpleegd, maar ook is geput uit eigen kennis en ervaringen. Verder zijn gesprekken gevoerd met indonesiese en nederlandse vrouwen. Dit alles heeft echter niet kunnen verhinderen, aldus de schrijfsters, dat hun kennis nog vele leemtes vertoont. Ze hebben dan ook niet de pretentie een volledig beeld te geven van het leven van de vrouwen van Indonesië. Dat neemt niet weg dat er heel wat belangwekkende informatie gegeven wordt.

In het eerste deel wordt door de schrijfsters vooral benadrukt dat overal in Indonesië, ondanks de grote kulturele verschillen tussen de etniese groepen, mannen en vrouwen nooit op voet van gelijkheid met elkaar omgaan. Een ander gemeenschappelijk punt is dat overal in de ideologie het beeld overheerst van de vrouw als echtgenote en moeder. Nu zijn dit voor wie zich al een poosje bezighoudt met vrouwenstudies, niet zulke verrassende gegevens. Een passage als: 'Traditioneel kon een vrouw bij de Buginezen vorstin zijn en leidster van militaire expedities, jachtpartijen of landbouwondernemingen' (p. 15), wekt dan ook vooral mijn belangstelling. Het is dan nogal teleurstellend om daarover vervolgens alleen te lezen: 'Zulke vrouwen vormen echter uitzonderingen' en 'het moederschap blijft de voornaamste bestemming' (pp. 14-15). Juist dit soort aspecten verdienen naar mijn idee verder onderzoek, omdat er iets door onthuld wordt van de marges voor onafhankelijkheid die er toch blijken te kunnen bestaan in een patriarchale cultuur.

In het deel over de arbeidssituatie van vrouwen viel me vooral op, dat Indonesië in de eerste plaats 'gewoon' Derde-Wereldland is (een feit dat ikzelf, Indonesië vooral beschouwend als 'land van herkomst', nogal eens geneigd ben te vergeten). Een voorbeeld is de modernisering in landbouw en

industrie. De invoering van moderne Westerse industrieën betekent voor de meeste vrouwen slechtbetaald werk onder nog slechtere arbeidsomstandigheden, waar ze weinig tegen kunnen ondernemen: er is een enorme armoede en werkloosheid, een groot gebrek aan sociale voorzieningen, terwijl de overheid Allah op de knieën dankt voor de komst van deze industrieën. De met nederlandse ontwikkelingshulp gestimuleerde modernisering van de landbouw (de zogenaamde Groene Revolutie) heeft vooral vrouwen werkloos gemaakt. Veel vrouwen zijn dan ook de laatste jaren in de hoop op een beter bestaan naar de steden getrokken; de meesten wacht daar echter alleen verdere verpaupering.

In het laatste deel wordt aandacht besteed aan de progressieve indonesiese vrouwenbeweging: de Gerwani. Voortgekomen uit een kleine, aan de indonesiese kommunistiese partij gelieerde vrouwengroep, ontwikkelde zij zich met name in de jaren 1957-1960 tot een massa-organisatie. De militaire coup van 1965 maakte daar echter een einde aan: de Gerwani werd en is nog steeds verboden en duizenden vrouwen zijn in de op de coup gevolgde kommunistenjacht mishandeld, gevangengezet en vermoord. In het huidige Indonesië bestaan alleen nog religieuze vrouwenbewegingen en de door de overheid 'gesteunde' verenigingen van echtgenotes van regeringsfunctionarissen en militairen. Tevens wordt kort het contact met nederlandse vrouwenorganisaties besproken.

Tenslotte wil ik nog enkele opmerkingen over de presentatie maken. In het boekje worden meer algemene beschouwende hoofdstukken afgewisseld met hoofdstukken met een meer anekdoties karakter. Zo volgen op het hoofdstuk 'Loon naar werken – vrouwen en werkgelegenheid na 1965', dat een analyse op makro-nivo vormt, hoofdstukken met titels als 'Een dag uit het leven van...'. Een voordeel van deze

werkwijze is dat het boekje zeer goed leesbaar is geworden. De toegankelijkheid is verder vergroot door de vele foto's en andere illustraties.

Een minder geslaagd aspect van deze synthese van algemene informatie met meer persoonlijke documenten is, dat de laatste soms in de plaats komen van bredere analyses (waarschijnlijk omdat die niet voorhanden zijn). Hierbij is niet altijd duidelijk in hoeverre het verhaal van één of enkele vrouwen exemplarisch is voor dat van grotere groepen vrouwen. Ik kreeg soms de indruk dat over indonesiese vrouwen in het algemeen gesproken werd, terwijl de gegevens in feite een specifieke groep (vaak javaanse) vrouwen betroffen. Zo bleef ik na lezing van deel drie bijvoorbeeld met de vraag zitten, in hoeverre de Gerwani buiten Java aanhang had en uit welke delen van de bevolking de leden afkomstig waren.

De schrijfsters hadden dan ook in deel twee en drie wel wat meer mogen wijzen op de enorme verscheidenheid die juist zo kenmerkend is voor de indonesiese samenleving. Naast de kulturele verschillen, bepaald door godsdienst en etnische herkomst, zijn er ook belangrijke verschillen in levensomstandigheden; factoren die van grote betekenis zijn voor de positie van vrouwen. Al moet ik er meteen bij zeggen, zoals de schrijfsters overigens zelf ook doen, dat het natuurlijk niet doenlijk is om in het bestek van 94 bladzijden deze diversiteit uitgebreid te belichten, terwijl bovendien veel informatie niet of moeilijk achterhaalbaar is. Wellicht moeten we de wel gesignaleerde verschillen vooral opvatten als een uitnodiging om ons verder te verdiepen in de nog niet uitgewerkte aspecten van de situatie van de vrouwen van Indonesië. Het boekje biedt in ieder geval aanknopingspunten te over. Kortom: een eersteling die wat mij betreft maar vlug een zusje erbij moet krijgen.

Het boekje is te bestellen bij de

Vrouwengroep Komitee Indonesië, Minahassastraat 1, 1094 RS Amsterdam en is wellicht nog verkrijgbaar in de linkse en feministiese boekhandels.

Noot

1. Eén van de weinigen die hier wel regelmatig over schrijft is Saskia Wieringa. Zie o.a. haar bijdrage "“En overal laat zij bloedsporen achter”". Macht, sekse en klasse in de batikindustrie van Midden-Java', in: *Socialisties-Feministiese Teksten 5, Feminisme en Antropologie*. Amsterdam (Sara) 1981, pp. 179-201.

Joke Schrooten/Thea Campagne

Socialisties-Feministiese Teksten 5: Feminisme en Antropologie.

Onder redactie van Vrouwengroep Antropologie Amsterdam
Amsterdam (Sara) 1981, 223 pp. f 24,75

Vorig jaar verscheen als *Socialisties-Feministiese Teksten 5*, de bundel 'Feminisme en Antropologie'. Deze door een gastredactie samengestelde uitgave kwam tot stand naar aanleiding van een reeks seminars over de arbeidsdeling tussen de geslachten in onderontwikkelde economieën. De opzet van deze publikatie is om naast onderzoek gebaseerd op veldwerk, vooral aandacht te besteden aan de theoretiese uitgangspunten daarbij. Deze nadruk op theorie wordt niet direkt door de inhoud van de bundel weerspiegeld: alleen de eerste twee artikelen handelen expliciet over theorie en begrippen. De overige zeven betreffen voornamelijk de resultaten van veldwerk.

De gastredactie, de Vrouwengroep Antropologie Amsterdam, benadrukt in het eerste artikel het belang van het ontwikkelen van een goede theorie: een theorie die niet

alleen helpt bij het analyseren van onze eigen onderdrukking en die van vrouwen elders, maar ook aanknopingspunten biedt voor vrouwenstrijd én een relatie heeft met empiries waarneembare situaties. Volgens de schrijfsters schieten de binnen de antropologie gangbare analysekaders hiervoor te kort: deze zijn óf door structureel-funktionalistische óf door marxistische begrippen gekleurd. Meer perspectief bieden recente theoretische ontwikkelingen binnen de feministische antropologie. Hieruit komt naar voren, dat arbeidsdeling en machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen niet natuurlijk zijn, maar verband houden met zowel ideologieën en sociale organisatie, als met economische produktie en reproductie. De Vrouwengroep Antropologie Amsterdam waardeert deze nieuwe inzichten. Ondanks dat zeggen zij zich bij het doen van onderzoek en het schrijven van artikelen beperkt te hebben tot de begrippen produktie en reproductie als ordenende principes. Ook geven zij geen adequate omschrijving van deze begrippen, hoewel zij hameren op het belang van begrippen die in de empirie bruikbaar zijn. Dit maakt het ondoenlijk om na te gaan in hoeverre de in de artikelen gehanteerde begrippen produktie en reproductie inzichten opleveren in de onderdrukking van vrouwen. Wij zien daardoor weinig samenhang tussen de discussie met betrekking tot feministische theorievorming in het eerste artikel en de overige artikelen. Dit neemt niet weg, dat verschillende onderzoeken veel inzicht geven in de leefwereld van vrouwen in andere samenlevingen. In deze bespreking willen wij nagaan welke aspecten van een samenleving belicht worden teneinde de onderdrukking van vrouwen te analyseren.

In het tweede, theoretische, artikel doet Marijke Mossink verslag van de ontwikkeling van het gebruik van de begrippen 'privé' en 'openbaar' binnen de antropologische

wetenschap. Haar kritiese verhandeling laat zien, dat de begrippen 'privésfeer' en 'openbare sfeer' slechts bruikbaar zijn bij het analyseren van de geografiese ruimteverdeling tussen mannen en vrouwen in samenhang met de arbeidsdeling die er tussen hen bestaat. Voor het beschrijven van de machtsrelaties tussen beide sferen schieten deze begrippen echter te kort. Mossink zegt dat hiervoor andere begrippen nodig zijn. Jammer genoeg geeft zij niet aan welke begrippen dan wél voldoen.

Anna Aalten en Britt Fontaine hebben eveneens twijfels omtrent de bruikbaarheid van de gangbare begrippen, maar breken zich daar verder het hoofd niet over. In hun artikel geven zij een levendige beschrijving van de economiese veranderingen in een galiciese dorpsgemeenschap en de betekenis daarvan voor de positie van vrouwen. Het wegvallen van de sterke scheiding tussen privésfeer en openbare sfeer draagt er volgens de schrijfsters niet toe bij, dat de machtsverhoudingen veranderen: doordat de inkomsten uit loonarbeid belangrijker worden, daalt het aanzien van de (onbetaalde) arbeid van vrouwen in de landbouw. Daarbij blijft de verzorging van huishouden en kinderen de taak van vrouwen. Volgens Aalten en Fontaine zijn de omstandigheden voor vrouwen in Galicië niet alleen verslechterd door kapitalistische ontwikkelingen. Zij wijzen erop, hoewel ze er verder niet op ingaan, dat de invloeden van de kerk, de staat en de media eveneens een rol spelen.

Ook Kate Young laat vrouwen-onderdrukking het gevolg zijn van de komst van het kapitalisme op het mexicaanse platteland. Aan de hand van uitvoerig cijfermateriaal toont Young de verschillen in migratiepatronen tussen mannen en vrouwen in de door haar bestudeerde streek. Deze verschillen verklaart zij door te wijzen op de politiek-economiese ontwikkelingen in Mexico. Young verzuimt na te gaan in

hoeverre machtsrelaties tussen mannen en vrouwen en cultuur-historische omstandigheden vrouwen geschikt maken om hen, indien nodig, overal en nergens heen te sturen.

Een goed voorbeeld van hoe het ook kan, is het artikel van Saskia Wieringa. Zij betreft in haar analyse niet alleen de machtsrelaties tussen seksen en tussen de klassen, maar neemt tevens de economische structuur, de politieke organisatie, de ideologische ordening en de historische ontwikkeling van de batik-industrie in ogenschouw. Op deze wijze geeft zij ons een duidelijk inzicht in de specifieke konstellatie van de javaanse samenleving. Wieringa laat zien, dat de slechte positie van batikarbeidsters niet alleen door het kapitalistische productiesysteem teweeg wordt gebracht. Ook het iboeïsme en de hindoe-javaanse traditie dragen ertoe bij dat de taken van vrouwen primair man, kinderen, familie en huishouden betreffen. Hierdoor worden vrouwen geacht het batikwerk als vrijetijdsbesteding thuis te verrichten en wordt onderbetaling mogelijk.

Maria Mies en Marion Den Uyl koppelen allebei, ieder in hun eigen artikel, de verslechterde positie van vrouwen op het platteland in India aan kapitalistische wijzigingen binnen het productieproces. Den Uyl beschrijft hoe vrouwen uit de laagste kasten in zuid-west India verdrongen worden uit de landbouw. Deze toenemende werkloosheid onder vrouwen gaat samen met het overnemen van de ideologie van de hogere kasten: een ideologie die vrouwen steeds meer in de rol van huisvrouw drukt.

Ook onder de kantwerksters in de stad Narsapur is, volgens Mies, een proces van 'verhuisvrouwing' gaande. Door de integratie van de kantindustrie in het wereldmarkt-systeem wordt vrouwen de handel in kant ontnomen. Om deze verandering binnen het productieproces te aksepteren en te rechtvaardigen gaan de vrouwen voor wie het

kantwerken slechts als thuisarbeid overblijft, zichzelf meer en meer als huisvrouwen zien.

Het verschil tussen Mies en Den Uyl is, dat de eerste de heersende huisvrouwen-ideologie terugvoert op de materiële krachten binnen de samenleving, terwijl de laatste deze ideologie ziet als een onderdeel van een sociale organisatie gebaseerd op kasten. Beide schrijfsters besteden aandacht aan de mogelijkheden tot politieke organisatie voor vrouwen. Mies acht de kans dat kantarbeidsters zich ooit organiseren, gezien hun geïndividualiseerde bestaan, zeer gering. Den Uyl constateert, dat zelfs als vrouwen in groten getale lid zijn van een vakbond, dit nog geen verbetering van hun positie betekent.

Uit de artikelen van Lenie Brouwer en Ann Stoler blijkt dat vrouwenonderdrukking door de geschiedenis heen steeds weer andere vormen aanneemt. De eerste schrijfster laat zien, hoe de politieke structuur van een samenleving en de familie-structuur de positie van turkse vrouwen bepalen. Of zij nu binnen een grootfamilie op het turkse platteland wonen, of in een kerngezin in een nederlandse stad, hun afhankelijkheid blijft, volgens Brouwer, bestaan.

In haar artikel over de geschiedenis van de plantagearbeid op Noord-Sumatra beschrijft Stoler de wisselende vormen van afhankelijkheid van plantagearbeid(st)ers. Stoler laat zien, hoe het produktieve en reproductieve gedrag van de werkende bevolking steeds aangepast wordt aan de veranderende eisen van het kapitaal. Hierdoor worden vrouwelijke arbeidskrachten nu eens gedefinieerd als hoeren en dan weer als vaste of losse arbeidsters. Volgens Stoler wordt de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen al naargelang van de behoefte van de plantage-maatschappijen en de vakbonden wel of niet benadrukt.

Wat opvalt in deze bundel is dat de meeste schrijfsters wel oog hebben voor de historische achtergrond van de arbeidsdeling tussen mannen en vrouwen. De historische achtergrond van de machtsrelaties tussen mannen en vrouwen komt echter nauwelijks naar voren. Hierdoor lijkt het alsof de onderdrukking van vrouwen vooral te wijten is aan kapitalistische veranderingen in het productieproces. Vrouwen worden regelmatig beschreven alsof zij willoze slachtoffers zijn: zij zijn 'steeds de dupe', ze worden 'schrijnend uitgebuit', 'de prostitutie ingedreven', enzovoort. Een dergelijke visie op vrouwen bevestigt een dogmaties feminisme: vrouwen zijn altijd lijdend voorwerp, vrouwen worden onderdrukt. Slechts af en toe komt in de artikelen naar voren, dat vrouwen ook de *draagsters* kunnen zijn van een ideologie die in onze ogen onderdrukkend is voor vrouwen. Als zodanig zijn vrouwen dan ook handelende wezens. Wel vindt de Vrouwengroep Antropologie Amsterdam het jammer, dat in de bundel geen vormen van vrouwenstrijd aan de orde komen. Wij vinden dit een werkelijk gemis. Door geen aandacht te besteden aan het verzet van vrouwen tegen hun onderdrukking lijkt het alsof het gezichtsveld van de onderzoeksters niet verder reikt dan een feministies ethnocentrisme.

Uit deze bundel met negen artikelen, mooie foto's, veldwerkcitaten en seksisties huisvuil blijkt in ieder geval, dat vrouwelijke antropologen hard bezig zijn de machtsrelaties tussen mannen en vrouwen in zicht te brengen. Indien zij hier niet direct in slagen, geeft dit eerder blijk van de complexiteit en de verborgenheid van vrouwenonderdrukking dan van het gebrek aan kwaliteit van de bundel. De verschillende artikelen geven zoveel informatie, dat we er door geïnspireerd raken verder te zoeken.

Marijke Prins/Eeuwke Sijjes

Women, power and politics.

Margaret Stacey en Marion Price.

Londen/New York (Tavistock publications) 1981, 214 blz. f 26,50

Met name de afgelopen tien jaar hebben vrouwen vooruitgang geboekt in het formuleren en ontwikkelen van nieuwe inzichten over hoe macht en onderdrukking zich tot elkaar verhouden. In vrouwengroepen ontstond bijvoorbeeld de kreet 'het persoonlijke is politiek', wat inhield dat vrouwen maatschappelijke oorzaken gingen zoeken achter persoonlijk beleefde onvrede. Daarnaast bezint men zich in de vrouwenbeweging op de vraag hoe vrouwen op eigen voorwaarden een politieke machtsbasis kunnen krijgen.

Vorig jaar verscheen onder de veelbelovende titel *Women, power and politics* een studie die ons denken over de relatie van vrouwen tot macht verder ontwikkelt. Aanvankelijk bogen Stacey en Price zich over de vraag waarom de deelname van vrouwen in machtige politieke posities zo gering is, terwijl ze toch al zo'n vijftig jaar stemrecht hebben. Ze vinden dit niet zo verwonderlijk, aangezien er na het verkrijgen van het kiesrecht geen hechte ondersteunende machtsbasis bleek te bestaan om deze formele gelijkheid om te zetten in een sociale werkelijkheid. Ook bleef de maatschappelijke positie van vrouwen als moeders en echtgenoten onveranderd. De ideologie hoe vrouwen behoren te zijn, veranderde volgens de schrijfsters evenmin, omdat het gezin onaangetaast bleef. Stacey en Price konkluderen dan ook dat de vraag omgekeerd dient te worden: hoe is het mogelijk dat in zo'n korte tijd zo veel vrouwen bij de politiek betrokken zijn geraakt? De omkering van de vraag is ons inziens terecht, omdat ze op deze wijze afstand nemen van een meer traditionele

benadering van macht, waarbij de oorzaak van de minimale deelname van vrouwen in de politiek als vanzelfsprekend bij vrouwen wordt gelegd. De schrijfsters verzetten zich tegen deze vorm van 'victim blaming'.

Stacey en Price baseren zich op benaderingen van macht zoals die onder meer door gerenommeerde politikologen als Bachrach en Baratz gehanteerd worden. In het algemeen wordt macht gezien als het beïnvloeden van besluiten: Bachrach en Baratz breiden dit begrip uit en zijn van mening dat macht ook uitgeoefend kan worden in situaties die niet op de politieke agenda komen. Stacey en Price dringen er op aan een feministies machtsbegrip te ontwikkelen, waarbij ook machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen betrokken moeten worden, evenals die tussen ouders en kinderen. Het zijn deze twee niveaus die ze met behulp van het begrippenpaar *privé* en *openbaar* willen onderzoeken.

Voor de uitwerking van hun onderwerp gebruiken ze zowel historische als antropologische literatuur. Zij beschrijven de veranderingen die de traditionele rol van vrouwen heeft ondergaan door de Industriële Revolutie. Zij pogen deze te relateren aan de veranderingen in de machtsposities van vrouwen in de *privésfeer* als ook in de openbare sfeer. Hun these is dat de beperkte machtspositie van vrouwen in het gezin door de tijd heen is verzwakt, maar dat hier tegenover geen toename in macht in de openbare wereld van de mannen staat.

Zij beschrijven hoe vrouwen in de afgelopen 200 jaar macht uitoefenden en voortdurend gestreden hebben voor hun onafhankelijkheid. Zij tonen met behulp van antropologische studies aan hoe vrouwen op hun eigen terrein macht hebben uitgeoefend, zoals door middel van controle over voedsel en seksualiteit, door bovennatuurlijke krachten aan te wenden en ook door invloed uit te oefenen op de politieke carrière van

hun mannen. Misschien zien ze vrouwen wel wat al te machtig. Marijke Mossink waarschuwt er in ander verband voor, de invloed van vrouwen in de openbare sfeer niet te overschatten, noch de macht van mannen in de *privésfeer* te onderschatten. Het blijft zinvol om een onderscheid te maken in verschillende soorten macht: informele vrouwenmacht in handhaven en openlijke mannenmacht.¹

Vervolgens gaan Stacey en Price in op het ontstaan van de kiesrechtstrijd, die eigenlijk vooraf gegaan werd door eisen ten aanzien van wetgeving en onderwijs. Zij beschrijven hoe onze feministiese voorgangsters in de 18e en 19e eeuw een nieuwe status eisten voor vrouwen. Zij zijn van mening dat dit een historische doorbraak betekende ten opzichte van de bestaande situatie waarin vrouwen van de publieke sfeer waren uitgesloten, en ten opzichte van de konventionele ideeën over hoe vrouwen behoorden te zijn. Vrouwen stelden de radicale politieke eis, geaccepteerd te worden als individuen, met alle daarbij behorende burgerrechten en vrijheden. In het hoofdstuk 'Kiesrecht zonder emancipatie' wordt uitgewerkt hoe de plaats van vrouwen in het gezin een centrale rol speelt bij het niet tot ontwikkeling komen van 'echte bevrijding'.

De schrijfsters zijn van mening dat er niet zoiets bestaat als een universele vrouwenonderdrukking. Vrouwen uit hogere klassen hebben meer vrijheid dan haar zusters uit de arbeidersklasse, die een dubbele onderdrukking te verduren hebben. Vrouwen zijn niet allemaal, evenveel en overal onderdrukt; vrouwen onderdrukken soms ook andere vrouwen.

Wij vinden het jammer dat nergens wordt ingegaan op seksuele onderdrukking van vrouwen door mannen, noch in de openbare noch in de *privésfeer*. Door niet uit te gaan van seksuele onderdrukking blijven in hun hele analyse de diepere sekse- tegenstellingen tussen mannen en vrouwen onderbelicht.

Hoewel zij de privésfeer in hun analyse betrekken, problematiseren zij niet wezenlijk de verhouding tussen de openbare en de privésfeer.

In hun konklusies dringen de auteurs er op aan, dat vrouwen meer aan de politiek zouden moeten deelnemen. Zij hekelen het gebrek aan interesse bij de vrouwenbeweging voor de formele politieke macht. Als vrouwen maatschappelijke veranderingen willen bewerkstelligen, moeten ze machtsposities zien te verwerven en een strategie daartoe ontwikkelen, want op mannen kan zeker niet vertrouwd worden om de noodzakelijke veranderingen te initiëren of door te voeren. Het aanmoedigen van vrouwen om macht te veroveren moet verbonden worden met een discussie over het bereiken van vrijheid, gelijkheid en kameraadschap zonder in abstracte kretten verzeild te raken.

In hun redenering kan vrouwenbevrijding pas werkelijkheid worden als er iets in het gezin verandert, omdat het de positie van vrouwen in het gezin is die grenzen opwerpt. Hoe dat moet gebeuren blijft onduidelijk. Stacey en Price zien het als een taak van vrouwen én mannen een weg te vinden om onderdrukking uit het gezin te verwijderen. Het lijkt ons echter niet zo eenvoudig om mannen via een soort wilsbeschikking op te leggen vrouwen niet meer te onderdrukken.

Het boek is vrij gemakkelijk leesbaar en verschaft heldere informatie door de vele anekdotes en voorbeelden van het verzet van vrouwen. Door de voorbeelden uit de engelse situatie wordt de nieuwsgierigheid geprikkeld om te weten hoe het nu in Nederland in elkaar zit. Wij vinden het boek van veel belang om verder te komen in het denken over de relatie van vrouwen tot macht. Het is een inspirerend boek dat vrouwen aanzet tot het verwerven van machtsposities in de openbare sfeer en het laat zien dat juist in de privéverhoudingen aangrijpingspunten liggen voor veranderingen

in de bestaande machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen.

Noot

1. Marijke Mossink, 'Privé-openbaar: een moeizame verhouding', in: *Socialisties-Feministische Teksten 5*. Amsterdam (Sara) 1981, pp. 67-69.

Verslagen van bijeenkomsten

Franciska Ruessink

Feminisme en filosofie

Eind oktober 1981 werd aan de Internationale School voor Wijsbegeerte te Leusden voor de derde maal een konferentie 'Feminisme en filosofie' gehouden. In haar openingswoord gaf Rina Van der Haegen aan dat de lezingen qua inhoud niet, zoals de voorgaande keren het geval was, onder één thema zouden vallen, maar dat gekozen was voor verschillende invalshoeken bij wijze van terreinverkenning.

De eerste sprekerster, *Greta Noordenbos*, had in de folder de vraag gesteld of het feminisme zich kan beroepen op een eigen methode van onderzoek, of dat veeleer de inhoud van het onderzoek bepalend is voor het feministies karakter ervan. Deze probleemstelling zou mij het hele weekend door het hoofd blijven spelen.

Greta Noordenbos koos in haar lezing 'Onderdrukking als basis-begrip van een feministies researchprogramma' voor het laatste: een inhoudelijke invulling, met name de keuze van een theorie, is bepalend voor feministiese wetenschapsbeoefening. Haar uitgangspunt is daarom, dat het begrip onderdrukking zoals dat binnen vrouwenstudies centraal staat, een theorie-geladen concept is. Hoezeer het

bepaalde situatie afhankelijk is van een verklarende theorie die wordt gehanteerd, lichtte zij toe aan de hand van drie voorbeelden. Het eerste ontleende ze aan Heymans (*Psychologie der vrouwen*. 1911), die beweerde dat de beschaving zelf door de vrouw als onderdrukkend wordt ervaren, omdat zij van nature emotioneler is dan de man en daardoor een vernauwd bewustzijn heeft en minder in staat is tot abstract redeneren. Onderdrukking, zo gedefinieerd, is onverenigbaar met feministiese wetenschap.

Haar tweede en derde voorbeeld hebben betrekking op verschijnselen die merendeels bij vrouwen en dan nog vooral bij vrouwen uit de middenklasse voorkomen, namelijk agorafobie en anorexia nervosa. Voor het ontstaan en voorkomen van beide verschijnselen gelden meerdere theorieën: fysiologische, psychoanalytische, gezinssysteem-theoretische en cultuur-historische. In navolging van Lakatos' ideeën over een wetenschappelijk researchprogramma zouden we nu die theorie moeten kiezen die het grootste verklarende vermogen heeft. In dit geval is dat de cultuurhistorische benadering, de enige die een verklaring biedt voor de geslachts- en milieugebondenheid van de verschijnselen, en het optreden ervan juist binnen een bepaalde histories-maatschappelijke periode.

In verband met het uitgangspunt van Greta Noordenbos (het kiezen van een theorie impliceert een stellingname) vind ik het jammer dat later gebruik wordt gemaakt van het researchprogrammamodel van Lakatos (dat verder ook niet ter discussie wordt gesteld), dat de pretentie heeft dat er sprake is van objectieve wetenschappelijke criteria voor de theoriekeuze, terwijl het in feite gaat om een politieke stellingname. Het is daarom voor mij na deze lezing toch nog de vraag of feministiese wetenschap zich slechts naar haar inhoud onderscheidt van de

In de lezing 'Normen en cultuur' van *Renate Bartsch* wordt een gemeenschap gedefinieerd als een bevolking met een gemeenschappelijk normensysteem. Normen geven aan welke handelwijzen moeten worden gevolgd bij zich herhalende interacties en maken zo een funktionerende sociale orde mogelijk. Als zodanig zijn ze onmisbaar. Hiermee is echter nog niet een voldoende rechtvaardiging gegeven van specifieke normen, zoals normen die privileges geven aan een deel van de bevolking. Een handeling wordt als zodanig erkend op basis van een norm en ontleent daaraan geldigheid. Om een verandering van het akseptatieproces van een bepaald gedrag mogelijk te maken dient men dus het geldende normensysteem te veranderen. Hiertoe is een inzicht in functioneren en bestaan van normen noodzakelijk.

Wat deze normentheorie voor feministiese stromingen betekenen kan, komt in de aansluitende discussie aan de orde. De vraag of deze theorie naast een analyse ook een breekpunt, een opening tot verandering van de nu geldende normen voor vrouwen en mannen biedt, blijft onbeantwoord.

Naar mijn mening kan deze analyse slechts relevant zijn voor een feministiese theorie als deel van een groter geheel, waarbij verder moet worden ingegaan op de vraag welke strategie het meest uitzicht biedt op een ombuiging van de normen.

Alice ter Meulen wil in haar lezing 'Perspektieven op gelijkheid' een abstrakt begrip van gelijkheid ontwikkelen, dat niet als een relatie tussen individuen of als een sociaal te garanderen recht fungeert. Gelijkheid is een complex van mechanismen en strategieën dat een groep konstitueert en dat tegelijkertijd die groep onderscheidt van andere. Dat betekent dat andere groepen, en dus mensen, buitengesloten worden. Deze uitsluiting geschiedt niet op basis van

individuele eigenschappen; voor zowel de gelijken als de ongelijken gelden stereotypen.

Een bepaalde groep die de macht heeft kan door het opleggen van haar normen aan anderen haar positie versterken. We zien dit aan de machtspositie van bijvoorbeeld de kerk in de Middeleeuwen: wie zich niet onderwierp aan haar ethiese normen werd maatschappelijk buitengesloten (heksen). Een ander voorbeeld is de macht van de wetenschap, rond de vijftiende eeuw geïnstitutionaliseerd in universiteiten: de kennis die vrouwen hadden over het menselijk lichaam en gezondheid en die dus niet voortkwam uit de zich onderscheidende groep van universitaire artsen, werd afgeschilderd als mystiek en irrationeel. Algemeen kunnen we stellen dat men zich moet onderwerpen, laten corrigeren en aanpassen aan de norm om ware kennis te produceren. Uit de samenhang van macht, kennis en rationaliteit blijkt dat er geen sprake is van gelijkheid in de zin van een sociaal te garanderen recht: het betreft een claim op waarheid.

In de aansluitende discussie werd ingegaan op de mogelijke perspectieven: een kritiek op de zich als Ene opwerpende waarheid (Luce Irigaray) en een besef van de beperking van eigen kennis, waaruit voortvloeit dat men zal weigeren een norm te stellen. Dit geldt ook als specifiek gevaar bij het institutionaliseren van vrouwenstudies: dat door het uitsluitingsmechanisme feministiese wetenschap een eigen klein hoekje krijgt toegewezen.

Als gelijkheid altijd betekent het zich afsluiten van ongelijken, dan kunnen we ons afvragen of het nog wenselijk is daarnaar te streven. Moeten niet veeleer begrippen als gelijkheid, waarheid en rationaliteit geschrapt worden, voorzover ze steeds gesteld worden tegenover dat wat niet gelijk is, of waar, rationeel?

Magda Michielsens hield haar lezing 'Ethiek, emotietheorie en vrouwbeeld' als reactie op de huidige belangstelling voor theorieën waarin 'feminisering' een rol speelt. Het oorspronkelijke emotivisme was een ethiese theorie: het normatieve taalgebruik is niet op feiten, maar op attitudes, uitdrukkingen van emoties gebaseerd. Voor de verdere ontwikkeling van een emotietheorie schetste Magda Michielsens een emotief-kognitief model, waarin na selectie, begrijpen en evaluatie van een stimulus een arousal (een ongedifferentieerde emotie) optreedt, als een aktieneiging er-naar-toe of er-van-weg. Vervolgens worden arousal en aktieneiging kognitief verwerkt. Dit proces is dus bepaald door de kognitieve inhoud. Hierna volgt een gedifferentieerde emotie, en aktie.

Dit model heeft een aantal belangrijke voordelen en konsekwenties: het formuleert niet alleen de emotie, maar het hele emotieve proces; het geeft een zodanig verband tussen het kognitieve, het emotieve en de aktie die tot stand komt, dat een dualistisch denken onmogelijk wordt. Ook betekent dit dat er geen essentiële kern voor het vrouwelijke en het mannelijke te vinden is, het huidige verschil in emoties is kultureel bepaald. Hiermee worden begrippen als feminisering en vrouwenkultuur nauwelijks nog hanteerbaar. De vraag naar het emotieve blijkt dan ook een ideologische en kennistheoretische vraag wat betreft de door vrouwen te volgen strategie.

Magda Michielsens zelf opteert niet voor een breuk met de symboliese orde, en plaatst zichzelf daarmee tegenover theoretika's als Irigaray. Ze kiest dan ook voor het bevechten van veranderingen op socio-ekonomies vlak. Opteren voor strijd en strategie op dit vlak is een persoonlijke keuze, die mijns inziens niet noodzakelijk uit de geschetste theorie voortkomt. Sociale weerbaarheid is zeer belangrijk, maar evenzeer belangrijk lijkt het me om de grenzen te onderzoeken van het

sociaal-kultureel bepaalde denken: om zich niet alleen binnen het systeem te handhaven, maar ook te zoeken naar openingen om eraan te ontglippen.

Over het geheel genomen bleek zowel bij de spreeksters als bij het publiek een veelheid van invalshoeken vertegenwoordigd. In dit verband heb ik nogal eens een expliciet noemen van de diverse standpunten gemist. Of feministiese wetenschap zich naar inhoud of naar methode onderscheidt, algemener gesteld: of men binnen het geldende systeem strategie voert, dan wel zich daarbuiten begeeft door de heersende begrippen niet zonder meer te aksepteren; of er in het laatste geval een nieuw principe van uitsluiting in werking treedt en men op die manier sociale macht en weerbaarheid verliest – dat zijn denk ik de belangrijkste vragen om ons verder op te bezinnen.

Ik hoop dat op de conferentie van volgend jaar deze punten aan de orde blijven komen. De unieke mogelijkheid die hier geboden wordt, namelijk van een ontmoeting en uitwisseling tussen de vrouwen die met filosofies georiënteerd feministies onderzoek bezig zijn of zich ervoor interesseren, nodigt in elk geval uit om verder te denken.

Van de lezingen zal evenals de vorige keren een bundel worden uitgegeven, die waarschijnlijk voorjaar 1982 zal uitkomen.

Thea Campagne

LOVA-dag, Nijmegen, 13 november 1981

Sinds de oprichting van het Landelijk Overleg Vrouwen Antropologie ruim twee jaar geleden komen vrouwen die betrokken zijn bij vrouwenstudies op het gebied van de antropologie en niet-westerse sociologie regelmatig bij elkaar. Deze bijeenkomsten

bieden antropologie-vrouwen de mogelijkheid om onderzoekservaringen uit te wisselen, te discussiëren over theoretische ontwikkelingen met betrekking tot feminisme en antropologie en om elkaar te steunen bij het vele werk dat verricht wordt door de vrouwengroepen aan de verschillende instituten.

Tijdens deze LOVA-dagen, die elke keer door een andere vrouwengroep georganiseerd worden, zijn onder andere de volgende onderwerpen aan de orde gekomen: vrouwenstudies binnen antropologie, feministies onderzoek, participerende observatie theorie en praktijk. De laatste bijeenkomst van het LOVA op 13 november 1981 was gewijd aan het zwaartepuntenbeleid, zoals dat door de Akademische Raad gevoerd zal worden. Hiervoor moet door deze raad een zogeheten proefdisciplineplan opgesteld worden over de verdeling van leerstoelen en thematische en regionale specialisaties binnen de antropologie. Na een inventarisatie van de aandachtsvelden aan de verschillende instituten voor antropologie en niet-westerse sociologie vroegen de deelnemers aan het LOVA zich af, of ook 'vrouwenstudies' opgevoerd moet worden als een specialisatie gevat in een leeropdracht. Men kwam tot de konklusie, dat het om te kunnen promoveren hard nodig is, dat er een hoogleraar vrouwenstudies aangesteld wordt. Voor een optimale ontwikkeling van vrouwenstudies en antropologie is het echter eveneens noodzakelijk, dat vrouwenstudies niet beperkt blijven tot één fakulteit of tot één bepaald thema. Er moet naar gestreefd worden, dat vrouwenstudies een geïntegreerd onderdeel van de studie antropologie wordt, zowel binnen het takenpakket van wetenschappelijke medewerk(st)ers als hoogleraren.

Aan het eind van de bijeenkomst werd een groepje gevormd, dat zich gaat

oriënteren omtrent de mogelijke invulling van het proefdisciplineplan antropologie.

Om op de hoogte te blijven van bovenstaande zaken kan men zich abonneren op het Kontaktorgaan van het LOVA: de *LOVA-Nieuwsbrief*. Deze verschijnt vier maal per jaar. Het redactieadres is: Vrije Universiteit Amsterdam, Vrouwenoverleggroep, Subfac. CA/NWS, De Boelelaan 1105, 1082 SB Amsterdam. De abonnementsprijs bedraagt f 12,50.

Tienka Wiersma

Lezeressenvergadering, 24 oktober 1982

Op 24 oktober 1981 werd in Utrecht de eerste lezeressenvergadering van het *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* gehouden. Ongeveer 35 vrouwen, lezeressen, redactie- en redaktieraadsleden, voerden een levendige discussie over vorm en inhoud van dit tijdschrift. Eerst in groepjes, later plenair werd er gesproken over moeilijkheidsgraad, toegankelijkheid en lakunes.

1. Moeilijkheidsgraad

a. Nivo. In alle groepen werd al snel over het nivo gesproken en aansluitend hierop over de vraag voor wie het blad bedoeld is. Hoewel in elke groep flink gesputterd werd over de moeilijkheid van het Tijdschrift bleken wij vrij unaniem van mening dat het nivo niet naar beneden moet. Eigenlijk vonden alle vrouwen dat ook uitgesproken moeilijke theoretische stukken een plaats in het Tijdschrift moeten kunnen krijgen, maar niet zonder dat de lezeressen door een redactioneel, een inleiding of op andere wijze duidelijk gemaakt wordt waarom dat bepaalde artikel hier nu wordt opgenomen. Er moet iets gezegd worden over de plaats

die zo'n artikel in de totale discussie over dit bepaalde onderwerp in de vrouwenbeweging inneemt. De 'moeilijkheidsdiskussie' bleek dus eigenlijk niet zozeer over het nivo te gaan als wel over de toegankelijkheid van een aantal artikelen en daarmee van het hele Tijdschrift.

b. Doelgroep. In elke groep werd geconstateerd dat het Tijdschrift zich hoofdzakelijk richt op universitaire vrouwen. Over het algemeen was men van mening dat dit zo moest blijven. De doelgroep werd nogmaals omschreven als: vrouwen die zich individueel of in onderwijs- en onderzoeksgroepen met vrouwenstudies bezighouden, zowel op universiteiten en hbo-instellingen als daarbuiten. Velen vonden wel dat ook bijvoorbeeld eerstejaars studenten wat aan het Tijdschrift moesten hebben, maar dat niet alles even gemakkelijk 'weg te lezen' hoeft te zijn.

2. Toegankelijkheid

Om de toegankelijkheid te vergroten werden verschillende suggesties gedaan die elkaar gedeeltelijk aanvullen, gedeeltelijk overlappen.

a. Verduidelijking van doel en werkwijze van het blad. Als doel werd genoemd, de brugfunctie tussen vrouwenbeweging en wetenschap. Over de werkwijze werden de volgende suggesties gedaan:

- herhaling van de uitgangspunten die in het begin gepubliceerd zijn, bijv. dat je ook ideeën, plannen en minder uitgewerkte artikelen kunt insturen;
- kenbaar maken hoe je als schrijfster hulp en steun kunt krijgen van een redactie- of redaktieraadslid bij de verdere uitwerking.

b. Het plaatsen van een artikel in een bepaalde kontekst. Juist van een zwaar theoretisch artikel is het prettig te weten waarom het in het Tijdschrift staat. In dit

verband zou aandacht kunnen worden besteed aan:

- het wetenschappelijk belang,
- de politiek-maatschappelijke relevantie,
- de interdisciplinariteit.

Bespreking van deze punten zou plaats kunnen vinden in een inleiding bij het desbetreffende artikel of in een redactioneel.

c. Diskussiekarakter uitbreiden. In alle groepen bleek behoefte aan ruimere discussiemogelijkheden, vooral over de inhoud van bepaalde artikelen. Verder werd door elke groep als discussieonderwerp de relatie vrouwenstudies/vrouwenbeweging genoemd. Niet alleen de wetenschapstheoretische kant, maar ook de functie en de vorm van vrouwenstudies en de opgedane ervaringen zouden daarbij aan bod moeten komen. Hoe doe je onderzoek en wat kun je ermee?

In twee groepen hadden vrouwen belangstelling voor een discussie over de positie en mogelijkheden van vrouwen die op vrouwenstudies zijn afgestudeerd. Deze 'afstudeerrichting' wordt op de arbeidsmarkt niet hoog aangeslagen, zo bleek uit verschillende opmerkingen. Daarnaast vroeg een aantal vrouwen zich af of het bij stukken die inhaken op buitenlandse discussies zinvol zou zijn als er een korte inleiding werd toegevoegd met uitleg van het gebruikte begrippenapparaat en vakjargon.

d. Themanummers. In twee groepen kwam het opzetten van themanummers aan de orde. Beide groepen dachten er aan om zo nu en dan een thema naar voren te halen dat dan in twee of drie artikelen besproken zou kunnen worden. Niemand wilde daar een heel nummer aan besteden. Eventueel zou de mogelijkheid opengehouden kunnen worden in latere nummers op het thema terug te komen. Ook werd het voorstel gedaan voor zo'n themanummer een deskundige 'gastredactie' samen te stellen.

3. *Lakune-bestrijding*

a. Het opsporen van lakunes. Verschillende vrouwen kwamen met de suggestie dat het, om niet geheel afhankelijk te zijn van het min of meer toevallige aanbod van artikelen, goed zou zijn om als redactie zelf witte plekken op te sporen. De redactie zou op nieuwe ideeën kunnen worden gebracht door, naast de hun bekende universitaire kring, ook vrouwen van buiten de universiteit te benaderen, bijvoorbeeld door de wetenschapswinkel in te schakelen. Al met al sprak men zich uit voor een actiever redactiebeleid, onder andere door meer vrouwen uit te nodigen hun werk in te sturen of een bijdrage te leveren aan de discussie, bijvoorbeeld via een oproep in het Tijdschrift. Daarbij zou het goed zijn de schrijfsters aan te moedigen in te gaan op de maatschappelijke relevantie van hun onderwerp.

b. Onderwerpen waar meer aandacht voor gevraagd wordt. In drie groepen werd als lakune de discussie over heteroseksualiteit genoemd.

De volgende onderwerpen kwamen in twee groepen ter sprake:

- het min of meer vergeten thema arbeid, ook gezien de toenemende automatisering en werkloosheid een aktueel probleem;
- natuurwetenschappen, bijv. mediese, farmakologische en chemiese zaken die ingrijpen in het dagelijks (vrouwen)leven;
- interdisciplinariteit; om dit begrip beter te laten functioneren in het redactiebeleid lijkt het zinvol het ook inhoudelijk grondig uit te diepen;
- onderzoeksmethoden: Wat denken wij over de wetenschapsmethoden die om ons heen gehanteerd worden? Wat noemen we feministies onderzoek en praten we ook over theorievorming op basis van eigen onderzoek?

Daarnaast werden nog de onderwerpen genoemd:

- hervatting van de feminisme-marxisme-diskussie
- vredes- en bevrijdingsstrijd vanuit verschillende disciplines (vergelijk *Feminist Studies*)
- feministiese onderwijsmethoden
- vrouwen in de Derde Wereld, eventueel in samenwerking met een werkgroep vrouwen, werkzaam op Buitenlandse Zaken.

Tot slot werd er besloten dat de redaktieraad het besprokene in beleidsvoorstellen zal trachten te verwerken.

Gegevens over de auteurs

Mieke Bal (geb. 1946) studeerde frans; thans wetenschappelijk medewerkster Theoretische Literatuurwetenschap RU Utrecht.

Floor van Gelder (geb. 1950) studeerde geschiedenis. Zij is momenteel werkzaam bij de 'Projektgroep Vrouwenarbeid' van het Sociologisch Instituut, RU Groningen.

Maria Mies (geb. 1931) studeerde sociologie; thans hoogleraar Sociologie aan de Fachhochschule te Keulen.

Manja Zaat (geb. 1952) studeert andragologie aan de RU Utrecht.